

Opis hrvatske obitelji u razdoblju 80ih godina 20. stoljeća

Tubonjić, Dorijan

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:616644>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Dorijan Tubonjić

DIPLOMSKI RAD

Opis hrvatske obitelji u razdoblju 80ih godina 20. stoljeća

Mentorica: dr. sc. Ida Ograjšek Gorenjak

Zagreb, 2022.

Sažetak

U ovome radu autor kroz analizu statističkog godišnjaka, novina, knjiga i časopisa daje opis i karakteristike hrvatske obitelji u razdoblju osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. U prvome dijelu daje politički kontekst te se analiziraju statistički podatci kroz grafičke prikaze te se prikazuje struktura obitelji. U drugome dijelu analiziraju se odnosi među supružnicima, odnos prema djeci, problemi u odnosima te položaj žena. Posljednji dio prikazuje svakodnevicu u obitelji, tj. specifičnosti posla, škole, putovanja, druženja i dokolice osamdesetih godina. U radu se pokušava odgovoriti na pitanja kako je strukturirana hrvatska obitelj osamdesetih, kakvi su bili međusobni odnosi, kakav je bio utjecaj države te kako je bila koncipirana svakodnevica u zadanome razdoblju.

Ključne riječi: obitelj, osamdesete, svakodnevica

Abstract

In this paper, the author gives a description and characteristics of the Croatian family in the period of the eighties of the twentieth century through the analysis of statistical yearbooks, newspapers, books and magazines. In the first part the political context is given and statistical data is analyzed through graphical representations and shows the structure of the family. In the second part, relationships between spouses, relationship regarding children, problems in relationships and the position of women are analyzed. The last part shows everyday life in the family, i.e. the specifics of work, school, travel, socializing and leisure in the 1980s. The paper attempts to answer the questions of how the Croatian family was structured in the 1980s, what the mutual relations were like, what the influence of the state was and how everyday life was conceived in the given period.

Keywords: family, eighties, everyday life

Sadržaj:

Sažetak

Abstract

1. Uvod.....	1
2. Definicija obitelji i povijesni kontekst.....	2
3. Struktura obitelji.....	4
4. Odnosi u obitelji.....	30
5. Svakodnevica u obitelji.....	42
6. Zaključak.....	67
7. Bibliografija.....	69
8. Prilozi.....	73

Uvod

Obitelj je jedna od temeljnih institucija društva te je tradicionalno, legalno i u svojoj srži potpuno privatna stvar svojih članova.¹ Obitelj se mijenjala stalno, od svoga nastanka pa sve do danas ovisno o mnogim vanjskim i unutrašnjim činiteljima, a po svemu sudeći tako će biti i u budućnosti. U ovome radu objasniti će se najvažnija obilježja i karakteristike hrvatske obitelji osamdesetih godina prošlog stoljeća. Cilj ovog rada je odgovoriti na pitanja kako je obitelj tada bila strukturirana, kakvi su bili odnosi u obitelji te kako je izgledala svakodnevica njenih članova. Obitelj je bila u središtu promišljanja i bavljenja mnogih znanstvenih i stručnih područja, primjerice filozofije, pedagogije, sociologije, psihologije, pa tako i povijesti. Poznavanje i proučavanje obitelji iz perspektive bilo koje od ovih znanosti jedan je od osnovnih uvjeta za uspješno bavljenje svim tim područjima.² Jedan od glavnih izvora za prikazivanje strukture obitelji osamdesetih godina svakako je Statistički godišnjak Republike Hrvatske. Također, treba istaknuti i određene radove Igora Dude koji zajedno sa autobiografskim zapisima Tisje Kljaković Braić *U malu je uša đava* pridodaju stvaranju slike o odnosima među članovima obitelji i njihovoj svakodnevici. Od ostalih izvora valja spomenuti kratko istraživanje iz usmene povijesti koje sam proveo sa četvero ispitanika sa različitih podneblja i različitih godina koji su posvjedočili o svojim iskustvima obiteljskog života osamdesetih godina. Od ostalih izvora spomenimo još i časopis *Vikend* koji zajedno sa još nekolicinom časopisa i novina upotpunjuje sliku osamdesetih godina u Hrvatskoj.

Ovaj rad je primarno fokusiran na područje SR Hrvatske te na razdoblje od 1980. do 1989. godine. Nadalje, rad je koncipiran na način da se u početku daje kratki politički kontekst za navedeno razdoblje te se nakon toga u tri poglavlja objašnjava redom struktura obitelji, odnosi u obitelji te na poslijetku njena svakodnevica.

¹ Janković, „Obitelj u fokusu“, str. 7.

² isto. str. 8.

I.

Suvremeno poimanje obitelji uključuje neke ključne čimbenike koji su više ili manje isti u većini kultura. Prvi čimbenik jest taj da su obitelj, plodnost i brak omeđeni nekim normama što u praksi znači da ženidba i obiteljski život nisu proizvoljni, već podliježu društvenim normama. Drugi čimbenik je da je rastava braka, koja je generalno prihvaćena i dalje razmjerno rijetka te generalno govoreći idealan je onaj brak koji je stabilan i koji traje doživotno.³ Treći čimbenik je to da su djeca važna te da na neki način naglašavaju važnost roditelja. Također važna stavka je da je obitelj povezana krvno ili društveno sa svojim pretcima. To srodstvo može biti izvedeno s očeve ili majčine strane, odnosno, patrilinarno i matrilinarno. Na kraju možemo reći i da je za uspjevanje i razvitak obitelji vrlo važno i mjesto stanovanja koje se dijeli na patrilokalno, tj. određeno od strane oca, matrilokalno, tj. određeno po majci ili neolokalno u slučaju samostalnih obitelji.⁴ Ako pričamo o pojmu obitelji na ovim prostorima nesumnjivo je da kod nas prevladava monogamni tip obitelji koji je najčešće ili samostalan ili i dalje patrijarhalan.

Kako bi bolje razumjeli razdoblje kojim se ovaj rad bavi potrebno je približiti politički kontekst toga vremena i neka ključna događanja koja su obilježila ovaj period. Kronološki gledano prvi događaj koji je bio izrazito bitan za stanje u državi u osamdesetim godinama svakako je bila smrt Josipa Broza Tita. Nakon njegovog pogreba početkom svibnja 1980. privremeno se usporava kriza u državi, ali to je trajalo relativno kratko te se na kraju zaoštava ekonomska kriza, kriza međunarodnih odnosa te kriza sustava i vodstva.⁵ Dugovanje države bilo je veliko, a zbog zaostajanja u tehnološkoj modernizaciji te nedovoljno razvijenoj telefonskoj mreži izlazak iz krize nije se nazirao.⁶ Iako su tvornice poput Geotehnike, Pomgrada i Ingre sklapale velike poslove u Gabonu, Iraku, Libiji, Alžiru i Sudanu ipak ta financijska sredstva nisu bila dovoljna za ekonomski oporavak zemlje.⁷ U ovom razdoblju dva događaja koja su obilježila stanje u svijetu su sovjetska intervencija u Afganistanu na smiraju 1979. i iračko- iranski rat 1980. godine kada je SFRJ pratila poteze Zapada te stala na stranu agresora što je bilo odstupanje od uobičajene prakse do tada.⁸ Jugoslavija je ušla u teško razdoblje puno problema na unutarnjem i vanjskom planu koje su

³ isto. str. 38.

⁴ isto. str. 38.

⁵ Jakovina, „Sloboda u raspadu“, str. 15.

⁶ isto. str. 16.

⁷ isto. str. 16.

⁸ isto. str. 16.

tadašnji vođe države razumjeli, ali nisu imali mogućnosti ni volje nešto promijeniti.⁹ Nedugo zatim 1981. izbila je Kosovska kriza u kojoj se tražio status republike, te je ovaj događaj produbio unutarnju krizu u Jugoslaviji.¹⁰ Tijekom posjeta Mike Špiljaka SADu država je dobila financijsku injekciju od strane stranih bankara pa se Jugoslavija izvukla iz najakutnije krize. Njegova nasljednica Milka Planinc imala je određenog uspjeha, ali nije se uspjela riješiti kriza bez strateških reformi i bez dubokih rezova.¹¹ Neuspjavanje rješavanja krize produžilo se propašću Kraigherove komisije te rigidnošću premijera Branka Mikulića, a u državi je bilo sve više štrajkova kojih je 1987. bilo preko tisuću.¹²

Za vrijeme ekonomske i političke krize javlja se kritika sustava u znanosti, umjetnosti, u raznim kulturnim djelovanjima te u medijima. Pojavljuje se tada i *Radio 101*, a omladinski tisak tada pomiče granice slobode izričaja.¹³

U SR Hrvatskoj je također vladala kriza u političkom životu koju je karakterizirala nelikvidnost, dugovi i teška materijalna situacija u privredi. Nisu pomogli ni sukobi unutar hrvatske Partije između Stipe Šuvara i Mike Špiljaka.¹⁴

Godine 1986. događa se svojevrsna smjena generacija koja je uzdrmala postojeću strukturu te je došlo do odlaska starog kadra iz vrha CK SKH.¹⁵ Pokušaj stišavanja strasti na kulturnom planu radi tada Stipe Šuvar koji u svojoj „Bijeloj knjizi“ nacionalistima proglašava niz pisaca, filmskih redatelja, novinara i autora te ih optužuje za protusocijalističko ponašanje. Unutar države dolazi do jačanja nacionalizma ponajprije u Srbiji gdje se svojim idejama najviše ističe Dobriša Ćosić.¹⁶ Srpski nacionalni program napisan je u Memorandumu SANU 1986. a Slobodan Milošević se istaknuo kao glavni predvodnik pokreta koji će krizu u državi dovesti u idućem desetljeću do rata i propasti SFRJ te do brojnih ljudskih žrtava kao i nastanka sedam novih samostalnih država.¹⁷

⁹ isto. str. 19.

¹⁰ isto. str. 19.

¹¹ isto. str. 20.

¹² isto. str. 20.

¹³ isto. str. 21.

¹⁴ isto. str. 22.

¹⁵ isto. str. 23.

¹⁶ isto. str. 26.

¹⁷ isto. str. 29.

II.

U definiciju obitelji moramo ubrojiti i posebne odnose muža i žene, roditelja i djece te odnosa svih tih članova i ostatka društva kao i državnih institucija.¹⁸ Oblici u kojima nalazimo ženidbu i obitelj raznoliki su. Najčešće se tu radi o monogmanoj obitelji odnosno obitelji jedne žene i jednoga muža. Kada govorimo o gotovo svim europskim zemljama tokom šezdesetih godina nadalje možemo vidjeti da dolazi do velikog zaokreta u demografskim trendovima. Jedna od važnijih stvari koja obilježava odnose u obitelji svakako je i tip obiteljske politike koja se provodi u državi. Najvažniji faktor za definiranje tipa obiteljske politike jest odnos države prema zapošljavanju žena. Razlikujemo tri tipa obiteljske politike, u prvi tip spadaju zemlje u kojima se uglavnom destimulira zapošljavanje žena, u drugom tipu se njihovo zapošljavanje potiče i podržava, a u trećem tipu se raznim naknadama i drugim mjerama ženama želi omogućiti izbor između ostanka u kući i zaposlenja.¹⁹ Klasična nuklearna obitelj u kojoj je otac kao hranitelj zaposlen, a majka je domaćica i odgajateljica djece, sve se više iskorijenjuje te u osamdesetim godinama predstavlja manjinu u odnosu na druge obiteljske oblike. Ti drugi obiteljski oblici podrazumijevaju oba zaposlena roditelja, a ne smijemo ni zanemariti sve veći udio jednoroditeljskih obitelji te parova bez djece.²⁰

Cilj ovog poglavlja je kroz razne statističke podatke grafički i tekstualno prikazati strukturu obitelji te odgovoriti na pitanja o domaćinstvima, postotku nepismenih, obrazovanju, prirodnom prirastu, sklopljenim i razvedenim brakovima, radnom vremenu, zaposlenosti, cijenama troškova života te ljetovanjima u periodu od 1980. do 1990. godine. Podaci se baziraju na Statističkom godišnjaku Republike Hrvatske izdanom 1990. godine.

Prema popisu iz 1981. godine u SR Hrvatskoj je živjelo 4 601 469 stanovnika, od toga 51.6 % žena te pretežito stanovništva srednje životne dobi (15-64 godine).²¹ Kada pričamo o broju domaćinstava u SR Hrvatskoj taj broj raste u jednakom omjeru kao i broj stanovnika, odnosno prema popisu iz 1981. godine u SR Hrvatskoj možemo naći 1 423 862 domaćinstva.

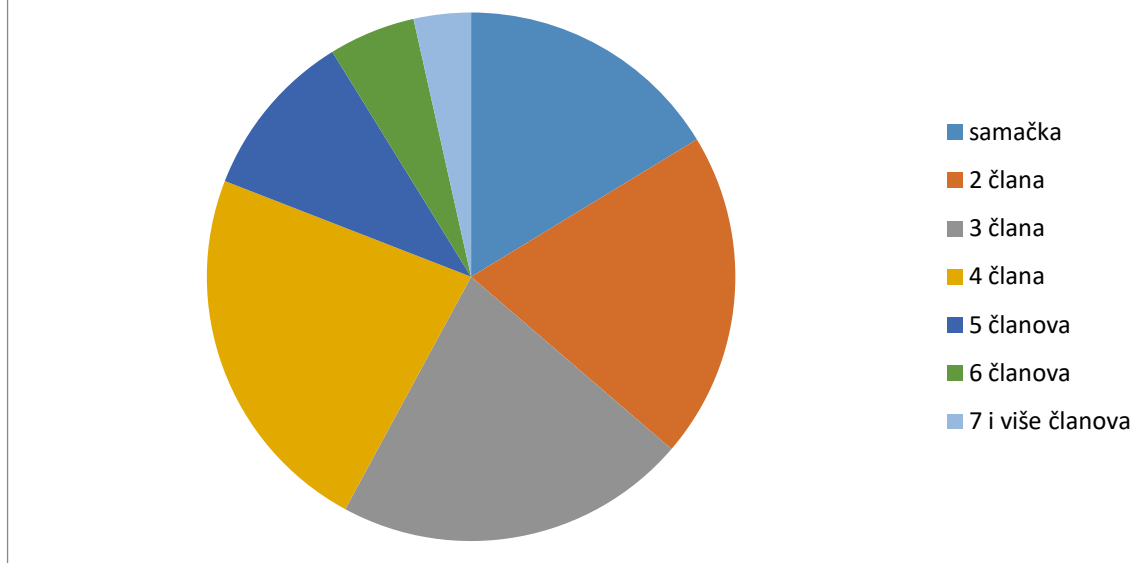
¹⁸ Plačko, „Naša Hrvatska obitelj danas“, str. 51.

¹⁹ Puljiz, „Profili obiteljske politike“, str. 32.

²⁰ Puljiz, „Demografski modeli i struktura obitelji“, str. 123.

²¹ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 84.

Domaćinstva prema broju članova 1981. godine



Prikaz 1. Domaćinstva prema broju članova 1981. godine u SR Hrvatskoj.²²

Kada usporedimo podatke iz popisa stanovništva 1981. godine sa podacima koji su prikupljeni u popisu iz 1948. godine, a koji je ujedno i prvi popis u *Statističkom godišnjaku Republike Hrvatske*, valja naglasiti da se tokom godina prosječan broj članova domaćinstava smanjio. Prema popisu stanovništva iz 1948. godine je jedno domaćinstvo činilo u prosjeku 3,94 člana dok je tridesetak godina kasnije taj broj pao na 3,23 člana.²³ Prema definiciji domaćinstvo je svaka obiteljska ili druga zajednica za koje je izjavljeno da zajednički stanuju i zajednički troše svoje prihode za podmirenje osnovnih životnih potreba.²⁴ Nadalje, za bolje razumijevanje strukture obitelji treba spomenuti i to da gotovo jedna četvrtina, tj. preciznije 23 % domaćinstava, ima četiri člana prema popisu stanovništva iz 1981. godine. Zanimljivo je da najmanji postotak domaćinstava ima sedam i više članova, 3,5 %, što predstavlja veliki pad u odnosu na ranije godine.²⁵ Činjenica da se tijekom godina broj članova domaćinstava smanjio ukazuje nam na demografske promjene u kojima je očito da jedna obitelj ne živi samo u jednoj kući, nego sve češće biva rascjepkana lokacijski na više dijelova. Usporedivši

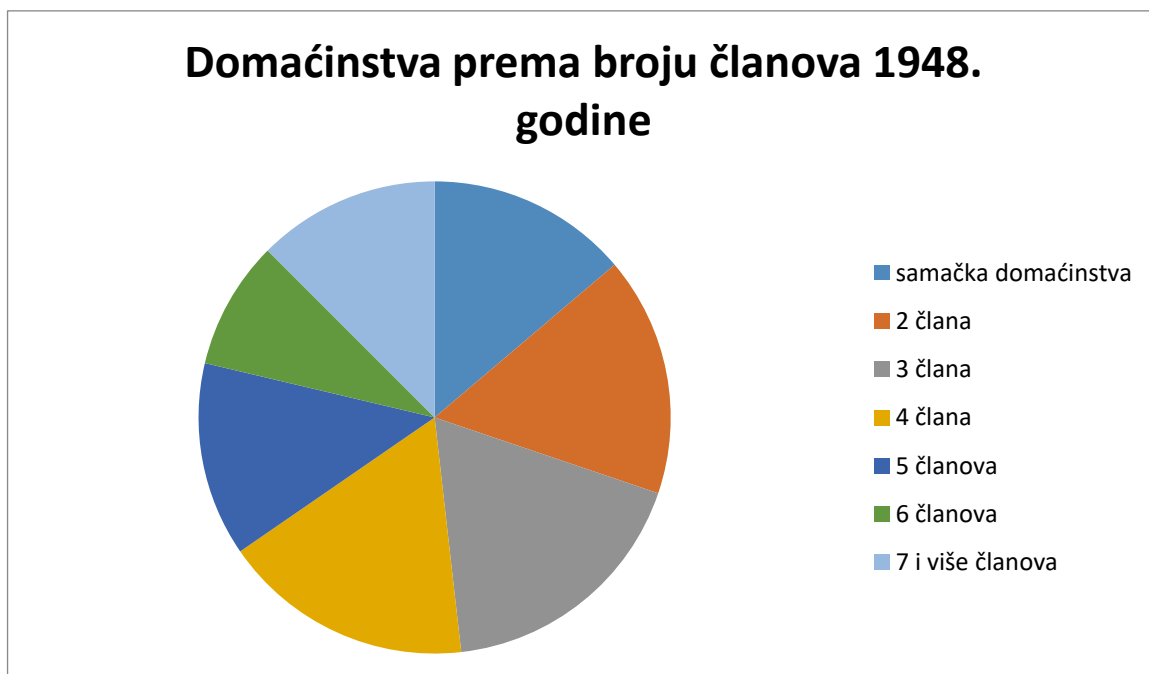
²² isto. str. 84.

²³ isto. str. 84.

²⁴ isto. str. 20.

²⁵ isto. str. 84.

to sa podacima iz 1948. godine kada je taj postotak iznosio 12,5 %.²⁶ To je gotovo četiri puta više te je taj broj do osamdesetih godina bio u konstantnom opadanju što ukazuje na veliku promjenu u prosječnoj strukturi domaćinstava, a samim time i obitelji.



Prikaz 2. Domaćinstva prema broju članova 1948. godine u SR Hrvatskoj.²⁷

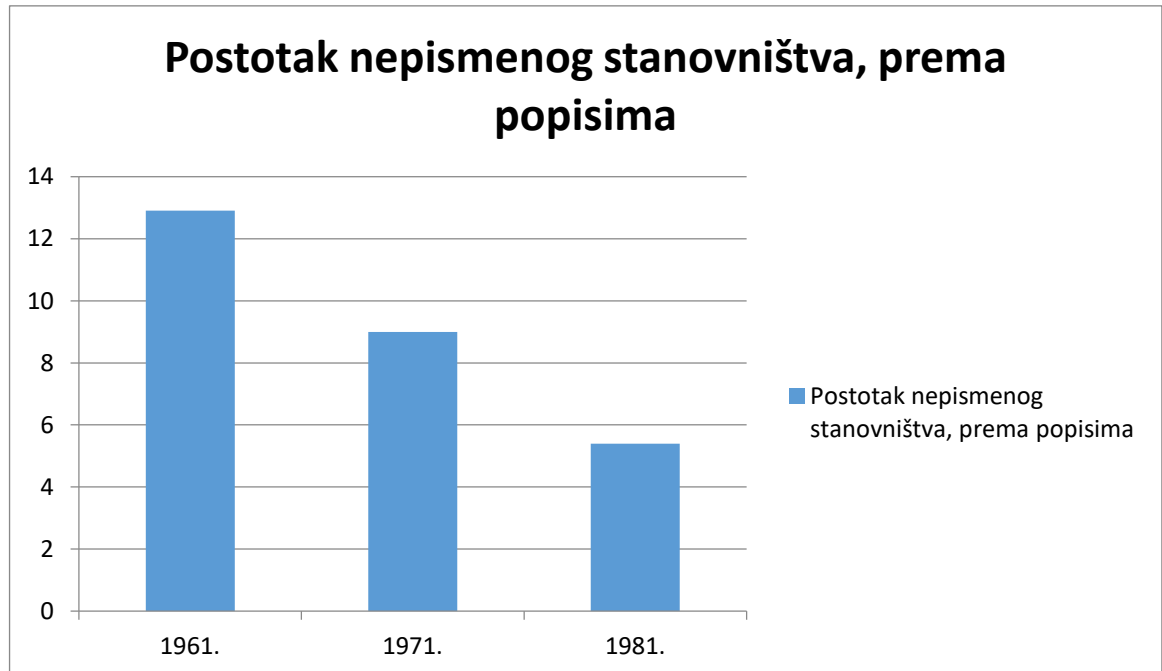
Kao što možemo vidjeti prema Prikazu 2 mnogo toga se promjenilo u trideset godina ako gledamo strukturu prosječnog domaćinstva prema članovima. Broj samačkih domaćinstava se povećao za oko tri posto, što je otprilike jednak porast kao i u broju domaćinstava sa dva ili tri člana. Najveći porast bilježe domaćinstva od četiri člana te vidimo kako je u 33 godine taj postotak narastao za čak šest posto.²⁸ Dakle, možemo reći da je sve više na snazi trend osamostaljivanja ljudi koji žive u brojčano manjim domaćinstvima. Razlog tome može biti taj da, u predindustrijsko doba, češće u ratarskim obiteljima unutar jednog doma živjelo je više generacija, primjerice pradjedovi, djedovi, bake, sinovi, kćeri itd. Za industrijsko urbanizirano doba značajna je mala samostalna obitelj dvaju generacija točnije roditelja i djece. U takvim obiteljima djeca nisu bila radna snaga kao što su bila u ranijim

²⁶ isto. str. 84.

²⁷ isto. str. 84.

²⁸ isto. str. 84.

tipovima u predindustrijsko doba.²⁹ Ove činjenice su možda objašnjenje za smanjenje broja članova u kućanstvima u SR Hrvatskoj u osamdesetim godinama.



Prikaz 3. Postotak nepismenog stanovništva, u SR Hrvatskoj prema popisima iz 1961; 1971 i 1981. godine.³⁰

Generalno govoreći, stanovništvo Hrvatske se sve više i opismenjuje što pokazuju i statistike pa tako prema popisu stanovništva iz 1961. godine imamo 12,9 % nepismenih, 1971. taj broj pada na devet posto da bi u popisu 1981. ta brojka iznosila 5,6 % što ukazuje na jačanje učinka obrazovnog sustava tokom godina.³¹ Ipak, treba spomenuti da je taj učinak ograničen podatkom da gotovo jedna trećina stanovništva (31,9 %) ima završeno tek četiri razreda osnovne škole, a tek 19,2 % ukupnog stanovništva završava cjelokupno osnovnu školu.³² Ako ove podatke usporedimo s popisima stanovništva iz 1961. i 1971. možemo zaključiti da je broj ljudi koji završavaju samo četiri razreda osnovne škole sve manje, a da je ljudi koji završavaju osnovnu školu u cjelosti sve više, što kao rezultat ima više obrazovanih ljudi u cjelokupnoj zajednici.

²⁹ Benvin, „Obitelj kroz povijest“, str. 49.

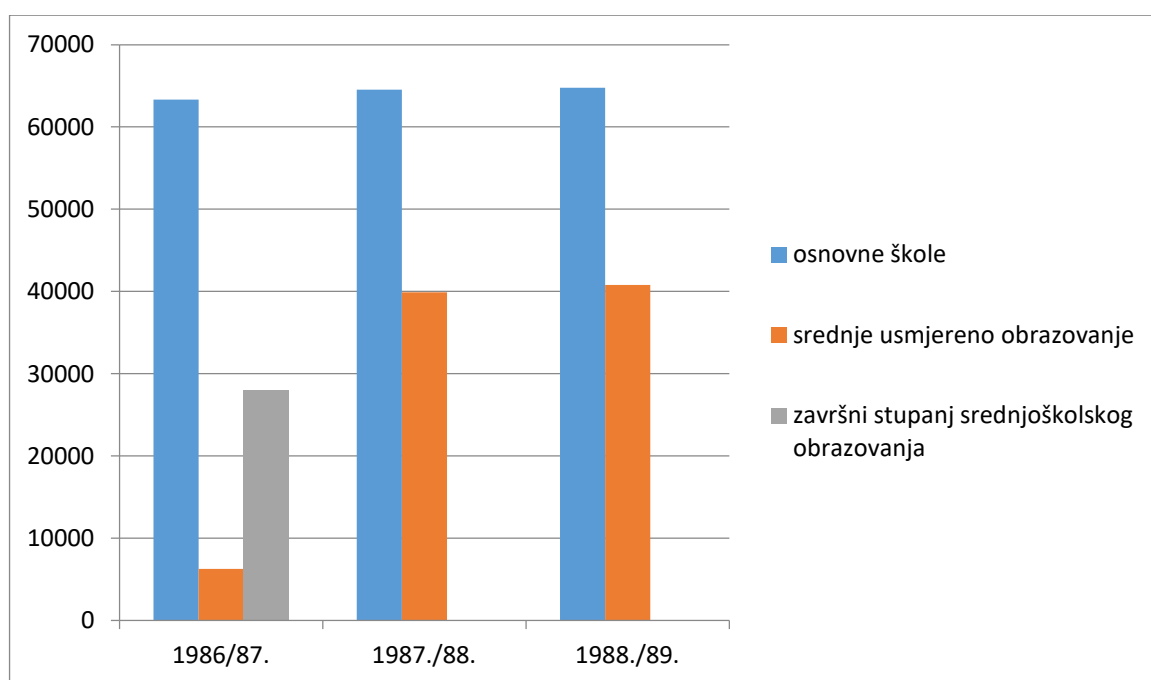
³⁰ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 87.

³¹ isto. str. 87.

³² isto. str. 88.

Mogao je to biti rezultat vlasti u Jugoslaviji koja je nakon Drugog svjetskog rata izdala uputstvo za suzbijanje nepismenosti. U planu su bili tečajevi po raznim mjestima u Jugoslaviji. Dovoljan kriterij je da u mjestu živi barem pet nepismenih ljudi u dobi između 14 i 50 godina. Od 1960ih dolazi do obnova i otvaranja novih škola i ubrzane organizacije. Zbog takvih mjera države vjerojatno je došlo do smanjenja broja nepismenih ljudi kao što vidimo iz Prikaza 3.³³

Osim što pada broj nepismenih, blago raste i broj osoba koje završavaju srednjoškolsko obrazovanje dok broj ljudi koji završavaju osnovnoškolsko obrazovanje stagnira. Te promjene detaljnije možemo razmotriti u Prikazu 4.



*Prikaz 4. Učenici koji su završili školovanje po vrstama škola od 1986. do 1989 .u SR Hrvatskoj.*³⁴

Prema Prikazu 4 možemo vidjeti prosječan broj učenika koji su završili osam razreda osnovne škole u periodu između 1986. i 1989. godine. Ovdje je bitno za spomenuti nedostatak podataka u *Statističkom godišnjaku Republike Hrvatske* za period prije 1986. godine. Vidljivo je da je veliki postotak iz ove tri generacije nakon osnovne škole završio srednje usmjereno obrazovanje ili završni stupanj srednjoškolskog obrazovanja koji kao takav ne postoji nakon

³³ Dobrivojević, „Velika reforma školstva“, str. 22.

³⁴ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 299.

1987. godine. Treba napomenuti da se do 1987. srednjoškolsko obrazovanje dijelilo na dva dijela. Završetkom prva dva razreda učenici su završavali prvu, zajedničku fazu, te je nakon toga slijedio završni stupanj srednjoškolskog obrazovanja koji je obuhvaćao treći i četvrti razred predodređen za znanje usko vezano uz određenu struku.³⁵ U prosjeku je to 40 000 učenika što čini dvije trećine učenika koji su završili osnovnu školu.

U prvim poslijeratnim godinama bio je nizak stupanj završavanja osnovne škole ponajprije zbog loše školske mreže, niske svijesti o potrebi obrazovanja te otpora roditelja. Kasnija modernizacija i migracije prema gradovima te trud države u podizanju svijesti o važnosti obrazovanja utjecali su da do kraja osamdesetih godina sve više djece završi barem osnovnoškolsko obrazovanje. Između ostalog na to je utjecalo i otvaranje novih škola, viša stručnost nastavnika, opremanja školskih knjižnica, opremanja školskih knjižnica, nabavljanja suvremenih pomagala za rad te organiziranje kabinetske nastave.³⁶



Prikaz 5. Stanovništvo koje je završilo fakultet, visoku školu ili umjetničku akademiju u SR Hrvatskoj prema popisima iz 1961; 1971 i 1981. godine.³⁷

³⁵ Dobrivojević, „Velika reforma školstva“, str. 23.

³⁶ isto. str. 23.

³⁷ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 88.

Statistika za fakultete, visoke škole i umjetničke akademije je gotovo zanemariva s obzirom na ukupan broj stanovnika SR Hrvatske, pa tako je 1981. godine takav nivo obrazovanja postiglo 131 937 stanovnika, odnosno 3,6 %, što je ipak napredak u odnosu na 20 godina ranije kada je ta brojka bila tek 1,2 %³⁸. Zanimljivo je i za spomenuti da postoji određeni nesrazmjer između muškaraca i žena koji postižu taj najviši nivo obrazovanja. Naime, ako pogledamo strukturu stanovništva koje završava fakultet, visoku školu ili umjetničku akademiju možemo primjetiti da 4,9 % muškaraca dolazi do tog stupnja što je gotovo dvostruko više, nego žene- 2,5 %.³⁹ Ovo je samo jedan od primjera koji pokazuje neravnopravnost između spolova u Hrvatskoj u ovome razdoblju.

Visoko obrazovanje postajalo je sve dostupnije zbog demokratizacije obrazovanja. Na mrežu već postojećih sveučilišta, na razini cijele Jugoslavije otvara se sve više škola i fakulteta koje su se često nalazile van republičkih i pokrajinskih centara. Godine 1960. su glavni gradovi republika postali univerzitetski centri. Tada je omogućeno i vanredno studiranje što je omogućavalo studiranje uz rad. Kasnije, 1970ih i 1980ih se proširila univerzitetska mreža na druge veće gradove unutar Jugoslavije.⁴⁰ Sve navedeno vjerojatno je dovelo do povećanja broja stanovništva koje je završilo visoku školu ili fakultet. Usprkos tome postotak visokoobrazovanih ljudi u Jugoslaviji nije prešao šest posto.⁴¹

Što se tiče narodnosti prisutnih na području SR Hrvatske naravno da najveći postotak otpada na Hrvate i to prema tadašnjem popisu iz 1981. je iznosilo 75,1 %. U tom pogledu vidimo određeni pad postotka jer na prijašnjim popisima iz 1971. i 1961. su brojke bile 79,4, odnosno 80,3 %.⁴² Sličan trend se da iščitati i iz druge najbrojnije narodnosti na području SR Hrvatske- Srba, čiji postotak u Hrvatskoj se također smanjio od 15 % 1961. godine do 11,5 % 1981. godine.⁴³ Razlog tomu djelomično leži u migracijama unutar, ali i izvan Jugoslavije, a dio odgovora leži i u činjenici da je 1981. izjašnjavanje kao Jugoslaven postalo puno učestalije. Dok u popisima iz 1961. i 1971. vidimo zanemarivih 0,4 i 1,9 % ljudi koji se tako izjašnjavaju, 1981. ta brojka raste na 8,2 % i u praksi predstavlja 379 057 stanovnika što svakako nije zanemariva brojka.⁴⁴

³⁸ isto. str. 88.

³⁹ isto. str. 88

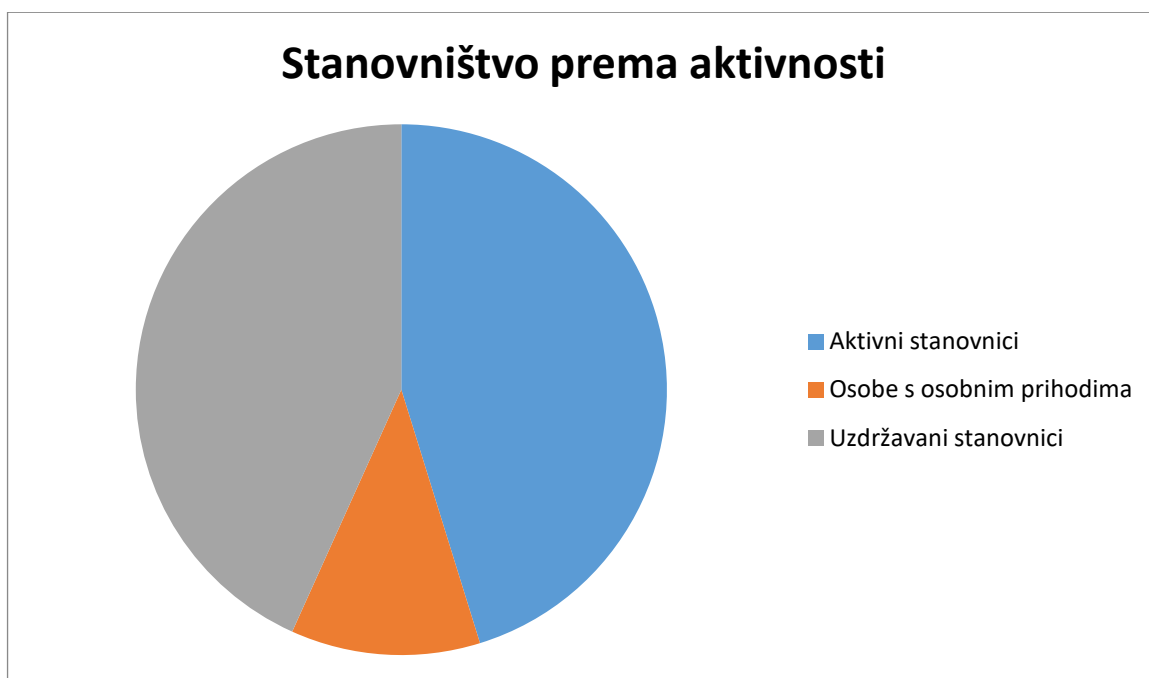
⁴⁰ Dobrivojević, „Velika reforma školstva“, str. 25.

⁴¹ isto. str. 25.

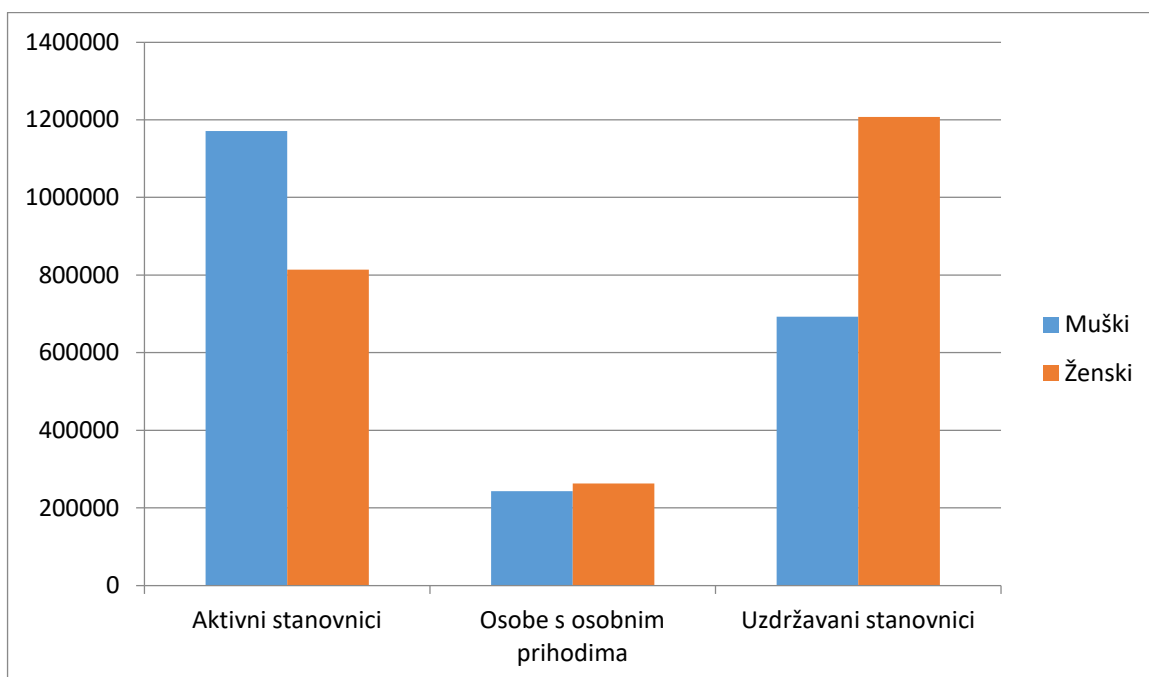
⁴² Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str.89.

⁴³ isto. str.89.

⁴⁴ isto. str.89.



Prikaz 6. Stanovništvo SR Hrvatske prema aktivnosti, prema popisu iz 1981.⁴⁵



Prikaz 7. Stanovništvo prema aktivnosti s obzirom na spol prema popisu iz 1981. u SR Hrvatskoj.⁴⁶

⁴⁵ isto. str.90.

⁴⁶ isto. str.90.

Za područje istraživanja hrvatske obitelji ove brojke daju općenitu sliku šarolikosti stanovništva koja je važna za razumijevanje konteksta dok nam neki detaljniji podaci поблише opisuju kako je strukturirana obitelj, primjerice prema aktivnosti. Prethodna dva grafa predstavljaju zastupljenost radno aktivnog stanovništva, stanovništva s osobnim prihodom i uzdržavanog stanovništva u ukupnoj populaciji te prema spolu.⁴⁷ Aktivnim stanovništvom smatraju se osobe koje obavljaju neko zanimanje i na taj način osiguravaju sredstva za život. U ovu skupinu ubrajaju se i i osobe koje privremeno ne obavljaju zanimanje, traže zanimanje ili ispunjavaju vojnu obvezu. Osobe s osobnim prihodima imaju sredstva za život od redovnih primanja starosne, invalidske ili obiteljske mirovine, invalidnine, socijalne pomoći ili imaju prihode od davanja u zakup zemlje, kuće ili stana. Uzdržanim osobama smatraju se osobe koje nemaju vlastita primanja, nego ih uzdržavaju roditelji, rođaci ili druge osobe.⁴⁸ Udio aktivnih stanovnika u SR Hrvatskoj je 45,2 %, a 11,5 % čine osobe koje imaju osobna primanja. Postotak uzdržavanog stanovništva je 43,3 %.⁴⁹ Kada govorimo o podjeli prema spolu, muškarci su učestalije radno aktivno stanovništvo te čine 55,6 % te skupine, osobne prihode prima 11,5 %, a uzdržanih je 43,3 %. S druge pak strane aktivnih žena je tek 35,6 %, onih sa osobnim prihodima je 11,5 % dok je uzdržanih žena najviše, čak 52,9 %.⁵⁰

Iz ovih podataka možemo zaključiti nekoliko stvari u dinamici odnosa unutar brakova i obitelji i uvidjeti da je još uvijek brojčano učestalije da je muškarac zaposlena osoba u obitelji koja uzdržava većinski ostale ukućane, iako valja spomenuti da je taj broj u opadanju te da se omjer uzdržanih stanovnika prema spolu sve više izjednačava. Dvadeset godina ranije taj omjer uzdržanih stanovnika je bio takav da je od ukupnog broja žena 61,6 % bilo uzdržavano, a muškaraca 33,4 %.⁵¹

Radna snaga je prvenstveno određena brojem stanovnika države. Primjerice, ako imamo veći broj djece koja pripadaju uzdržavanom stanovništvu zato što nisu sposobni za rad, logično je da ćemo imati manji udio radno aktivnog stanovništva. Druga kategorija koja utječe na udio radno aktivnog stanovništva u ukupnom broju su umirovljenici. Na to utječe proces starenja stanovništva.⁵²

Važno obilježje obitelji 80ih godina je trend demografskog pada. On se, među ostalim, očitovao u smanjenju prirodnog prirasta kao i smanjenju broja živorođene djece. Uz to, važni demografski čimbenici su i broj umrle dojenčadi te broj djece rođene izvan braka.

⁴⁷ isto. str.20.

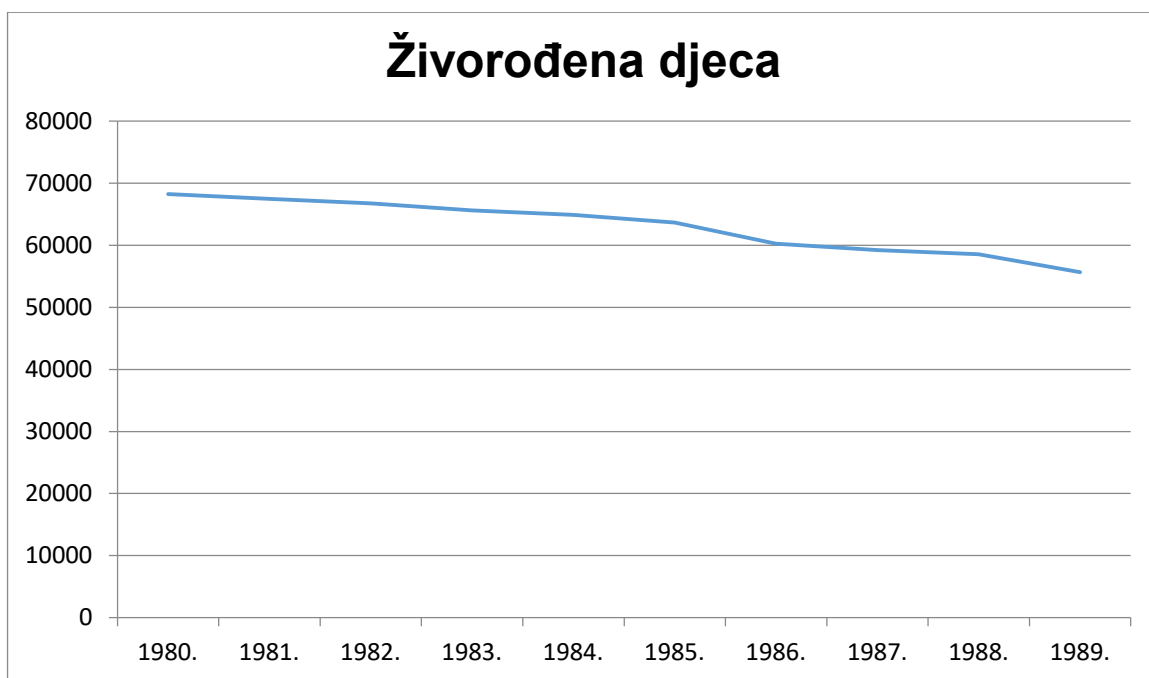
⁴⁸ isto. str.20.

⁴⁹ isto. str.90.

⁵⁰ isto. str.90.

⁵¹ isto. str.90.

⁵² Pokos i Peračković, „Promjene u strukturi radno aktivnog stanovništva Hrvatske od 1971. do 2011.“, str. 298.



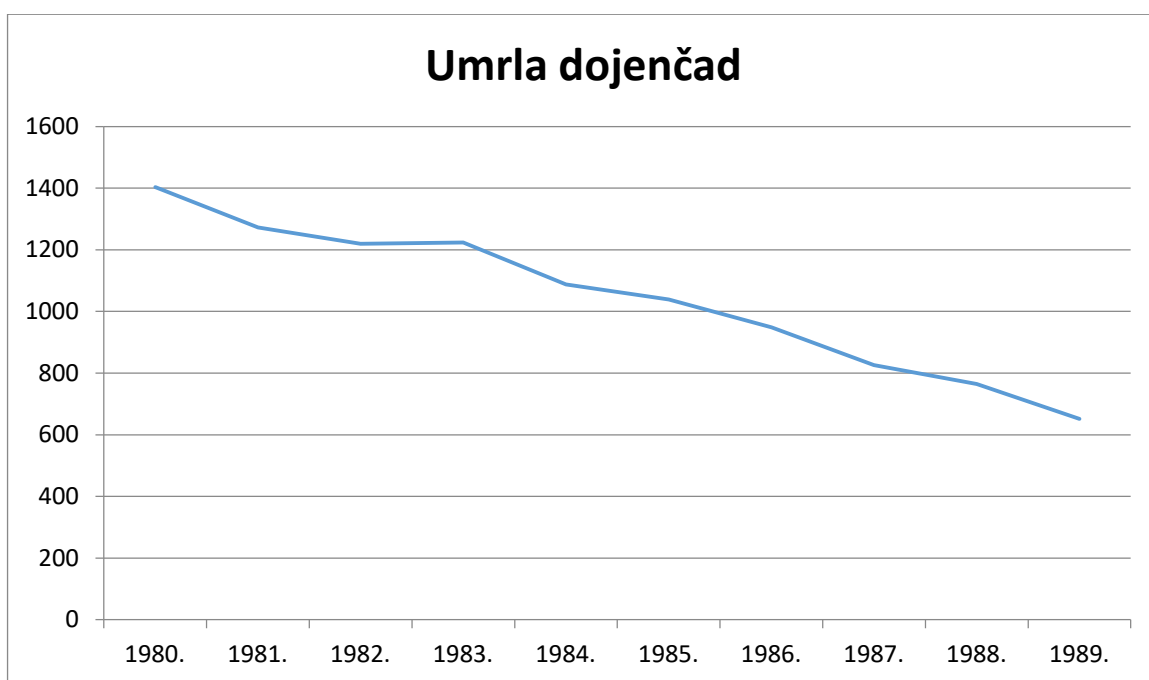
Prikaz 8. Broj živorodene djece osamdesetih u SR Hrvatskoj.⁵³



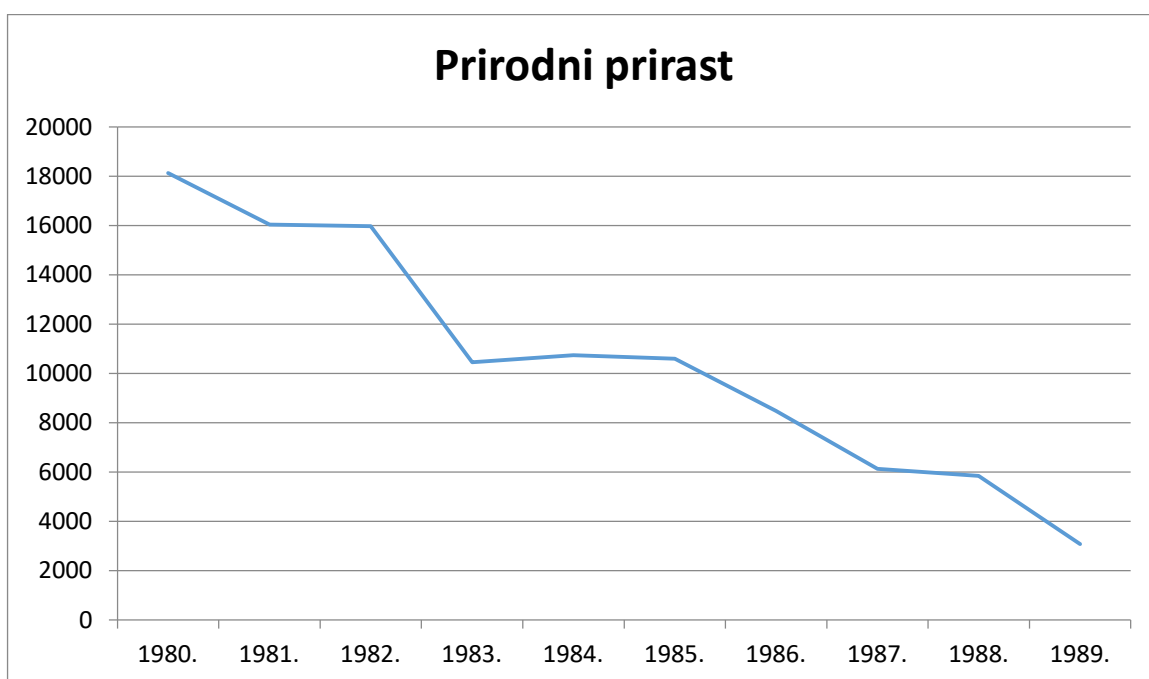
Prikaz 9. Broj djece rođene izvan braka u SR Hrvatskoj u osamdesetim godinama.⁵⁴

⁵³ Gelo, *Statistički godišnjak Republike Hrvatske*, str. 96.

⁵⁴ isto. str. 96.



Prikaz 10: Broj umrle dojenčadi u SR Hrvatskoj u osamdesetim godinama.⁵⁵



Prikaz 11. Prirodni prirast u SR Hrvatskoj u osamdesetim godinama.⁵⁶

⁵⁵ isto. str. 96.

⁵⁶ isto. str. 96.

Prikazi 8, 9, 10 i 11 nam prikazuju brojeve živorođene djece i prirodnog prirasta te djece rođene izvan braka i umrle dojenčadi tijekom osamdesetih godina u SR Hrvatskoj. Na početku valja napomenuti kako se radi o procjenjenom broju djece uzete sredinom godine.⁵⁷ Prikaz 11 prikazuje pad prirodnog prirasta koji je konstantan, uz određenu stagnaciju od 1983. do 1985. godine ako govorimo o periodu osamdesetih godina što ukazuje na to da se mijenja trend imanja djece u obitelji te da je sve popularniji odabir imati obitelj bez djece. Pad prirodnog prirasta problem je koji je postojao od ranije te se nastavio u desetljećima koja su slijedila. Osamdesetih godina, točnije 1983. dosegla je jedna od rekordnih razina mortaliteta u Hrvatskoj koja je pratila uzlazni trend od 1960ih do 1980ih. Kada te podatke spojimo sa podacima u Prikazu 8 o smanjenju broja živorođene djece jasno je i da se prirodni prirast postepeno smanjuje.⁵⁸

Krajnje brojke u Prikazu 8 pokazuju razliku od gotovo 13 tisuća manje živorođene djece u odnosu na početak desetljeća. Kao što smo ranije spomenuli, zbog urbanizacije i industrijalizacije na djecu unutar obitelji se više ne gleda kao na radnu snagu, pa tako djeca postaju sve češće trošak roditeljima što je jedan od mogućih razloga manjeg broja živorođene djece što je i vidljivo na Prikazu 8.⁵⁹ Smanjenje broja živorođene djece možemo objasniti i kroz opadanje stope infantilnog mortaliteta vidljivom u Prikazu 10 jer je upravo ta visoka smrtnost u dječjoj dobi jedan od razloga velikog broja rađanja djece u prošlosti. Padom infantilnog mortaliteta smanjuje se i potreba rađanja većeg broja djece.

Visoka smrtnost stanovništva u poslijeratnim godinama pa tako i novorođenčadi bila je posljedica loših higijenskih i zdravstvenih okolnosti, lošeg životnog standarda, manjka stručnog osoblja te niske obrazovanosti stanovništva o zdravlju. Zbog toga vlasti su ulagale trud u zdravstveno i higijensko obrazovanje, podizanje životnog standarda, školovanje novih liječnika, izgradnju zdravstvenih stanica koje kasnije postaju domovi zdravlja, potom širenje mreže domova zdravlja i bolnica, uvođenje sistematskih pregleda te prava na besplatnu socijalnu zaštitu za sve građane. Sve to dovodi do normaliziranja zdravstvenih prilika što je vjerojatno dovelo i do smanjenja broja smrti novorođenčadi.⁶⁰

U kontekstu razmatranja obitelji tokom osamdesetih godina možemo vidjeti u Prikazu 9 da je i broj djece rođene izvan braka u blagom porastu, doduše ne toliko izraženom iz godine u godinu, ali također kada promatramo početak i kraj desetljeća vidljiv je porast od gotovo dvjesto djece koja su bivala rođena izvan braka što ukazuje na neke promjene u

⁵⁷ isto. str. 96.

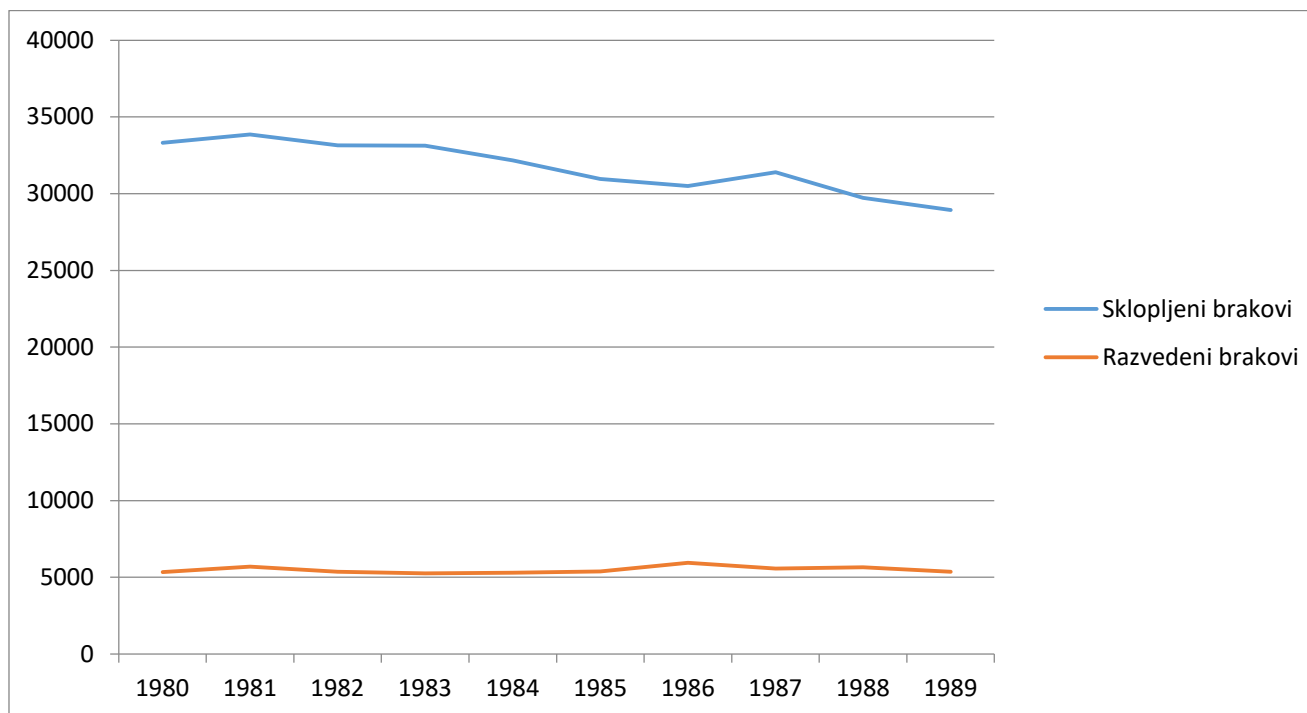
⁵⁸ Mrđen, „Tendencije razvoja mortaliteta u Hrvatskoj od 1950. do 1998“, str. 26.

⁵⁹ Benvin, „Obitelj kroz povijest“, str. 49.

⁶⁰ Dobrivojević, „Socijalna prava“, str. 75.

poimanju i strukturi obitelji. Gledajući generalno, u Hrvatskoj je postojao trend stagnacije djece rođene izvan braka. Iako graf pokazuje porast on nije značajan, posebice kada se u obzir uzmu trendovi u Europi tih godina. Eventualni razlog za manji porast moglo bi biti kasnije stupanje žena u brak.⁶¹

Sudeći prema statistici brak polako gubi popularnost što je vidljivo iz Prikaza 12 na kojem možemo vidjeti omjer sklopljenih i razvedenih brakova tokom osamdesetih godina.



*Prikaz 12. Omjer sklopljenih i razvedenih brakova u razdoblju osamdesetih godina u SR Hrvatskoj.*⁶²

Vidljiva je stagnacija razvedenih brakova kroz gotovo čitavi period, dok je kod statistike sklopljenih brakova vidljiv gotovo konstantni pad uz jednu veću iznimku 1987. godine. Kada govorimo o konkretnim brojkama na početku desetljeća 1980. godine bilo je 33 310 sklopljenih brakova, a do kraja desetljeća 1989. godine imamo pad na 28 936 sklopljenih brakova što također ukazuje na trend mijenjanja tradicionalnog pojma obitelji. Sve više mladih se odlučuje živjeti u izvanbračnim zajednicama. Iz ovih brojki možemo zaključiti da je u prosjeku na 1000 stanovnika od 1980. do 1989. godine broj sklopljenih brakova pao sa 7,3 na 6,2 sklopljena braka dok se broj razvedenih brakova na 1000 sklopljenih u istom periodu

⁶¹ Mrđen, „Rađanja izvan braka u Hrvatskoj“, str. 63.-74.

⁶² Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 96.

povećao sa 160,4 na 195,5.⁶³ Ako pogledamo širu sliku možemo uočiti da su procesi u prirodnoj dinamici i razvoju dobno-spolne strukture stanovništva Hrvatske, kao i društvene i gospodarske promjene, uvelike usmjerile tendencije u kretanju sklapanja brakova i razvoda.⁶⁴ Samim time izravno se mijenja obiteljska struktura hrvatskog stanovništva. Od 1971. do 1980. godine ukupno je u SR Hrvatskoj bilo sklopljeno 358.294 brakova, a razvedenih brakova je bilo 56.981.⁶⁵ U sljedećih je deset godina sklopljeno bilo 311.718, a razvedeno 54.997 brakova. Zaključak toga je da se između ta dva razdoblja ukupan broj sklopljenih brakova u Hrvatskoj smanjio za 13 %, a nasuprot tome broj razvedenih brakova za tek 3,5 %.⁶⁶ U ovom razdoblju raste i broj razvedenih brakova na 1.000 sklopljenih. Dok je u razdoblju 1971. – 1980. godine na svakih 1.000 sklopljenih bilo prosječno 159 razvedenih brakova, u idućem desetljeću taj odnos razvedenih i sklopljenih brakova je iznosio 176, što ukazuje na porast tog koeficijenta od preko deset %.⁶⁷ Broj razvedenih osoba u SR Hrvatskoj konstantno se povećavao, između popisa stanovništva 1948. i 1981. za oko sedam puta. Porast broja i učešća razvedenih osoba je opća pojava u Jugoslaviji, naime postotak razvedenih osoba 1948.-1981. u Jugoslaviji je porastao sa 0,5 na 2,3 % i Hrvatska se u tom pogledu uklapa sa trendom koji je vladao u ostatku zemlje.⁶⁸

Razvod je mnogo češći među ženama. Godine 1948. bilo je 1000 razvedenih muškaraca na 1647 razvedenih žena, a do 1981. taj broj je narastao na 1972 što je značajan porast. Kako je broj muškaraca i žena kod razvoda jednaka, ova razlika i njezino intenziviranje tijekom godina ukazuju na mnogo češće sklapanje ponovnog braka kod razvedenih muškaraca za razliku od njihovih bivših supruga.⁶⁹

Na povećan broj razvoda braka utjecao je i proces tranzicije obitelji koji podrazumijeva redefiniranje očekivanja, mijenjanje rodni uloga i zaduženja unutar obitelji.⁷⁰

⁶³ isto. str. 97.

⁶⁴ Živić, „Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971.-2001“, str. 67.

⁶⁵ isto. str. 67.

⁶⁶ isto. str. 67.

⁶⁷ isto. str. 67.

⁶⁸ Petrović, „Razvodi braka u Hrvatskoj 1950.- 1985“, str. 543.-544.

⁶⁹ isto. str. 544.

⁷⁰ Puljiz, „Demografski modeli i struktura obitelji“, str. 123.



Prikaz 13. Broj razvoda na 1000 brakova po trajanju braka, 1981 u SR Hrvatskoj.⁷¹

Iz Prikaza 13 možemo vidjeti ovisnost trajanja braka i razvoda. Najčešće se razvode brakovi koji traju između jedne i dvije godine. Brakovi koji traju jednu godinu ili tri do četiri godine imaju aproksimativno jednaku stopu razvoda na tisuću sklopljenih brakova. Iz ovog prikaza također je očito da se najmanje razvode parovi koji su pet i više godina u braku i to tek tri do četiri razvedena braka na tisuću sklopljenih dok je primjerice broj razvoda u brakovima koji traju jednu do dvije godine 23,5 na tisuću sklopljenih.⁷²

U Jugoslaviji oko polovine razvedenih brakova su među parovima bez djece, a konkretno među razvedenim brakovima u SR Hrvatskoj to je bio slučaj sa 50-58 % u razdoblju od 1980-85 godine.⁷³ Među ostalim brakovima prosječni broj djece kretao se između 1,6 i 1,4, a u najvećem broju brakova radilo se o jednom djetetu. Prilikom razvoda djeca se rijetko dodeljuju ocu, tek u 11,3 % razvedenih brakova 1981.dok je 1986. taj postotak pao na 9,4 %. Ovaj trend konzistentan je s ostatkom Jugoslavije.⁷⁴

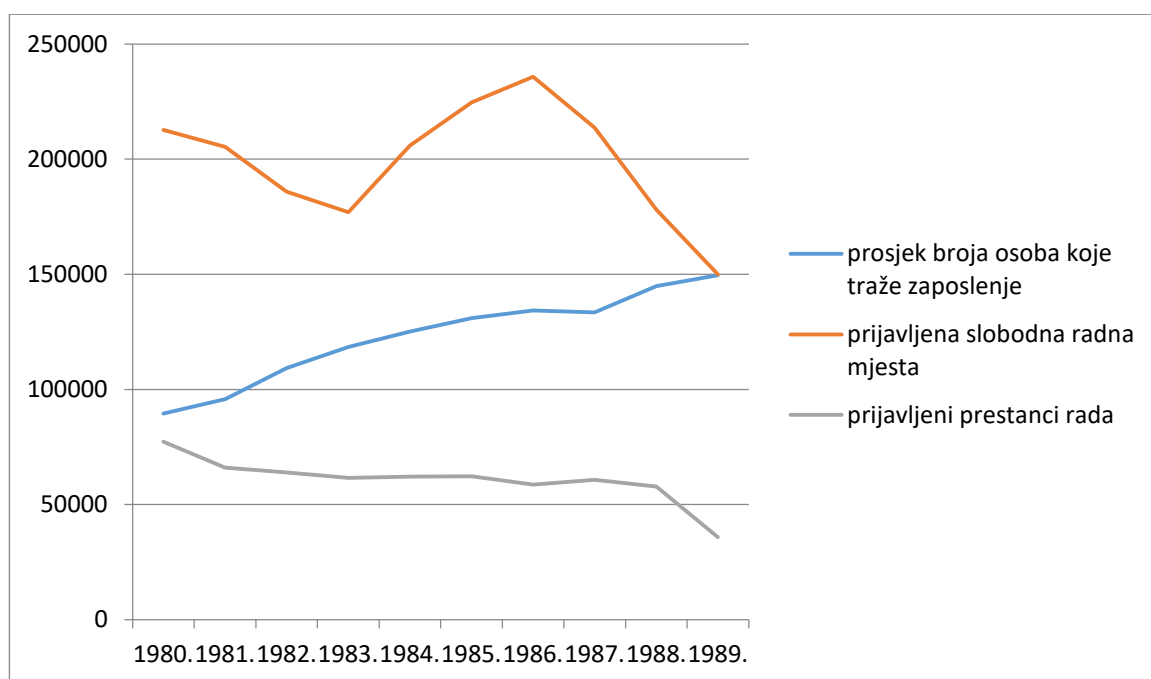
⁷¹ Petrović, „Razvodi braka u Hrvatskoj 1950.- 1985“, str. 547.

⁷² isto. str. 547.

⁷³ isto. str. 547.

⁷⁴ isto. str. 547.

Kada gledamo smrtnost ljudi tijekom osamdesetih godina možemo primjetiti da je velika većina ljudi umrla od bolesti cirkularnog sustava i to čak 51,6 %. Drugi najčešći uzrok smrti su tumori sa 19,5 %.⁷⁵ Smrt u obitelji nije nužno morala nastupiti radi neke bolesti što je evidentno iz činjenice da je treći najčešći uzrok smrti trovanje, nasilje ili pak nesretni slučajevi sa 7,9 %. Treba napomenuti da su ovo samo neke prosječne vrijednosti koje su istražene 1988. godine te da ovi brojevi i postotci mogu varirati u malim rasponima.⁷⁶ Pozitivna stvar je da se postotak umrlih u prometnim nezgodama postupno smanjivao tokom osamdesetih te da je 1989. godine umrlo tristo ljudi manje nego primjerice 1982. kada ih je umrlo 1378.



Prikaz 14. Prilike na tržištu rada u osamdesetim godinama u SR

Hrvatskoj.⁷⁷

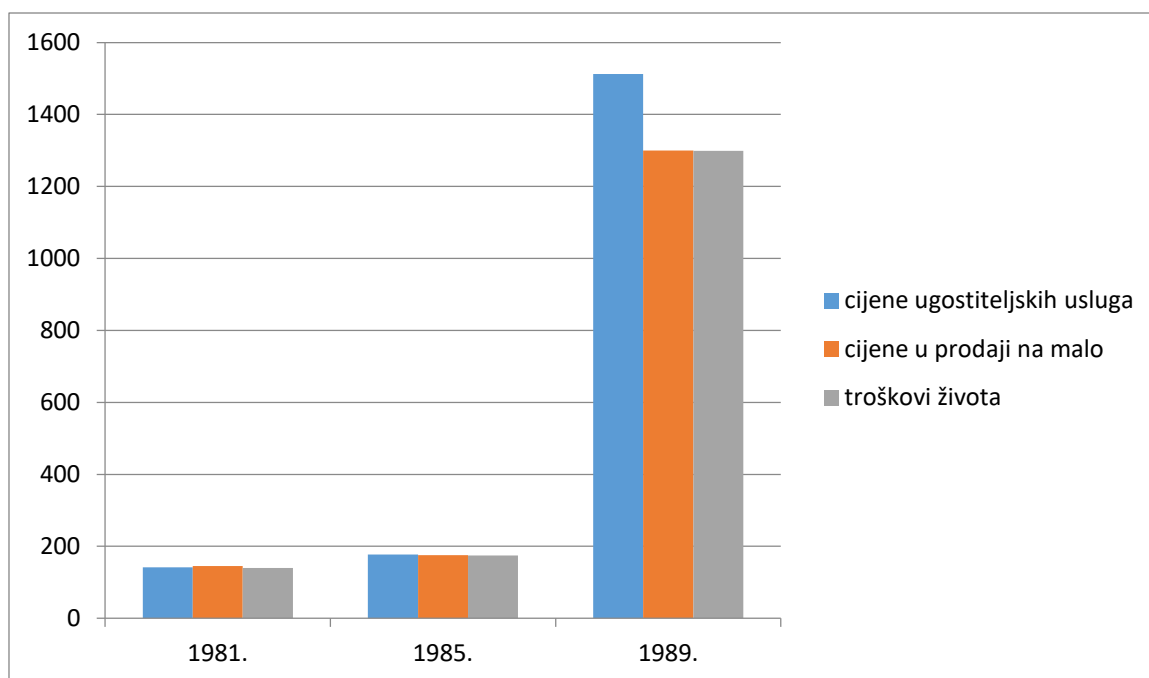
⁷⁵ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 99.

⁷⁶ isto. str. 99.

⁷⁷ isto. str. 119.

Iz Prikaza 14 možemo uočiti kako je od početka do kraja osamdesetih godina povećao broj osoba koje traže zaposlenje, a istovremeno se broj prijavljenih slobodnih radnih mjesta te broj prijavljenih prestanaka rada (otkazi, odlasci s radnih mjesta, umirovljenja i slično) smanjio. Prosjek broja osoba koje traže zaposlenje 1980. bio je 89 482. Taj broj konstantno raste te 1989. godine iznosi 149 554. Što se tiče prijavljenih slobodnih radnih mjesta u početku osamdesetih taj broj iznosi 212 628 te je također u velikom padu. Nakon toga ipak pojavljuje se uzlazni trend koji je doduše trajao tek do 1986. kada opet nastupa drastičniji pad te 1989. iznosi 149 999. Kada govorimo o prijavljenim prestancima rada oni su također u konstantnom opadanju. Godine 1980. taj broj je bio 77 367 uz zabilježeni drastičniji pad nakon 1988. godine te je do kraja 1989. taj broj je pao na 35 843. Nameće se zaključak kako je na povećan broj radnika na tržištu rada postojao smanjen broj otvornih radnih mjesta. Taj nesrazmjer sigurno je imao utjecaj i na obiteljski život budući da je bilo puno teže pronaći posao, a samim time je bilo teže osigurati i financijska sredstva što je utjecalo na ekonomski status obitelji pogođenih novonastalom situacijom na tržištu rada krajem osamdesetih godina. Uz gore navedeni prikaz valja dodati i da je postotak žena među proječnim brojem osoba koje traže zaposlenje bio tokom osamdesetih gotovo uvijek iznad 60 %, odnosno 1980. godine to je značilo 55 389 žena, 80 113 žena 1985. godine, a na kraju desetljeća 1989. taj apsolutni broj se penje na 89 582 žene koje u tom trenutku traže zaposlenje. To nam također daje uvid u položaj žena u to vrijeme, a i daje naslutiti kakva je bila dinamika odnosa unutar obitelji, tj. da su žene i dalje bile većinski u financijski podređenom položaju.⁷⁸

⁷⁸ Dobrivojević, „Na radnom mjestu“ str. 38.



Prikaz 15. Indeksi cijena i troškova života na početku, sredini i kraju osamdesetih u SR Hrvatskoj.⁷⁹

Osamdesete su bile i godine inflacije u Jugoslaviji. Na Prikazu 15 možemo vidjeti drastičan, ekspanzionalni porast nekoliko najznačajnijih stavki u ekonomskoj sferi obiteljskog života, a to su cijene ugostiteljskih usluga, cijene u prodaju na malo te generalnih troškova života.⁸⁰ Ovaj prikaz možda najbolje prikazuje progresivnost ekonomske krize koja je do kraja desetljeća dosegla svoj maksimum. Cjeloviti i nekontrolirani uzlet cijena uvjetovan je inflacijom te se uvelike odrazio na kućni budžet svake obitelji, ponajprije u razdoblju 1988. i 1989. godine. Dakako, uz ovakav prikaz potrebno je priložiti i podatke o stopi inflacije te kretanju realne plaće kako bi bolje objasnili ovaj značajan skok 1989. u ovim odabranim godinama. Ako pogledamo stopu inflacije između 1981. i 1985. godine ona je iznosila 373,1.⁸¹ Do kraja desetljeća stopa inflacije drastično se povećala između 1985. i 1989. na 8134,1.⁸²

⁷⁹ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 129-131.

⁸⁰ isto., str. 126.

⁸¹ „Kalkulator inflacije“, <https://web.dzs.hr/App/rss/stopa-inflacije.html>

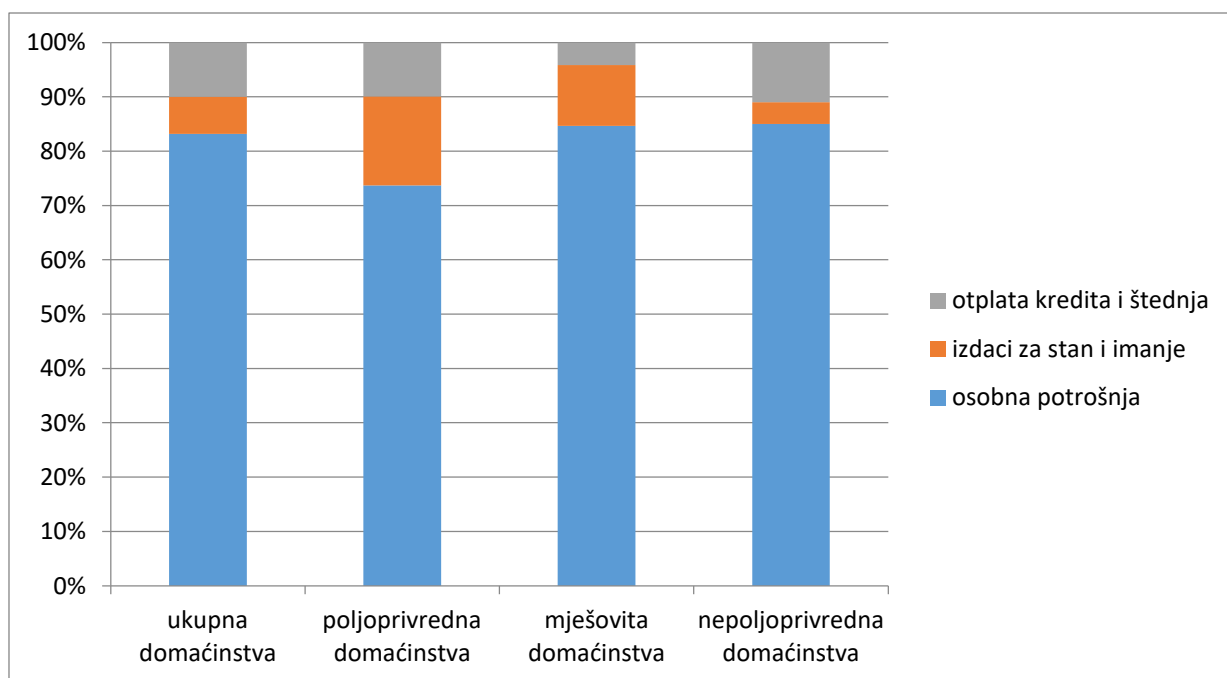
⁸² isto.

Spomenuta stopa inflacije izračunana je na temelju indeksa potrošačkih cijena, što je zapravo promjena nivoa cijena dobara i usluga za osobnu potrošnju.⁸³ Uz ove podatke moramo spomenuti i da su plaće rasle s obzirom na inflaciju. Prosječna plaća u Hrvatskoj 1981. godine iznosila je 10 836 dinara. Godine 1985. taj broj penje se na 43 395 dinara da bi u vrijeme najveće inflacije dosegao brojku od 823 000 dinara.⁸⁴ U godinama koje su prethodile značajnom rastu cijena polako su rasle cijene primjerice ugostiteljskih usluga i cijena proizvoda te generalno troškovi života što nije riješeno na adekvatan način te je situacija eskalirala u ekonomskom pogledu te izazvala dotad neviđenu inflaciju. Odnos između inflacije i rasta cijena najbolje možemo vidjeti kroz kupovnu moć građana koja se tokom osamdesetih smanjivala. Dokaz tome je usporedba plaće i tadašnjih cijena. Ako uzmemo zamišljanu košaricu proizvoda koju čine kilogram kruha, šećera, krumpira, pilettine, jabuka, litra mlijeka i piva, jedne kino ulaznice te šišanja i usporedimo ju sa prosječnom mjesečnom plaćom kada je njena realna vrijednost bila najveća, između 1977. i 1981., doznat ćemo kako je prosječna plaća tada pokrivala četrdesetak takvih košarica, a na kraju osamdesetih tek nešto ispod trideset takvih košarica što svjedoči o padu kupovne moći za gotovo jednu četvrtinu od početka do kraja desetljeća.⁸⁵

⁸³ isto.

⁸⁴ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 33.

⁸⁵ isto. str. 32.



Prikaz 16. Prosječna godišnja upotrebljena sredstva po tipu domaćinstva, u SR Hrvatskoj 1989.⁸⁶

Na dinamiku u obitelji utjecao je i način privređivanja. Način privređivanja za život određuje o kojem tipu domaćinstva govorimo. Ako podijelimo domaćinstva po kategorijama: poljoprivredna, nepoljoprivredna i mješovita dobit ćemo generalni dojam kako je svaki tip domaćinstva trošio svoja sredstva u doba ekonomske krize 1989. godine. Ako gledamo sveukupnu sliku sva domaćinstva mjesečno su izdvajala 16,8 % svojih primanja samo na izdatke za stan ili imanje te otplatu kredita i štednju. Među ovim tipovima domaćinstava najviše se ističu poljoprivredna domaćinstva koja su u prosjeku za ove čimbenike izdvajali najveći postotak – 26,3 % u odnosu na prosjek druga dva tipa domaćinstava koji su trošili aproksimativno petnaest posto svojih primanja. Valja istaknuti da su poljoprivredna domaćinstva prosječno raspolagala mjesečno sa najviše novčanih sredstava, 5179 dinara.⁸⁷ Primjerice mješovita domaćinstva prosječno su raspolagala sa gotovo 1000 dinara manje, 4160. Ovdje valja istaknuti svojevrstan nedostatak anketiranih domaćinstava. Naime, kod istraživanja prosječnih raspoloživih sredstava za svaki tip domaćinstva možemo vidjeti da je ukupno anketirano 940 domaćinstava, a od toga tek 72 su bila domaćinstva poljoprivrednog

⁸⁶ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 134.

⁸⁷ isto. str. 134.

tipa.⁸⁸ Ako uzmemo da je mješovitih domaćinstava anketirano 269, a nepoljoprivrednih 599 dolazimo do zaključka kako prosječno primanje poljoprivrednog domaćinstva 1989. godine možda nije toliko precizno iskazano kao ostala dva tipa.⁸⁹ Također, valja istaknuti da u prosjeku jedno poljoprivredno domaćinstvo ima manje članova te manje zaposlenih članova. Ukupni prosjek članova za 1989. godinu je 3,23 dok je kod poljoprivrednih 2,73 člana.⁹⁰ Isto tako zanimljivo je da je među svim domaćinstvima prosjek 1,22 zaposlene osobe, a kod poljoprivrednih zajednica je 0.⁹¹

Osobna potrošnja je kategorija na koju sva domaćinstva troše najviše te obuhvaća širok spektar sastavnih elemenata. U osobnu potrošnju spadaju troškovi na prehranu, piće, cigarete, odjeću, obuću, održavanje kuće/stana, ogrjev, rasvjetu, pokućstvo, higijenu, zdravlje, kulturu, razonodu, promet te eventualne ostale troškove.



*Prikaz 17. Osobna potrošnja domaćinstava 1989. godine u SR Hrvatskoj.*⁹²

Kada ukupno pogledamo sva domaćinstva i njihovu osobnu potrošnju vidimo da je stanje takvo da većina sredstava se troši na prehranu, i to gotovo polovica, 45,6 %. Na piće se

⁸⁸ isto. str. 134.

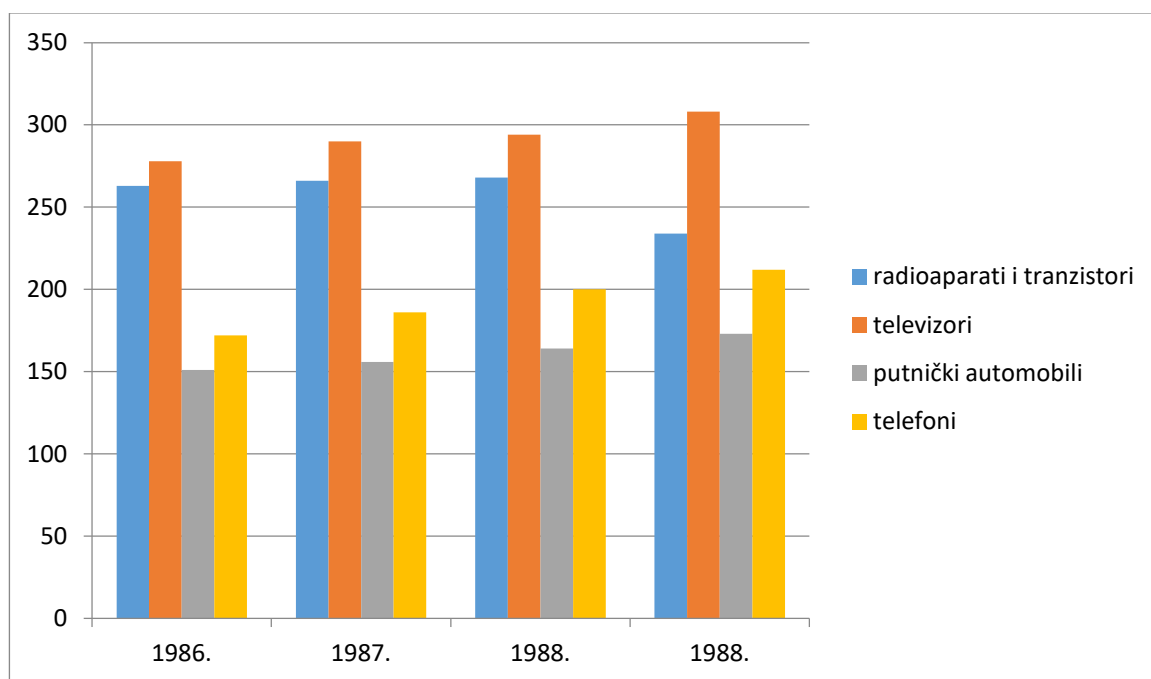
⁸⁹ isto. str. 134.

⁹⁰ isto. str. 134.

⁹¹ isto. str. 134.

⁹² isto..str. 134.

troši u prosjeku 4,8 % s tim da valja istaknuti veliku razliku između poljoprivrednih i nepoljoprivrednih domaćinstava. Poljoprivredna u prosjeku troše šest posto, a nepoljoprivredno više od trećine manje, 3,8 %.⁹³ Zanimljivo je da prosječna obitelj potroši jednako na stan/kuću i njeno održavanje kao na cigarete. Odjeća i obuća također zauzimaju nemali udio u ukupnom budžetu za svaku obitelj kao i grijanje i rasvjeta. Izdvajanje novaca za automobile i ostala prometna sredstva uzima gotovo jednu desetinu prihoda, što je gotovo jednako zbroju potrošnje na kulturu, razonodu, higijenu i zdravlje.



Prikaz 18. Prosječan broj nekih trajnih dobara na tisuću stanovnika u SR Hrvatskoj od 1986. do 1988. godine.⁹⁴

Značajan dio obiteljske svakodnevice osamdesetih čine razonoda i putovanja. Tehnički noviteti uvelike su utjecali na način provođenja slobodnog vremena te kvalitetu i brzinu putovanja u obitelji. U Prikazu 18 možemo vidjeti koliko je prosječno bilo radioaparata/transistora, televizora, automobila i telefona na tisuću stanovnika. Iako se iz prethodnih prikaza vidjelo da je postojala ekonomska kriza te da su cijene troškova života otišle u dotad nezapamćene visine, ipak treba istaknuti i ovu stranu kvalitete života obitelji u

⁹³ isto. str. 134.

⁹⁴ isto., str. 136.

tom razdoblju na području SR Hrvatske. Nažalost, u Statističkom godišnjaku SR Hrvatske nemamo podastke za prvu polovicu desetljeća, međutim, smatram da iz ovih podataka ipak možemo uočiti kakve promjene se događaju u sferi trajnih dobara. Iz Prikaza 18 vidimo kako je prosječan broj televizora konstantno rastao kroz sve četiri navedene godine te je na kraju 1989. godine bilo više od tristo televizora na tisuću stanovnika što je u ovome izboru trajnih dobara najveći broj.⁹⁵ S vremenom televizor je postao neizostavan dio domaćinstva i simbol suvremene svakodnevice te je bio jedna od središnjih aktivnosti slobodnog vremena unutar obitelji pa je zato i očekivan njegov porast među stanovništvom.⁹⁶

U ovakav porast kupnje možemo svrstati i putničke automobile i telefone koji su također u stalnom porastu. Automobil je postao statusni simbol, ali i simbol slobode jer omogućuje korisnicima da se slobodnije kreću u prostoru te lakše i komfornije stižu do svojih odredišta. Iako su bili automobili jedan od najskupljih proizvoda u privatnom vlasništvu većina ljudi ih više ne smatra luksuzom, nego potrebom što je vjerojatno dovelo do povećavanja broja putničkih automobila osamdesetih godina.⁹⁷ Također, dolazi do naglog porasta korištenja telefonskih usluga osamdesetih godina. Najvažniji razlog tomu su gospodarstvene aktivnosti i društvene veze (gospodarske, turističke, kulturne i sl.) Osim toga dolazi i doširenja i modernizacije telefonske mreže čak i u seoska naselja te dolazi do jedostavnijeg i bržeg korištenja usluga što je sve dovelo do porasta broja telefona među stanovništvom.⁹⁸

Jedina stavka koja ovdje predstavlja izuzetak od pravila su radioaparati i tranzistori koji su brojčano stagnerali između 1986. i 1988. godine da bi godinu dana kasnije njihov broj pao na 234 radioaparata/transistora na tisuću stanovnika. Razlog tomu je vjerojatno zastarjelost samog proizvoda. Treba napomenuti da su za radioaparate, tranzistore i televizore ubrojani i privremeno odjavljeni aparati.⁹⁹

Naravno, uz ovakav rast broja potrošnih dobara očekivan je i rast potrošnje električne energije u domaćinstvima pa tako je u istom ovom razdoblju potrošnja kWh¹⁰⁰ po jednom stanovniku skočila sa 895 kWh 1986. godine na 1560 kWh 1989. godine što je gotovo dupli porast.¹⁰¹

⁹⁵ isto. str. 136.

⁹⁶ Mihelj, „Televizija i modernizacija svakodnevnog života“, str. 69.

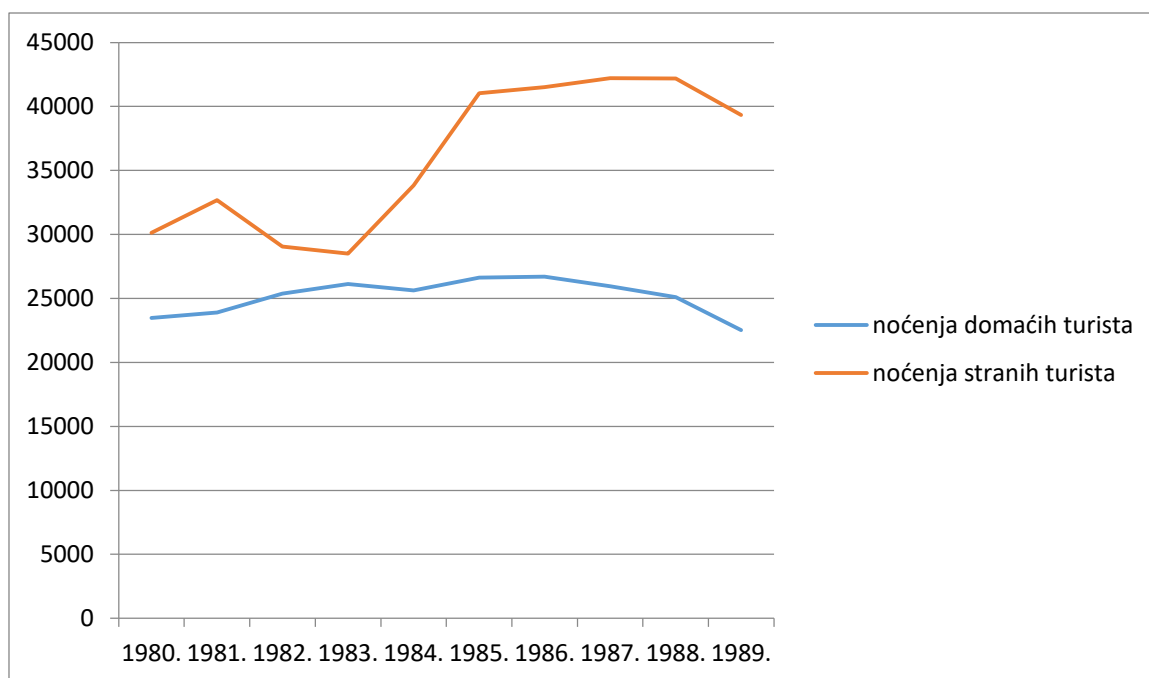
⁹⁷ Duda, „Motorizacija i automobilska kultura“, str. 67.

⁹⁸ Jaram i Acinger, „Razmjena poštanskih pošiljaka Jugoslavije sa svijetom u razdoblju 1979.-1988“, str.218.

⁹⁹ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 136.

¹⁰⁰ kilovat-sat

¹⁰¹ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 136.



Prikaz 19. Noćenja domaćih i stranih turista tijekom osamdesetih u SR Hrvatskoj.¹⁰²

Kada pričamo o obiteljskim navikama ne smijemo izostaviti važnost turizma. Prikaz 19 ilustrira koliko je ekonomska kriza utjecala na obiteljski život. U prvoj polovici osamdesetih bilježimo porast broja noćenja domaćih turista. Treba napomenuti da pod domaće turiste ubrajamo sve turiste koji su pristigli iz svih dijelova Jugoslavije. Sve veća ekonomska nemoć odrazila se i na pad broja noćenja domaćih turista krajem osamdesetih, a pogotovo u posljednjem periodu 1988.- 1989. S druge pak strane imamo prvo blagi porast pa blagi pad priljeva stranih turista koji se negdje sredinom 1983. godine preobratio u veliki porast broja stranaca na Jadranu te je trajao sve do sredine 1985. godine kada nastupa određena stagnacija prije pada broja noćenja 1989. godine. Treba istaknuti kako je među stranim turistima daleko najviše turista iz SR Njemačke, i to gotovo polovica.¹⁰³ Ako uzmemo u obzir da je nemali broj ljudi iz Jugoslavije odlazio u SR Njemačku raditi i pružiti svojoj obitelji bolji život u ekonomskom smislu, nije nezamislivo da je određeni broj turista iz SR Njemačke zapravo bilo porijeklom iz Jugoslavije.

Prema jednom istraživanju domaći turisti najčešće dolaze iz većih gradova u unutrašnjosti te su bili bolje obrazovani i imali veća primanja, a njihove obitelji su bile manje

¹⁰² isto, str. 296.

¹⁰³ isto, str. 296.

brojne. S obzirom da je na jadransku obalu dolazio određen tip ljudi broj takvog stanovništva je vjerojatno utjecao na stagnaciju broja domaćih turista u Hrvatskoj.¹⁰⁴ Porast broja stranih turista vjerojatno je posljedica ekonomske politike gdje je turizam na jadranskoj obali bio važan izvor deviznih prihoda za Jugoslaviju.¹⁰⁵

Iz ovih brojnih prikaza možemo pobliže vidjeti kako je bila strukturirana obitelj u nekolicini svojih aspekata u SR Hrvatskoj. Prvo spomenimo da prema popisu iz 1981. godine u SR Hrvatskoj imamo 1 423 862 domaćinstva. Ta domaćinstva pretežito imaju tri ili četiri člana te valja istaknuti kako je prosječan broj ljudi po domaćinstvu u padu u usporedbi s ranijim godinama te da su u ovom razdoblju sve brojnija samačka domaćinstva dok je broj domaćinstava sa sedam i više članova u velikom padu. Sve više imamo primjere osamostaljivanja ljudi koji žive u brojčano sve manjim domaćinstvima. Broj nepismenih se od 1961. prepolovio te je nepismenih ljudi jako malo u ovom razdoblju, ali i dalje trećina stanovništva ima završeno tek četiri razreda osnovne škole. Broj ljudi koji završavaju fakultete i visoke škole konstantno raste, ali je i dalje taj broj razmjerno mali u usporedbi sa cjelokupnim stanovništvom. Generalno gledano, većina ljudi aktivno obavlja zanimanje ili dobiva prihode od primjerice invalidnine ili mirovine. Ostatak ljudi je uzdržavano od ostalih ukućana ili rodbine. To su pretežito žene što pokazuje kako i u ovom razdoblju prava žena u praksi nisu jednaka iako se to možda tako čini na papiru. Još uvijek je češći primjer obitelji u kojoj je muškarac zaposlena osoba u obitelji te koja uzdržava ostatak obitelji, iako važno je za spomenuti da se ti trendovi polako mijenjaju te da s godinama se sve više izjednačava broj uzdržavanih muškaraca i žena. U osamdesetim godinama broj nove djece je u opadanju kao i broj umrle dojenčadi. Prirodni prirast je u velikom padu i u ovom desetljeću te se nastavlja negativan demografski obrazac koji je postojao i ranije. Broj vanbračne djece je u porastu i možemo reći da je došlo do određenog stupnja destigmatizacije pojma vanbračnog djeteta. Brakovi se u ovom periodu sve rjeđe sklapaju, ali se s pozitivne strane ne vidi ni značajan porast broja razvedenih brakova. Kada ipak dođe do razvoda, većinski je riječ o braku koji je relativno novi, jednu do dvije godine star. Bolesti cirkularnog sustava su vrlo čest uzrok smrti osamdesetih, ali broj stradalih u prometu kroz cijelo desetljeće opada. Stranih turista ne nedostaje te ih je u ovom periodu sve više. Obitelji najviše troše na prehranu i odjeću. Učinci krize vide se i u potražnji poslova. Članovi obitelji sve češće su u potražnji za poslom, a otvorenih radnih mjesta je sve manje kako vrijeme u osamdesetim godinama odmiče. Oko

¹⁰⁴ Duda, „Odmor za sve“, str. 53.

¹⁰⁵ isto. str. 53.

deset posto se prosječno sredstava troši u obitelji na otplatu kredita, ali standard života ipak raste što vidimo iz porasta broja telefona, televizora i automobila po kućanstvu. Ovo su neke od važnijih odrednica koje čine prosječnu obitelj u osamdesetim godinama u Hrvatskoj.

III.

Obitelj osamdesetih godina određena je nizom socijalnih, rodnih, pedagoških i ekonomskih faktora. Stoga će se ovdje pokušati odgovoriti na koji način se odnosilo tada prema djeci, kakav je bio odnos među supružnicima, koji su bili problemi u odnosima te kako je promjena položaja žena utjecala na obiteljske odnose. Bazira se na usmenoj povijesti i izvorima. Za potrebe ovog rada o obitelji u Hrvatskoj tijekom osamdesetih godina proveo sam malo istraživanje iz usmene povijesti. Intervjuirao sam četiri osobe koje su tijekom osamdesetih bili različite životne dobi i živjeli su u raznim dijelovima Hrvatske. Tako primjerice D.T. rođena izvan Hrvatske u Tesliću, BiH te je godine 1980. ona je imala devetnaest godina.¹⁰⁶ S.G. je odrastao u Splitu i djelomično na Braču te je 1980. imao tri godine.¹⁰⁷ Treći sudionik koji je dao intervju je M.O. koji je odrastao u Samoboru te je početkom osamdesetih imao četrnaest godina.¹⁰⁸ K.O. je supruga prethodnog ispitanika M.O. i dio djetinjstva je provela u Munchenu u Njemačkoj, a početkom osamdesetih imala je jedanaest godina.¹⁰⁹ Koristan izvor su i ego izvori, a zanimljiva je i knjiga Tisje Kljaković Braić *U malu je uša đava*.

Djetinjstvo je jedna od najnezastupljenijih tema kojima se bavi historiografija u 20. stoljeću.¹¹⁰ Postoje stajališta da je izostavljanje djetinjstva iz opsežnijih istraživanja stvar ideološke naravi i posljedica odnosa moći, zapravo dječje nemoći koja djecu i istraživanja o njima drži nisko na ljestvici važnih tema.¹¹¹ Vrijeme provedeno u školi možemo gledati kao svojevrsno radno vrijeme djece, ali je i ostavljalo dovoljno vremena izvan nadzora škole, države ili bilo kakve dječje organizacije. Zbog produljivanja obaveznoga školovanja bilo ga je sve manje, no i dalje je zauzimalo znatan dio dana i godine.¹¹²

Jedna od obaveza razrednika sredinom dvadesetog stoljeća bila je snimanje socio-ekonomskoga stanja obitelji što je podrazumijevalo da razrednik jednom godišnje posjeti učenikov dom. Neka od pitanja su bila s kime dijete dijeli sobu, ima li vlastiti krevet, koliko puta tjedno se jede meso, koliko često se kupava. Nekakav generalni zaključak tada bio je

¹⁰⁶ *Usmena povijest*, D.T..

¹⁰⁷ *Usmena povijest*, S.G.

¹⁰⁸ *Usmena povijest*, M.O.

¹⁰⁹ *Usmena povijest*, K.O.

¹¹⁰ Nikolić, „Djetinjstvo u socijalizmu“, str. 71.

¹¹¹ Duda, *Danas kada postajem pionir*, str. 8.

¹¹² isto. str.13.

da djeci pretežito i nije bila potrebna soba jer su stalno bili vani.¹¹³ Primjer toga je i ispitanik M.O. On tada nije imao vlastitu sobu, nego ju je dijelio s djedom sve do kraja srednje škole jer nije bilo dovoljno prostora.¹¹⁴ S vremenom vrijeme provedeno vani se smanjivalo, a djeca su počela ići na razne sportsko-rekreacijske aktivnosti.¹¹⁵ Pošto su djeca se u vrijeme osamdesetih igrala većinski vani bilo je nužno zaštititi ih od ozljeda jer je teško zamisliti u kakvim sve bezazlenim situacijama se djeca mogu ozlijediti i ugroziti zdravlje. Prema jednom članku dr. Ivan Fattorini dijeli opasnosti prema godišnjim dobima i uzrastu, ali naglašava kako je najvažnije ne dopustiti djeci da budu debela, troma i nepokretna.¹¹⁶ Nije bilo tada neuobičajeno malo dijete poslati u samoposlugu bez nadzora što također možemo vidjeti iz primjera kada je Tisjina baka išla na rutinsku operaciju, a nakon primanja vijesti kako je sve prošlo u najboljem redu ona sama otišla u dućan po dva sladoleda i balone.¹¹⁷ Jedan od važnijih savjeta roditeljima je da skupi pokloni i garderoba ne mogu i ne smiju zamijeniti ljubav roditelja i okoline te skladan obiteljski život. U članku iz „Vikenda“ *Naša su i tuđa djeca* se naglašava kako te činjenice nažalost mnogi zaboravljaju pri odgoju djeteta.¹¹⁸

Metoda oralne historije omogućuje prikupljanje informacija iz prve ruke koje pružaju nove izvore koji mogu poslužiti za nekolicinu tema pa tako i za istraživanje odnosa u obitelji i djetinjstva. Jedna od studija napravljenih bila je s ciljem da se istraži djetinjstvo i pionirstvo je čuvena slikovnica o *Maji* koja je tada bila omiljena među djecom, posebice ženskom. U toj studiji saznajemo kako je djetinjstvo u Jugoslaviji generalno kod ispitanica bilo sretno i bezbrižno, prepuno igre, ali i zajedništva i rada, iako valja naglasiti da postoje i suprotna kazivanja koja daju neku drugu priču.¹¹⁹ Većina ispitanica kaže kako u doba njihova djetinjstva igrački nije baš bilo te da su se djeca morala sama snalaziti, a nerijetko i improvizirati. Te su se igre često izmišljale, a i generalno se više igralo vani. No treba spomenuti da je ipak bilo nekih igračaka kao što su drveni vlakići, plastično posuđe, luk, strijela, praćka, puzzle i bicikl.¹²⁰

Postavlja se pitanje kakav je bio ondašnji ideal obitelji? Kao što smo iz ranije prikazanih statistika saznali da su svi ovi heterogeni oblici obitelji postojali i osamdesetih godina u Hrvatskoj možemo reći da je pojam tadašnje idealne obitelji obuhvaćao sve obitelji

¹¹³ Miljković, „Dijete, odrastanje, djetinjstvo“, str. 24.

¹¹⁴ *Usmena povijest*, M.O.

¹¹⁵ Miljković, „Dijete, odrastanje, djetinjstvo“, str. 24.

¹¹⁶ „Zašto stradaju djeca“, *Vikend*, 1036, (1988.): str. 17.

¹¹⁷ Kljaković Braić, *U malu je uša dava*, str. 63.

¹¹⁸ „Naša su i tuđa djeca“, *Vikend*, 1040, (1988.): str. 15.

¹¹⁹ Nikolić, „Djetinjstvo u socijalizmu“, str. 81.

¹²⁰ isto. str. 78.

koje svojim članovima osiguravaju životno zadovoljstvo.¹²¹ Idealna obitelj osamdesetih otporna je na stres, a djecu se odgaja primjerenim stilom te u međusobnim odnosima vlada toplina. Roditelje se moralo poštivati i slušati, kako kaže gospođa K.O., te kaže kako se to uvelike razlikuje od trenutačnih odnosa u obiteljima gdje, po njenom mišljenju nema toliko poštovanja kao nekad. Obitelj također, treba držati stabilnom, a to uključuje postavljanje i održavanje pravila i granica ponašanja te zajednički dogovor o u upravljanju financijama i slobodnim vremenom te uspostavljanje rutine te ravnopravna podjela dužnosti i poslova¹²². Kohezija obitelji održava se na način da se zajednički provodi slobodno vrijeme, obroci, godišnji odmori, proslave, običaji i ostale aktivnosti, a neizostavna je i emocionalna potpora, međusobno pomaganje toplina i ljubav.¹²³ Roditeljski odgoj oblikuje djetetovu sliku o samome sebi, a najvažnije stavke u tom procesu su toplina i nadzor. Mnoge su se stvari i dijelile sa roditeljima, iako kako kaže K.O., neke stvari su se i zatajile pred roditeljima iz straha od mogućih kazni.¹²⁴ Primjer potrebe nadzora vidimo u knjizi „U malu je uša đava“ gdje saznajemo da u teoriji Tisji je kao maloj bilo zabranjeno dosta stvari kao paljenje televizije, približavanje štekerima, naginjanje preko prozora iako se ona često znala oglušiti na ove zabrane.¹²⁵ U praksi je zapravo imala dosta slobode, pa je tako u vrijeme popodnevnog odmora u obitelji Kljaković kada su svi spavali dijete moglo raditi što god je htjelo, primjerice kopati po ladicama koje su mu bile zabranjene. U jednoj anegdoti dogodilo se to da je malena Tisja ošišala svog prijatelja dok su ostali ukućani spavali.¹²⁶

Spomenimo i najčešću podjelu roditeljskih odgojnih stilova u dvadesetom stoljeću, a to su na autoritarni, autoritativni, zanemarujući i permisivni.¹²⁷ Autoritarni stil roditeljstva karakterizira manjak roditeljske topline i visoka očekivanja od djeteta. Autoritativni stil je umjeren u očekivanjima i pruža toplinu i sigurnost djetetu dok zanemarujući stil ne podrazumijeva nikakvu kontrolu te je karakteristična distanciranost roditelja. Ovakav stil roditeljstva često dovodi do djece koja su neuspješna u školi, a samopoštovanje im je vrlo nisko. Permisivni odgoj također nema kontrolu nad djetetom, ali ima emocionalnu toplinu.¹²⁸

¹²¹ Miljković, „Dijete, odrastanje, djetinjstvo“, str. 23.

¹²² isto, str. 23.

¹²³ isto, str. 23.

¹²⁴ *Usmena povijest*, K.O.

¹²⁵ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 111..

¹²⁶ isto. str. 34.

¹²⁷ Miljković, „Dijete, odrastanje, djetinjstvo“, str. 23.

¹²⁸ isto. str. 24.

Kakav bi odnos roditelja preferirao djeci možemo vidjeti iz ondašnjeg članka u časopisu „Vikend“ u kojem se kaže da roditelji u svoj odnos prema djetetu ne unose samo svoju brigu i ljubav, nego i svoja maštanja o njemu. Ta su maštanja zapravo kolektivna uspomena iz vlastitog djetinjstva, iskustava te očekivanja i želja u odnosu prema djetetu, ali i prema sebi kao roditeljima.¹²⁹ Kada djeca odrastaju onda u mladenačkoj dobi budu na razmeđu između dva osjećaja, jedan je osjećaj za samostalnost, a drugi je strah od slobode. To je važan podatak jer je roditeljima također teško naći pravu mjeru popustljivosti i prilagođavanja njegovim potrebama, tako kaže jedan članak iz „Vikenda“.¹³⁰

Što nam ispitanici usmene povijesti govore o odnosima s roditeljima? S.G. je živio sa bakom i djedom na Braču do trećeg razreda osnovne škole.¹³¹ Najbliži odnos imao je s majkom s kojom kaže kako je imao odnos pun povjerenja koji je imao karakteristike prijateljstva, uz dakako standardnu ulogu roditeljstva. Obiteljsko vrijeme je provodio u vidu pomoći oko kuće te druženja na proslavama, te okupljanja oko televizora te pričanja o svakodnevnim temama.¹³² Ispitanik M.O. kaže kako nije imao posebno izražen odnos ni sa kim u obitelji, svi su bili jednaki. Obiteljsko vrijeme provodilo se djelomično također uz televizor, vikendima je to bila nekakva utakmica, a ostalim danima *dnevnik* uz poneku seriju. Uz to, obiteljsko vrijeme se provodilo kartajući i igrajući *Čovječe ne ljuti se*.¹³³ Kuća je, kako on kaže, uvijek bila puna i nikada se nije zaključavala, čak niti po noći što nam daje sliku o mirnom susjedstvu gdje je svatko svakoga znao i nije bilo potrebe za većim mjerama predostrožnosti. Što se tiče odnosa unutar obitelji veliki naglasak se stavljao na poštovanje prema roditeljima, te sudjelovanje u kućanskim poslovima od pospremanja kuće do pranja suđa i peglanja.¹³⁴ Njegova supruga u vrijeme djetinjstva proživljava teške trenutke jer je otac poginuo u prometnoj nesreći što je uvelike utjecalo na daljnje odrastanje pošto se radi o traumatičnom događaju za djecu. Najbliža je bila kako kaže sa majkom i bratom te je bila u dobrim odnosima i sa širom obitelji.¹³⁵ Ispitanica D.T. svjedoči tome kako je ponekad bilo teško održavati odnose s obitelji zbog velike kilometarske udaljenosti, ali je ipak, kako kaže, svaka dva-tri mjeseca uspjela autobusom ili vlakom otputovati i provesti neko vrijeme s obitelji u Tesliću.¹³⁶ No, valja napomenuti kako je taj posjet bio ispunjen radnim aktivnostima

¹²⁹ „Kakav otac takav sin“, *Vikend*, 1028. (1988.): str. 16.

¹³⁰ „Strah od odrastanja“, *Vikend*, 1031. (1988.): str. 31.

¹³¹ *Usmena povijest*, S.G.

¹³² isto.

¹³³ *Usmena povijest*, M.O.

¹³⁴ *Usmena povijest*, K.O.

¹³⁵ isto.

¹³⁶ *Usmena povijest*, D.T..

brige oko stoke i zemlje pošto je rodna obiteljska kuća bila poljoprivredna. Najbliža u obitelji bila je sa sestrama i bratom zbog tolike sličnosti u godinama kako nam otkriva.¹³⁷

Odgaj djece nije samo bio na članovima obitelji. Nerijetko su i susjedi doprinosili sa raznoraznim sitnicama poput davanja djeci vode nakon što bi se igrali u dvorištu.¹³⁸ Ipak, nisu svi susjedi uvijek bili dobronamjerno raspoloženi prema djeci pa se tako Tisja sjeća susjede Matije pred kojom su sva djeca iz susjedstva bježala i koja je često sa svoga prozora vikala na tu djecu, a nerijetko i bacala svakakve stvari s prozora na njih.¹³⁹

Postavlja se pitanje, kada su djeca bila nestašna kako su roditelji na to reagirali? Pošto je S.G. bio dijete u vrijeme osamdesetih godina od njega možemo doznati i nešto o odgojnim mjerama koje su tada korištene. Naime, on opisuje kako kao dijete nije volio jesti te su ga morali tjerati pošto to njemu tada nije bilo, kako navodi, osobito važno.¹⁴⁰ Jednom je tako propustio igranje s prijateljima na plaži jer nije pojeo ručak do kraja te bi ovakav stil roditeljstva mogli okarakterizirati kao autoritarni. Ovi principi kod odgajanja djece su u današnje doba zastarjeli kako kaže gospodin te je njegov stav trenutno nešto blaži u odnosu kada primjerice dijete odbija hranu. Fizičkog kažnjavanja, kako kaže, nije bilo što nije istina za sve ispitanike.¹⁴¹ Odgojne mjere primjenjivane u kući M.O. su se nešto razlikovale od odgojnih mjera prethodno intervjuiranog S.G. M.O. navodi kako se u to vrijeme znalo kažnjavati i fizički, uz zabrane izlazaka te da je jačina batina ovisila o počinjenoj nepodopštini. Dakako, treba pridodati da to nikada nisu bile teške batine, nego se kako kaže „dobilo po turu“, ponekad i šibom.¹⁴²

U odrastanju djece važnu ulogu igrali su svakako i djedovi i bake. Djeca su više vremena provodila s njima jer su većinom bili u mirovini i mogli su čuvati djecu u vremenu kada majka ili otac rade te pomagati im primjerice oko lektire ili zadaće iz matematike.¹⁴³ Njihova uloga sve se više počinje istraživati pa tako 70ih godina 20. stoljeća nailazimo na prvu klasifikaciju uloga djedova i baka. Prva kategorija su formalni djedovi i bake, odnosno oni koji se ne miješaju u roditeljski odgoj, oni su zainteresirani za unuke, ali nisu nametljivi. U iskazu M.O. saznajemo kako su možda upravo njegovi baka i djed spadali u ovu skupinu. On kaže kako, iako su živjeli u istoj kući, to nije bio tipičan odnos gdje djecu čuvaju djed i

¹³⁷ isto.

¹³⁸ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 87.

¹³⁹ isto. str. 168.

¹⁴⁰ *Usmena povijest*, S.G.

¹⁴¹ isto.

¹⁴² *Usmena povijest*, M.O..

¹⁴³ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 153.

baka, nego je tu gotovo uvijek bila prisutna majka što upućuje na prisutnost bake i djeda, ali ne i njihovo nametanje u vidu miješanja u odgoj djeteta, iako M.O. ističe kako su ga čuvali po potrebi i prilikama i starija sestra i baka i djed.¹⁴⁴ Nakon njih imamo zabavljače, oni su neformalni i zaigrani, ali umjesto da unucima osiguraju zabavu na kraju se zabavljaju oni. Jedan primjer takvog ponašanja možemo naći u u tome kako Tisja, kako opisuje u svojoj knjizi, jedina u svome razredu nije išla sama nakon škole kući, nego ju je uvijek čekao djed za razliku od ostale djece koja su doma išla sama, a bili su četvrti razred osnovne škole.¹⁴⁵ Iz ovoga primjera možemo vidjeti kako je djedu važnije bilo dočekati svoju unuku te time ispuniti svoju potrebu za provođenjem vremena sa unukom iako to njoj nije odgovaralo jer se bojala da će ju ostala djeca zadirkivati. No, nisu svi primjeri prevelike privrženosti negativni. U knjizi se također opisuje, među ostalim, Tisjin bliski odnos sa djedom koji joj je često donosio razne igrače, ponajprije dječje lutkice, iz tamošnje robne kuće *Maja*.¹⁴⁶ Posljednja kategorija je kategorija distanciranih baka i djedova. Oni su dobroćudni, ali često nisu prisutni te se sa unucima viđaju pretežito za blagdane ili druge obiteljske prigode.¹⁴⁷

Prema jednoj kasnijoj teoriji Alfreda Planilla djedove i bake se gleda kao na pripovjedače priča, partnere unucima u igri, izvor znanja i ljubavi te životnih vrijednosti. Za djecu to znači zdrav razvoj i neovisnost. Primjer ovakve uloge bake i djedova nalazimo kod ispitanika S.G. koji je, pošto je majka radila u Splitu, imao bliske odnose i sa bakom i djedom koje također, kao i odnos s majkom, opisuje kao odnose pune povjerenja i ljubavi.¹⁴⁸ Bake i djedovi su mogli biti zanimljiv izvor informacija pa je tako kao mala Tisja čula nekolicinu priča od bake i njezinih prijateljica koje nisu primjerene prema odgojnim standardima za djecu, a uključivale su svakojake teme od tema iz seksualnog života do razno raznih bolesti s kojima su se ljudi nosili.¹⁴⁹ U zapisima autorice Tisje Kljaković Braić veliku ulogu su igrali baka i djed s kojima je boravila svakodnevno. Ono na što nailazimo je rutina u njihovom odnosu koja ponekad ima i komičan karakter, ali i pruža uvid u neke primjere provođenja vremena s unucima u osamdesetim godinama. Primjerice gotovo svaki dan nakon doručka unuka i djed išli u robnu kuću *Maja* da vide ima li koja nova igračka za dijete te kasnije u, kako autorica opisuje, preteču današnje kockarnice, takozvana gostionica za penzionere *Hajduk*.¹⁵⁰ To je navodno bilo mjesto okupljanja penzionera od kojih su neki, prema autorici,

¹⁴⁴ *Usmena povijest*, M.O.

¹⁴⁵ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 132.

¹⁴⁶ isto. str. 15.

¹⁴⁷ Miljković, „Dijete, odrastanje, djetinjstvo“, str. 24.

¹⁴⁸ *Usmena povijest*, S.G.

¹⁴⁹ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 32.-33.

¹⁵⁰ isto. str. 13.

bili kronični alkoholičari, a u sami objekt se jedva ulazilo od dima.¹⁵¹ Također, prema njezinim riječima kupovanje igraćaka u to doba, i to ne samo u popularnoj robnoj kući Maja, podrazumijevalo je da te igračke neće dugo trajati, nego kako ona kaže „trajale bi pet minuti pa bi otišle.“¹⁵² Iz svega navedenog, očito je koliko je važna bila uloga baka i djedova u životima djece osamdesetih godina. Oni su za roditelje predstavljali veliku pomoć kada u vrtićima nije bilo mjesta ili nisu imali mogućnosti djecu upisati u vrtiće, primjerice zbog udaljenosti od takve ustanove.

Usprkos važnosti baka i djedova u odgoju djece, trend rasta broja vrtića te rasta broja djece koja ih pohađaju, ukazuju na porast važnosti uloge vrtića u odgoju i odrastanju djece. Godine 1962. nalazimo 322 predškolske ustanove u Hrvatskoj sa 15 600 djece što predstavlja oko pet posto ukupnog broja predškolske djece. Godine 1970. taj broj se penje na 435 ustanova sa 24 633 djece (8,19 % od ukupnog broja), a 1976. godine djeluje 537 vrtića u kojima je 43 455 djece što ukazuje na veliki porast samog broja vrtića, ali i ukupnog broja djece koji sada u osamdesetim godinama pohađa vrtić.¹⁵³ Dječji vrtići su samostalne ustanove zasnovane na načelima društvenog upravljanja te služe za osiguravanje društvene brige o djeci i njihov odgoj.¹⁵⁴ Osnivač vrtića dužan je osigurati prostorije koje su prikladne za djecu u vidu zdravstvenih i higijenskih elemenata, imaju adekvatnu opremu i didaktička sredstva, dječje igralište te stručno osposobljen kadar.¹⁵⁵ Godine 1967. u pojedine zagrebačke vrtiće uvodi se i učenje stranih jezika. Generalno govoreći, u tom razdoblju dolazi do pozicioniranja igre kao osnovnog oblika aktivnosti kod djece te dobi, ali se ovo nastojanje često primjenjuje na način da su djeca prepuštena sama sebi u igri ili s druge strane da odgojitelji postaju centralna figura u igrama što također nije originalna namjera.¹⁵⁶ Ova načela objedinjena su u Zakonu o društvenoj brizi o djeci predškolskog uzrasta 1974. godine te se time nastojalo riješiti pitanja udruživanja u samoupravne interesne zajednice te osiguravanje sredstava potrebnih za adekvatnu brigu o djeci. Cilj je da se u granicama mogućnosti djeci osigura vedro djetinjstvo te pridonese odgoju u fizičkom, mentalnom, moralnom i estetskom smislu.¹⁵⁷ Godine 1980. donesen je i zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju koji određuje i posebne zadatke predškolskog odgoja koji počinje od prve navršene godine života do polaska

¹⁵¹ isto. str. 15.

¹⁵² isto. str. 15.

¹⁵³ Serdar, „Ustanove ranoga odgoja“, str. 31.

¹⁵⁴ isto. str. 28.

¹⁵⁵ isto. str. 28.

¹⁵⁶ isto. str. 28.

¹⁵⁷ isto. str. 28.

u školu.¹⁵⁸ Djeca koja nisu uključena u dječje vrtiće organiziraju se kraći programi odgojno-obrazovnog i rekreacijskog karaktera.

Vidljivo je kako su promjene u društvu imale utjecaja na djecu, ali i na odnose među supružnicima koji su prolazili kroz određene tenzije uzrokovane tim promjenama. Prvenstveno se to odnosi na redefiniciju položaja žena te možemo reći kako je u razdoblju osamdesetih godina prošlog stoljeća došlo do promjena vrijednosnog sustava te da barem u teoriji dolazi do izjednačavanja važnosti žene i muža u braku u vidu donošenja odluka oko primjerice obiteljske nabavke, uređenja kuće ili odnosa prema djeci.¹⁵⁹ Veliki utjecaj na to svakako je imala činjenica da u ovo doba žene češće imaju svoje zaposlenje pa su samim time i ekonomski neovisnije nego li je to bio slučaj ranije.

Usprkos izjednačavanju njihove važnosti s muškarcima i sve većem broju žena u radnom odnosu, važno je spomenuti kako su tada žene bile u nezavidnom položaju te su na tržištu rada uglavnom bile manje kvalificirane, slabije plaćene te manje cijenjene.¹⁶⁰ Masivnim zapošljavanjem žena nakon rata djelomično se gubi podjela na muške i ženske poslove te žene obavljaju i teže fizičke poslove.¹⁶¹ Usprkos tome teško je bilo promijeniti postojeća društvena shvaćanja prema kojima je najvažnija uloga žene odgoj djece kao i uobičajena praksa bila to da žena vodi sve poslove brige oko djece iako sve češće radi posao na puno radno vrijeme. Odnosi se ipak vremenom popravljaju te žene osamdesetih godina postaju sve emancipiranije i kvalificiranije, a modernizacija društva utjecala je i na promjenu mišljenja o kvaliteti i produktivnosti ženske radne snage.¹⁶²

Iako, kako smo rekli, u teoriji dolazi do izjednačavanja uloge muškarca i žene u braku, anketa provedena 11.3.1980. godine govori o tome kako treba još poraditi da i u praksi ove tendencije zažive. U toj anketi vidimo da stariji ljudi i dalje smatraju da je čudno da primjerice muškarac pere suđe.¹⁶³ Nekoliko žena naglašava da im je prenaporno raditi na poslu i onda raditi doma većinu kućanskih poslova te brinuti o djeci uz to napominjući kako iako je ovo vrijeme emancipacije ipak većina poslova pada na teret ženama.¹⁶⁴ Jedna od ispitanica je majka dvoje djece koja izražava zabrinutost zbog toga što zbog radnog vremena ne može dati dijete u vrtić ili jaslice, a generalni je dojam kako taj problem država nije

¹⁵⁸ isto. str. 31.

¹⁵⁹ Plačko, „Naša hrvatska obitelj danas“, str. 62.

¹⁶⁰ Dobrivojević, „Na radnom mestu“, str. 38.

¹⁶¹ isto. str. 38.

¹⁶² isto. str. 39.

¹⁶³ Arhiva HRT, „Anketa o ravnopravnosti žena“, 3:22, 11.03.1980.

¹⁶⁴ isto.

adekvatno riješila. No, nisu sve ispitanice dijelile mišljenje o ravnopravnosti. Jedna od žena je izjavila kako o tome nije previše razmišljala te da nije u svome životu iskusila nekakvu neravnopravnost, dok je druga opisala svoju majku kao osobu koja je donekle protiv ravnopravnosti žena.¹⁶⁵ Najčešće do osjećaja neravnopravnosti žena dolazi u trenutku kada su one zaposlene te imaju barem jedno dijete. U tom periodu dolazi do nezadovoljstva jer većina smatra kako imaju puno obaveza u dvije sfere života, privatnoj i poslovnoj. Na poslovnom dijelu žena mora ispunjavati svoje radne obaveze koje se na neki način nastavljaju njihovim dolaskom doma te preuzimanjem većine poslova oko kuće te oko brige o djeci.¹⁶⁶ Ova anketa pokazuje da je stanje u društvu u početku osamdesetih bilo takvo da je i dalje prisutna podjela na muške i ženske poslove te da je u budućnosti potrebno primjerice otvoriti više servisa za pranje i glačanje rublja, brže graditi dječje ustanove te unaprijediti i pojeftiniti prehranu.¹⁶⁷

Ovdje možemo vidjeti i razliku u iskazima muških i ženskih ispitanika iz usmene povijesti. Obje ženske ispitanice ističu u odnosima s obitelji nužnost rada i obavljanja kućanskih poslova ili rada u polju za razliku od muških ispitanika koji nemaju takve navode i spominju obiteljsko druženje izvan konteksta rada.

Spomenimo još kako su ženska prava bila jedna od aktualnijih tema još od kraja sedamdesetih godina. Tako je nastala i jedna inicijativa *Žena i društvo* 1978. godine kao odjel Hrvatskog sociološkog društva te se organiziranjem raznih skupova, predavanja, medijskih nastupa, obrazovnih seminara pokušalo u medijima progovoriti o feminističkoj teoriji i kulturi. Na skupovima su se okupljali feministi i feministkinje iz cijele Jugoslavije te je tako pokrenuta jedna od jačih ženskih scena ikada.¹⁶⁸ Ova scena uključivala je i četiri važna Jugoslavenska feministička skupa 1987. u Ljubljani, 1988. u Zagrebu, 1990. u Beogradu te 1991. ponovno u Ljubljani. Svi ovi događaji probijali su led osamdesetih godina na temu ženskih prava te podizanju svijesti o nejednakosti spolova što je na poslijetku utjecalo i na odnose unutar obitelji.¹⁶⁹

Još jedna stvar, vezana uz muško ženske odnose, koja postaje sve očitija jest da je naglasak na tome da oni stupaju u brak prvenstveno ga smatrajući vezom između prijateljstva i ljubavi, a ne samo nekakvim komadom papira koji garantira zajednički

¹⁶⁵ isto.

¹⁶⁶ isto.

¹⁶⁷ isto.

¹⁶⁸ Dergić, „Razvoj civilnoga društva u osamdesetim godinama u Zagrebu“, str. 36.

¹⁶⁹ isto. str. 37.

život.¹⁷⁰ Još neke promjene su nastale u odnosu roditelja prema djeci. U početku dolazi zajednička želja za imanjem djeteta, a kada se ta želja ostvari roditelji sve manje prihvaćaju neželjene učinke svoje ljubavi. Također valja spomenuti kako zbog naglašavanja osobnih želja sve više parova odbija vanjski utjecaj na svoj odnos smatrajući kako njihov način odnosa ne nanosi nikome štetu.¹⁷¹ Što je za ljude koji su živjeli osamdesetih godina u Hrvatskoj značio savršen partner? Kako kaže jedan članak iz „Vikenda“ brak uvijek počinje romantičnom pričom, ali često s vremenom postaje pun sukoba. Nekakva formula za uspješnost braka bila bi naći nekoga tko ima spoj sličnosti i razlika. Sličnosti u naravi i osjećajima, ali ipak uz dovoljno razlika u svome temperamentu koji bi nas nadopunjavao. Također se kaže kako brak ima veće šanse ako su partneri iz iste socijalne grupe, dijele isto geografsko porijeklo, religiju, kulturu...¹⁷² Također važne stavke su postizanje suptilne ravnoteže između samostalnosti i poslušnosti te je važno znati riješiti unutarne sukobe u braku. U „Vikendu“ možemo naići i na zanimljive teme o muško-ženskim odnosima pa se tako u jednom od članaka raspravlja o tome treba li nježnost samo ženama te je zaključak da muškarci često nisu svjesni važnosti želje za izraženom nježnošću uz napomenu da muškarci to odbijaju zbog mogućnosti ismijavanja ili odbijanja.¹⁷³

Što se tiče odnosa među supružnicima starije generacije u to vrijeme nisu toliko izražavali emocije jedno prema drugome što saznajemo iz Tisjinih memoara u kojima se Tisja sjeća da je djed poljubio baku u čelo tek jedanput jer „pokazivanje osjećaja nije bilo primjereno za jednog komunista“ kako ona kaže, a taj jedan poljubac se dogodio nakon jedne rutinske operacije kamenca za vrijeme bolničke posjete.¹⁷⁴

Sukobi među članovima obitelji mogli su biti iz raznih razloga. Jedan od učestalijih je bio ekonomske prirode. Tako u memoarima autorice Kljaković Braić možemo svjedočiti neugodnome ručku u kojem otac obznanjuje ukućanima da je dao otkaz u Jugoplastici. Reakcija obitelji je bila prešutna, ali opet puna značaja. Svi su ispustili pribor za jelo iz ruku te se pogledavali te naposljetku razišli jer je bilo vrijeme za popodnevni odmor.¹⁷⁵ Nije upitno da je gubitak posla među ukućanima bio veliki teret za cjelokupnu obitelj, ali osobno smatram da je generalno veći negativni ekonomski trag otkaz ostavio tada u osamdesetim godinama, u doba ekonomske krize. Jedan odsukoba nastao je pri prvoj vožnji

¹⁷⁰ Plačko, „Naša hrvatska obitelj danas“, str. 63.

¹⁷¹ isto., str. 63.

¹⁷² „Postoji li savršeni par“, *Vikend*, Posebno izdanje Ljeto (1987.): str. 20.

¹⁷³ „Trebalo li nježnost samo ženama“, *Vikend*, Posebno izdanje Jesen (1984.): str. 18-20.

¹⁷⁴ Kljaković Braić, *U malu je uša dala*, str. 66.

¹⁷⁵ isto. str. 24.

novog obiteljskog auta *Yugo 45*. Pri prvoj vožnji autu je nestalo benzina što je pokrenulo svađu jer je majka smatrala da je *Yugo* kupljen prerano i da je sada pokvaren što će još više isprazniti i tako već prazne obiteljske džepove pošto je automobil kupljen na kredit.¹⁷⁶ Iako je cijela stvar povoljno riješena na zadovoljstvo cijele obitelji u tom kratkom sukobu možemo vidjeti jedan od primjera ekonomskih razmirica među članovima obitelji. Ekonomske razmirice u obitelji mogu biti i oko sitnica, primjerice oko računa kojeg je cijela obitelj Kljaković napravila u kafiću. Ženska strana obitelji, baka i majka su se usprotivile djedu i ocu na takvom pristupu novcu te isticale kako za tu kavu koju su tamo popili doma mogli popiti deset i da za cijenu Coca-Cole u kafiću u dućanu su mogli kupiti cijelu litru i još imati dosta za Snjeguljicu.¹⁷⁷

Sukobi u obitelji mogu biti i na vjerskoj razini. Na primjeru knjige *U malu je uša đava* vidimo kako je majka bila katolički odgojena te se trudila ispunjavati svoje vjerske dužnosti u ono vrijeme kada je to bilo u neku ruku nepoželjno. Ostatak obitelji se nije slagao s majkom koja bi prema autoričinim riječima provocirala te primjerice kitila bor prije Nove godine ili nosila križ oko vrata.¹⁷⁸ S druge strane imamo djeda koji je imao suprotna stajališta koja je najjasnije demonstrirao na sprovodima te ne bi za vrijeme ceremonije bio prisutan u crkvi, već bi pušio cigarete ispred crkve dok ceremonija ne završi.¹⁷⁹ Sukobi vjerske prirode nerijetko su se znali odvijati i tako da djeca ispaštaju. Primjer možemo vidjeti kada je malena Tisja bila upisana na satove klavira kod časne sestre. To je stvorilo jaz između dvaju oprečnih strana, ponajprije djeda koji je bio antivjerski nastrojen i katolički nastrojene majke. Na Tisjinom prvom koncertu njena majka je jedina prisustvovala, ostatak obitelji nije.¹⁸⁰

Na kraju možemo zaključiti kako su odnosi u obitelji složena stvar za istraživanje. U periodu osamdesetih godina promijenjen je odnos mladih ljudi prema obitelji, sve više žena se zapošljava, a prisutna je i deinstitucionalizacija braka. Sve više su oba roditelja zaposlena, a sve veći je i udio jednoroditeljskih obitelji te parova bez djece u ukupnom stanovništvu. Djeca su u osamdesetima uživala veću slobodu nego danas, ali su imala i više odgovornosti. Iz osobnih intervjua, ali i memoara možemo vidjeti kako su djeca češće bila čuvana od strane baka i djedova te su ponekad dobivali i batine. Glavno mjesto obiteljskog okupljanja bilo je pred televizorom, kako nam kaže nekolicina izvora. Ipak, usprkos tome, djeca su više

¹⁷⁶ isto. str. 48.

¹⁷⁷ isto. str. 52.

¹⁷⁸ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 25.

¹⁷⁹ isto. str. 25.

¹⁸⁰ isto. str. 29.

vremena provodila vani igrajući se. Sukobi među supružnicima su bili najčešće ekonomske ili kulturološke prirode. Časopisi kao što su „Vikend“ i „Studio“ često donose savjete obiteljima u sferi pronalazaka partnera, održavanja odnosa ili najčešće, odgoja djece. Odnos među supružnicima je u teoriji više uravnotežen negoli je to bio prije. Žene imaju veća prava i češće imaju posao te nisu uzdržavane, no u praksi ima mnogo prepreka u vidu nesrazmjera u primjerice obavljanju kućanskih poslova. Većina žena uz svoj redovan posao kasnije dolazi kući i preuzima većinu kućanskih poslova i brige oko djece. Društvo kao cjelina je svjesno ovog problema, ali u vrijeme osamdesetih godina na njemu se ne radi aktivno, a evidentno je iz intervjuva, memoara i literature kako većina svakodnevnih poslova spadaju pod odgovornost ženske osobe u obitelji u većini slučajeva.

IV.

Svakodnevnica hrvatskih obitelji osamdesetih godina imala je određene specifičnosti i karakteristike koje će biti proučavane u ovom poglavlju. Postojale su određene različitosti u sferama poslova, putovanja, druženja i dokolice u odnosu na današnje vrijeme. U svakodnevnicu obitelji spadaju brojne kategorije, ponajprije kad su tu posao ili škola. Nadalje, tu je pitanje stanovanja, kako su stanovali, koje su bile karakteristike stanovanja u gradu i na selu. Naposljetku imamo kategoriju druženja u obitelji te dokolice. Pod ovu temu možemo staviti i putovanja, od jednodnevnih shopping putovanja do ljetovanja na godišnjem odmoru. U istraživanju iz usmene povijesti možemo putem sjećanja nekoliko ljudi iz tog vremena pokušati saznati kako su oni provodili svoje slobodno vrijeme sa prijateljima i obitelji te kakva je tada bila prehrana, kako je izgledao jedan njihov tipični dan što je sjajno za oživljavanje izgleda svakodnevice u obitelji sa svim svojim karakteristikama.

Jedan od najvažnijih čimbenika svakodnevice u obitelji svakako je bio posao ili u slučaju djece škola. Postavlja se pitanje kako je uopće izgledalo školstvo osamdesetih godina u Jugoslaviji, a potom i u Hrvatskoj? Da bismo odgovorili na to pitanje moramo se vratiti poslijeratno razdoblje u Jugoslaviji. Prilike su tada bile izrazito nepovoljne. U ratu je uništen veliki broj školskih zgrada skupa sa namještajem i opremom, naslijeđen je razmjerno loš učiteljski kadar te su postojale velike razlike u dosegnutom stupnju prema regijama, spolu, gradu i selu.¹⁸¹ Tada su zacrtani i planovi za budućnost školstva, a to su ukidanje ili smanjivanje nepismenosti, produžavanje obveznog obrazovanja i stvaranje jedinstvene škole te razvitak različitih oblika obrazovanja uz rad. Smanjivanje nepismenosti jedan je od ciljeva koji se uspješno provodio kako smo već vidjeli u prethodnom poglavlju te je do razdoblja osamdesetih godina nepismenost bila na 5,6 % dok je dvadeset godina ranije bila dvostruko veća (12,9 %).¹⁸²

Prvo, dotaknimo se razvoja elementarnog školstva. Od 1946. godine na snazi je zakon o obveznom sedmogodišnjem školovanju koji će se zadržati do 1958. godine. Tada se zbog prisutnog dualizma u školstvu u vidu sedmogodišnjih škola i nižih gimnazija te zbog napuštanja suradnje sa SSSRom izdaje zakon o obveznoj osmogodišnjoj školi.¹⁸³ Taj prijelaz je bio postepen, četverogodišnje škole prerastaju u osmogodišnje, a ukida se niža gimnazija

¹⁸¹ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 56.

¹⁸² Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 87.

¹⁸³ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 59.

koja se priključuje u sastav osmogodišnje škole za razliku od ranije kada je niža gimnazija postojala paralelno sa sedmogodišnjom školom.¹⁸⁴ Obveznu osmogodišnju školu bili su dužni pohađati svi građani od sedam do petnaest godina. Bitne oznake novog ustrojstva škole bili su: obvezna, općeobrazovna, osmogodišnja i jedinstvena.¹⁸⁵

Prema nastavnom planu i programu 1989. u osmogodišnjim školama bilo je 19 predmeta, a to su: Hrvatski ili srpski jezik, Strani jezik, Likovna kultura, Glazbena kultura, Priroda i društvo, Sat razredne zajednice/pionirske/razrednika, Povijest, Zemljopis, Upoznavanje prirode, Biologija, Kemija, Fizika, Matematika, Osnove tehnike i proizvodnje. Tjelesna i zdravstvena kultura, Tjelesno vježbanje 2x60 minuta, Prehrana/stanovanje/odijevanje, Prva pomoć i zaštita, ONO i DSZ (Općenarodna obrana i Društvena samozaštita).¹⁸⁶ U navedenim predmetima nalaze se samo redoviti obvezni predmeti bez izbornih, fakultativnih, dopunskih i dodatnih programa i aktivnosti.¹⁸⁷ Osnovnu školu približio nam je i M.O. koji je u osnovnu školu išao u dva turnusa, a u srednju školu isključivo u jutarnjem turnusu.¹⁸⁸ To je značilo buđenje svaki dan u 6:30 i odlazak u školu koja je počinjala u 7:30 i trajala do 14:30 što je značilo 7 školskih sati svaki dan te je u školu je putovao autobusom.¹⁸⁹ Nadodajmo na ove podatke i izjavu S.G. u sklopu istraživanja osamdesetih putem usmene povijesti. On nam kaže kako je u osnovnu školu u početku išao na Braču pješke sa svojim prijateljima pošto je škola bila udaljena tek nekakvih stotinjak metara od njegove kuće.¹⁹⁰ Kada se u četvrtom razredu osnovne škole preselio u Split i dalje je većinski išao u školu pješice iako je postojala opcija putovanja autobusom, a za to je razlog bio zajednički put s prijateljima putem kojeg bi se družili i pričali. Kasnije nam ispitanik priznaje kako je u vrijeme srednje škole ipak putovao autobusom pošto je škola bila na drugom kraju grada.¹⁹¹

Srednje školstvo nadograda je na osnovno te ima funkciju pripreme nastavka obrazovanja ili profesionalno osposobljavanje za prvo zanimanje. Opće obrazovanje koje priprema za nastavak školovanja realizira se kroz gimnazije različitih tipova.¹⁹² Za profesionalno osposobljavanje zadužene su srednje stručne škole koje mogu varirati s obzirom

¹⁸⁴ isto. str. 59.

¹⁸⁵ isto. str. 60.

¹⁸⁶ isto. str. 61.-62.

¹⁸⁷ isto. str. 63.

¹⁸⁸ *Usmena povijest, M.O.*

¹⁸⁹ isto.

¹⁹⁰ *Usmena povijest, S.G.*

¹⁹¹ isto.

¹⁹² Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 73.

na dužinu trajanja, području osposobljavanja i organizaciji rada.¹⁹³ Srednje školstvo doživljava radikalne reforme poslije 1974. godine, a sve u cilju ukidanja dualizma kako bi se dignula opća obrazovanost te stvaranja jedinstvene opće srednje škole. U svrhu toga u navedenoj reformi ukidaju se sve srednje škole te se otvaraju jedinstveni Centri usmjerenog obrazovanja. U svim centrima prve dvije godine su programski iste te se uvode novi predmeti pretežno ideološke orijentacije, proizvodno-politehničko obrazovanje, proizvodna praksa, teorija i praksa samoupravnog socijalizma, marksizam.¹⁹⁴ Međutim, ova reforma pokazala se neučinkovitom jer je umjesto općeg podizanja obrazovanja došlo do njegovog opadanja, a razna rascjepkana zanimanja, njih čak 370, nisu mogla biti potvrđena na tržištu rada, pošto za njima nije postojala realna potreba. Razdoblje osamdesetih godina obilježava kritika prethodne reforme te se poduzimaju korekcije. Dolazi do napuštanja pripremne i završne faze te se uvodi obrazovanje za struku već od prve godine školovanja.¹⁹⁵ Jedna od kritika iz toga razdoblja bila je i da se škole počinju otvarati stranim ideologijama te malograđanštini i zapadnjačkoj potrošačkoj kulturi.¹⁹⁶ Ovo je stajalište jednog od najpoznatijih pedagoga 70ih godina 20. stoljeća Šimleše. U jednom empirijskom istraživanju 1984, Zavoda za prosvjedno pedagošku službu ističe se kritika u smjeru modernizacije nastave te potreba za „humanizacijom“ prostora nižih razreda u vidu omogućavanja rada u manjim grupama ili stavljanja tepiha za odmor i igru.¹⁹⁷ Bognar i Matijević 1987. opisuju kakvo je trenutno stanje u školstvu govoreći da je još uvijek na pragu samoupravne škole u kojoj početna radost vrlo brzo splasne te dominira mehaničko učenje koje djecu odbija te se ne uvažava činjenica da djeca posjeduju različite sposobnosti kojima se treba prilagoditi.¹⁹⁸

Po završetku Drugog svjetskog rata započinje intenzivan razvoj visokog školstva. To se ostvarivalo na nekoliko načina, diferencijacijom postojećih fakulteta na posebne fakultete, dislociranjem u druge gradove, pretvaranjem viših i visokih škola u fakultete te otvaranjem novih fakulteta.¹⁹⁹ Najvažnija reforma u obrazovanju učitelja događa se 1960. kada se zatvaraju učiteljske škole i više pedagoške škole. Obrazovanje nastavnika dignuto je na visokoškolsku razinu. Osnivaju se i pedagoške dvogodišnje akademije u kojima se priprema kadar za rad u nastavi. Ubrzo zatim, akademije se transformiraju u četverogodišnje fakultete

¹⁹³ isto. str. 73.

¹⁹⁴ isto. str. 89.

¹⁹⁵ isto. str. 90.

¹⁹⁶ Batinić, „Dijete u školskom sustavu“, str. 46.

¹⁹⁷ Nekić, „Školski prostor i oprema“, str. 62.

¹⁹⁸ Batinić, „Dijete u školskom sustavu“, str. 46.

¹⁹⁹ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 90.

za obrazovanje učitelja predmetne nastave dok obrazovanje razredne nastave na istim fakultetima ostaje dvogodišnje.²⁰⁰

Kakvo je stanje u školama 80ih godina bilo pokazuje nam zapis iz Zavoda za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske 1984. godine. Oni su proveli empirijsko istraživanje u kojem su došli do zaključka kako se u proteklih dvadeset godina izgradilo puno školskih objekata te da je iznad dvije trećine objekata novije gradnje. Stanje osnovnoškolskog prostora te prostora za usmjereno obrazovanje zadovoljava 90 % populacije po količini i kvaliteti te se ustvrđuje da zbog toga nema prevelike potrebe za izgradnjom novih objekata.²⁰¹ Od sredine osamdesetih sustavno se uvode i računala u osnovno i srednje obrazovanje, ali za to je bilo potrebno osigurati potrebnu infrastrukturu.²⁰² Paralelno s tim računala po prvi put dopijevaju i u privatne domove obitelji na kojima su se nalazile jednostavne računalne igre skromne grafike i skromnih mogućnosti. Dakako, u početku cijene takvih računala bile su velike, ali da bi se uživalo u čarima računalnog svijeta nije bilo potrebno posjedovati kućno računalo jer su se u igraonice i kafiće postavljali automati ili aparati za igru koji su privlačili mnoge ljude osamdesetih godina.²⁰³ Ovo je bio spas za sve ljude željne novog informatičkog svijeta jer je tek 1984. ozakonjeno da se kućna računala smiju uvoziti u Jugoslaviju.²⁰⁴ Međutim, ta dozvola nije uključivala računala koja su u vrijednosti iznad 40 000 dinara što je značilo da primjerice u to doba niste mogli uvesti novi Commodore 64 koji je tada koštao 650 njemačkih maraka. Najlutilo je to potencijalne kupce iz Jugoslavije koji su smatrali da obeshrabrivanje kupaca da kupe računalo putem uvođenja carinskog limita uopće nije bilo potrebno jer i najjeftiniji mikrokompjuter tada je koštao kao tri prosječne plaće.²⁰⁵

Jugoslavenska socijalistička država nastoji provoditi politiku prodiranja u sve pore društva. Politika određuje ritam djetinjstva kroz pionirstvo i omladinu. Važan dio stvaranja konteksta o obitelji osamdesetih godina u Hrvatskoj zasigurno je pojam pionirstva. Ideološki okvir djetinjstva činile su pionirske organizacije. Svojim statutom iz 1951. omladinska organizacija određena je, prema Centralnom vijeću Narodne omladine Jugoslavije, kao samostalna, borbena, demokratska, i jedinstvena organizacija koja okuplja mlade i odgaja ih, kako kažu, u duhu ljubavi i odanosti prema FNRJ i mobilizira omladinu u

²⁰⁰ isto. str. 109.

²⁰¹ Nekić, „Školski prostor i oprema“, str. 62.

²⁰² isto. str. 63.

²⁰³ Nekić, „Zabava u malom svijetu- igre i igračke, str. 99.

²⁰⁴ „Granica za Commodore“, *Start*, 415, (1984.): str. 7.

²⁰⁵ isto. str. 22.

izgradnji socijalističkog društva u Jugoslaviji.²⁰⁶ U posljednjoj inačici Pravila i programskih osnova 1983. ipak iz definicije se izbacuju pojmovi patriotizma i socijalističkog odgoja iz ključnih rečenica opisa organizacije. iako su njeni revolucionarni temelji i dalje prisutni.²⁰⁷ Utjecaj obitelji u teoriji je trebao biti slabiji od utjecaja škole te drugih javnih ustanova, ali su ipak tada školske čitanke i udžbenici usađivali ljubav prema državi i Josipu Brozu Titu, te su oblikovali djecu kao nove socijalističke građane. U tome je najvažnija uloga primanje učenika prvih razreda osnovne škole u Savez pionira Jugoslavije, što je označavalo prvi korak ka političkoj inicijaciji. Cilj pionirstva je da odgoji djecu na način da od njih stvori dobre i reprezentativne članove socijalističkog društva.²⁰⁸ Pioniri koji su bili isti razred, okupljeni u istoj vanškolskoj ustanovi ili na nekom drugom mjestu organiziranoga boravka udruživali su se u pionirsku zajednicu koja je djelovala na temelju prihvaćenoga programa koji su pioniri izradili uz pomoć odraslih, te ju je vodio pionirsko predsjedništvo koji su birali sami članovi. Ipak, treba napomenuti da udruživanje pionira izvan škole nikada se nije u potpunosti razvilo, usprkos namjerama i pripremi programa rada za pionirske klubove, te stambene i mjesne zajednice.²⁰⁹ Zajednice su se još mogle udruživati u pionirski odred, što se radilo obično na razini škole, te je taj odred imao svoj program i odbor koji se konstituirao svake godine i činili su ga delegati pionirskih zajednica.²¹⁰ Primjer programa i rada u pionirskoj zajednici drugoga razreda osnovne škole iz 1982. predviđao je raznolike sadržaje koji su uključivali širok spektar aktivnosti, od puta od kuće do škole, izleta u prirodu i postavljanja kućica za ptice, do obilježavanja državnih praznika, obljetnice Titove smrti i posjeta grobovima palih boraca. U tekstu se spominju i razgovori o temama važnim za odgoj, primjerice o čuvanju tajni, istini i iskrenosti, o poštivanju pripadnika drugih naroda i rasa, o strpljivosti, uljudnosti, pristojnosti, o starijima, slabijima i invalidima, o samovladanju, prevladavanju zavisti, podcjenjivanja i omalovažavanja.²¹¹

Početak osamdesetih bilo je pokušaja za pomicanjem primanja u omladinsku organizaciju u šestom razredu osnovne škole, dok su s pionirske strane tražili odgodu do osmoga razreda jer su se djeca već sa šest godina upisivala u osnovnu školu te su smatrali da bi do njezina kraja bila nedorasla za omladince.²¹² Godine 1982. oprema za pionira koštala je ovoliko: marama je stajala 30, kapa sa zvijezdom i značkom 64 i knjižica 6 dinara, ili ukupno

²⁰⁶ Duda, *Danas kada postajem pionir*, str. 28.

²⁰⁷ isto. str. 46.

²⁰⁸ Nikolić, „Djetinjstvo u socijalizmu“, str. 81.

²⁰⁹ Duda, *Danas kada postajem pionir*, str. 85.

²¹⁰ isto. str. 79.

²¹¹ Duda, *Danas kada postajem pionir*, str. 80.

²¹² isto. str. 53.

100 dinara, tako da je jedna plaća bila dostatna za čak 138 pionira.²¹³ Opremanje odreda realno je bilo više no dvostruko povoljnije nego 1962. godine. Jedna anketa među pionirima provedena je te iste godine povodom četrdesete godišnjice Saveza pionira. Obuhvaćala je 3130 pionira iz 632 škole te još 1956 nastavnika i stručnih radnika. Pioniri su prema toj anketi bili zadovoljni postojećim pozdravom i obećanjem, kapa i marama nisu im predstavljali problem, ali izražavali su nezadovoljstvo prema svečanom plavo-bijelom odijevanju.²¹⁴ Predlagali su nošenje traperice, među ostalim, kao dio odore, i to i dječaci i djevojčice. Ipak, bilo je i prijedloga o promjeni izgleda marame te o ukidanju kape za pionire viših razreda. Odgovori odraslih podržavali su postojeća rješenja, ali ideje o promjenama uvođenjem različitih odora odbijane zbog prevelikih troškova, što je odraz tadašnje ekonomske krize.²¹⁵

Pioniri su redovito sudjelovali u Titovoj štafeti, koja je pokrenuta u Kragujevcu 1945., a radilo se o proslavi 25. svibnja kao Titova rođendana. Nakon Titove inicijative 1956. dan 25. svibnja počinje se obilježavati kao Dan mladosti, a manifestacija se naziva Štafeta mladosti.²¹⁶ Nakon njegove smrti manifestacija je opstala do 1987., a sljedeće godine održan samo prigodni program bez Štafete mladosti i bez pionira na stadionu što je do tad bilo uobičajeno.²¹⁷

Kako je tijekom osamdesetih jačala potrošačka kultura i slabila socijalistička ideologija djeca su sve manje bila pod utjecajem izvornih pionirskih vrijednosti.²¹⁸ Još jedna bitna stvar koja se dala iščitati je da je duh socijalizma sve više slabio nakon Titove smrti. Pionirstvo je u početku bio veoma bitan i značajan pokret koji je kasnije kroz osamdesete prešao u samo još jednu školsku obvezu.²¹⁹ Tako je prema nekim iskazima jedne studije o djetinjstvu u socijalizmu pionirstvo bilo vrlo važan događaj u životu, dok je ostalima to bilo ne toliko značajno te je predstavljalo proces kroz koji se naprosto mora proći. Većina je ipak smatrala da je postati pionikom bilo posebno i uzbudljivo te je za cilj imalo stvoriti određeni osjećaj pripadništva i važnosti.²²⁰

Nakon pionirstva, valja izdvojiti i par riječi o omladini. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća počinju nastajati komunističke omladinske organizacije. Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) osnovan je u Zagrebu 1919. godine, a statut i program i njegovo pristupanje u članstvo Komunističke omladinske internacionale doneseni

²¹³ isto. str. 125.

²¹⁴ isto. str. 126.

²¹⁵ isto. str. 126.

²¹⁶ isto. str. 149.

²¹⁷ isto. str. 149.

²¹⁸ Duda, „S Bucom i Bongom protiv krize“, str. 415.

²¹⁹ Nikolić, „Djetinjstvo u socijalizmu“, str. 81.

²²⁰ isto. str. 81.

su na prvom kongresu 1920 godine. SKOJ je prihvatio program partije i njeno vodstvo, ali je zadržao i svoju organizacijsku samostalnost.²²¹ Komunistička partija Jugoslavije i SKOJ su tokom Drugog svjetskog rata osnovali i Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije/Hrvatske. Godine 1946. organizacija mijenja naziv u Narodna omladina Jugoslavije/Hrvatske.²²² Oni su bili uključeni u sve procese u državi sudjelujući kao pomoćnik vlasti. Članovi omladinskih organizacija bili su u uzrastu od četrnaeste do dvadeset pete godine.²²³ Smatralo se da su omladinske organizacije bile slabo povezane s pionirima, a krajem osamdesetih učestale su poslale omladinske komisije za rad s pionirima. Ipak, pokazalo se da je njihov rad uglavnom bio formalan jer nisu postojali konkretni planovi i programi.²²⁴ Smatralo se kako su omladinke i omladinci potrebni u radu s pionirima. Razlog tomu bio je što su smatrali da će pionirima koristiti spretnost, iskustvo i bliskost starijih. Do 60ih godina pionire su isključivo vodili pionirski voditelji, a nakon toga su voditelji mogli postati i članovi omladine. Na taj način mogli su pomoći mladim pionirima. Omladinu se u taj posao privlačilo sa ponudom da na taj način obogate svoj društveni život. Biti voditelj pionira smatralo se društveno odgovornim i časnim poslom, a omladinci koji su htjeli obavljati tu funkciju morali su imati pozitivne moralne i političke kvalitete, odgovarajuće pedagoško-psihološko znanje te su morali pokazati ljubav i volju za rad s najmlađima.²²⁵ Kako bi omladinci postali što bolji u obavljajući te funkcije, usavršavali su svoje sposobnosti. Učenike završnih razreda osnovne i srednje škole upućivali su na seminare za pionirske voditelje.²²⁶ Partija je imala cilj da svi mladi budu članovi omladinske organizacije, ali često mladi nisu bili voljni postati omladincima.²²⁷

Jedan od ciljeva je bio odgojiti članove omladine da pri izlasku iz organizacije učestvuju u obnovi industrijalizaciji zemlje. Zbog toga su organizirane brojne radne akcije. Osim toga koristile su i kao sredstvo za zbližavanje omladine, mijenjanje njihovih iskustava, te su mladi bili pomoć na raznim republikanskim akcijama.²²⁸ Partija je u uključivanju u radne akcije imala nekoliko koristi, prvenstveno se radilo neprekidno, organizirane su kulturno obrazovne aktivnosti na gradilištima koje su nosile sa sobom snažnu političku poruku, a bila su i sjajno mjesto za vrbovanje radne snage.²²⁹

²²¹ Šarić, „Uloga omladinskih organizacija u komunističkoj vladajućoj strukturi“, str. 598.

²²² isto. str. 597.-598.

²²³ Dobrivojević, „Omladinska organizacija“, str. 30.

²²⁴ Duda, *Danas kada postajem pionir*, str. 54.

²²⁵ isto. str. 54.

²²⁶ isto. str. 54.

²²⁷ Dobrivojević, „Omladinska organizacija“, str. 30.

²²⁸ isto. str. 30.

²²⁹ isto. str. 30.

No, politička vlast tijekom osamdesetih nije više imala monopol nad organizacijom života i formiranja stavova mladih. Konkurenti su im bili razni kulturni pravci, mediji i rastuća potrošačka kultura što dovodi do nastanka Novog vala. Novi val je termin koji označava razdoblje jugoslavenske glazbeno-scenske produkcije s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina. Novi val je potaknut domaćom recepcijom britanskog i američkog punka i takozvane novovalne glazbe.²³⁰ Novovalna semantika je prepoznala i prekrojila način doživljavanja krize u jugoslavenskim prostorima te predložila decentrizirajuću i lokalnu aktivnost.²³¹ Ovaj pojam uključuje tzv. underground stripove, opskurne koncerte punk grupa, rock-fotografije, bedževe, grafite, kao i tretmane političkih tema studentskih radiostanica i omladinskog tiska.²³²

Uz ovaj pojam treba spomenuti i značaj „Poleta“ i „Radija 101“. „Polet“ je bio glasilo Saveza socijalističke omladine koje 1978. počinje govoriti o glazbi, te na svoj način pokrenuti trend medijskog suprotstavljanja režimu. Najznačajniji je medij je tada bio „Omladinski radio“ koji je osnovan 8. svibnja 1984. kao službeni radio Saveza socijalističke omladine općine Trešnjevka.²³³ Kasnije mijenja naziv u „Radio 101“, a ostao je zapamćen po svojim kontroverznim temama, što ga je često dovodilo u sukob s vlastima. te ga je učinilo vrlo utjecajnim i popularnim medijem. Omladinski radio je već tada bio umrežen s Ljubljanom preko ljubljanskog radija „Študent“ i beogradskim omladinskim radijom, danas poznatijim kao „B92“.²³⁴

Prije nekoliko riječi o poslovima u Jugoslaviji moramo spomenuti kako je tada fizički rad glorificiran kao važna društvena vrijednost. Ovo najbolje možemo vidjeti u filmovima 40ih i ranih 50ih godina o udarnicima koji su prikazivani kao superiorni junaci rada te se produktivnost rada predstavljala kao uzor svima za izgradnju boljeg društva.²³⁵ Popuštanje partijske stege, privredne reforme te relativna liberalizacija cijelog sustava dovode do postupnog slabljenja kulture rada. Iako su partijski čelnici nastavili sa glorifikacijom rada većina ljudi u kasnijim godinama teži službeničkim zanimanjima.²³⁶

Što se tiče uvjeta rada oni su bili vrlo loši u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Iako je parola tada vrlo isticana o „brizi za ljude“, poduzeća nisu ulagala veliki napor da

²³⁰ Prica, „Novi val kao anticipacija krize“, str. 23.

²³¹ isto. str. 27.

²³² isto. str. 23.

²³³ Dergić, „Razvoj civilnoga društva u osamdesetim godinama u Zagrebu“, str. 32.

²³⁴ isto. str. 32.

²³⁵ Dobrivojević, „Na radnom mestu“, str. 36.

²³⁶ isto. str. 36.

osiguraju radnicima pristojne uvjete stanovanja što možemo vidjeti iz primjera tadašnjih provizornih radničkih baraka u kojima je moglo najviše biti 25-30 ljudi, ali se u praksi često događalo da ih tamo spava i 90.²³⁷ Modernizacijom proizvodnje te povećanjem broja kvalificiranih radnika kao i većim ulaganjima u higijenske i tehničke uvjete 60ih i 70ih godina popravljaju se radne prilike Jugoslavena. Grade se moderne tvorničke hale te nestaju radničke kolonije, a poduzeća sve više vode brigu o zdravlju i odmoru zaposlenih.²³⁸ Međutim, treba napomenuti da je ipak posrtanje jugoslavenske ekonomije ostavilo traga i na povećanju broja nezaposlenih pa tako primjerice spomenimo kako 1985. na posao čeka više od milijun građana.²³⁹

No, kako je iznutra izgledao život radnika u SR Hrvatskoj osamdesetih godina? Najbolji prikaz poslova i rada tokom osamdesetih godina možemo vidjeti u statistikama. Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, većina stanovnika je aktivno, tj. ono stanovništvo koje obavlja neko zanimanje i na taj način osigurava sredstva za život. Pritom nisu isključene osobe koje privremeno ne obavljaju zanimanje, traže zanimanje ili ispunjavaju vojnu obvezu. Još postoji i kategorija osobe s osobnim prihodima koji primaju sredstva za život od redovnih primanja starosne, invalidske ili obiteljske mirovine, invalidnine, socijalne pomoći ili imaju prihode od davanja u zakup zemlje, kuće ili stana.²⁴⁰ Ostatak stanovništva spada pod uzdržavane građane, bilo od ostatka ukućana ili primjerice od rodbine. To su, i dalje kao i ranije, pretežito žene iako ne smijemo zanemariti činjenicu da se ti trendovi mijenjaju te da se tijekom osamdesetih godina u SR Hrvatskoj, ali i cijeloj Jugoslaviji sve više izjednačava broj uzdržavanih muškaraca i žena. Nažalost, stanje u državi je takvo da je sve više ljudi u potražnji za poslom, a otvorenih radnih mjesta postepeno biva sve manje ocrtavajući u sebi posljedice ekonomske krize.²⁴¹ Od zarađene plaće oko deset posto se troši na otplatu kredita, a oko sedam posto izdvaja se na izdatke za stan ili imanje. Veliki izdaci za kredite i stan značili su manjak novca za put do posla. Tome svjedoči M.O. koji kada se zaposlio putovao je autobusom koji je bio namjenjen isključivo za zaposlenike firme, a tek kasnije kupio je automobil kako bi lakše i brže putovao kada mu je to financijska situacija dozvolila.²⁴² No, naravno to je ovisilo o primanju obitelji. U slučaju malene Tisje otac, za kojeg znamo da je neko vrijeme radio u Jugoplastici te kasnije kao novinar, je na pitanje djeda od kuda im novci

²³⁷ isto. str. 39.

²³⁸ isto. str. 39.

²³⁹ isto. str. 41.

²⁴⁰ Tubonjić, „Opis hrvatske obitelji u razdoblju 80ih godina 20. stoljeća“. str. 13.

²⁴¹ isto. str. 21.

²⁴² *Usmena povijest*, M.O.

za ljetovanje na Braču u stanovitom hotelu *Kaktus* spremno odgovorio: „Ušparali smo!“²⁴³ Možda najbolji uvid u to kakav je to bio hotel možemo čuti od glavnog čovjeka države, Josipa Broza Tita, koji je pri posjetu hotelu pohvalio objekt i njegovo osoblje uz rečenicu „Dobro vi ovdje na Braču živite.“²⁴⁴ Ovo je dokaz kako se radilo o obitelji sa iznadprosječnim primanjima koja si je mogla priuštiti boravak u ovakvom hotelu. To možemo također zaključiti iz podataka da je tada svaka domaćica koja je držala do sebe trebala imati bundu i *Zepter* posuđe.²⁴⁵ Tisjina majka je imala bundu, a kasnije je naručila i *Zepter* na koji se čekalo i po godinu dana nakon uplate te sve pripadajuće komponente: *Baron* garnituru, limene šalice za kavu koje čuvaju toplinu, noževe te naravno posuđe.²⁴⁶ Prema podacima navedenim za 1988. godinu prosječan radnik u godini dana efektivno radi 78 % vremena, ima 36 sati prekovremenog rada, 14 sati čeka na posao, ima tjedan dana godišnjeg odmora, 53 sata slobodno za državne praznike te 67 sati bolovanja do 30 dana.²⁴⁷ Zakon o radu iz 1957. propisao je 48satni tjedan koji uključuje šest osmosatnih dana rada te obavezni tjedni odmor koji mora trajati najmanje 32 sata uzastopno te uključivati i nedjelju.²⁴⁸ Godine 1965. donesen je zakon koji radni tjedan radnika skraćuje na 42 sata te su uvedena dulja razdoblja slobodnog vremena. Vikendi kraći od 24 sata nisu bili dopušteni. U praksi je to značilo da se radilo 5 osmosatnih radnih dana tjedno s dodatna dva sata koja su se odrađivala ili u jednom od dogovorenih dana ili jednu subotu mjesečno.²⁴⁹ Kasniji zakoni su samo potvrda ovakve strukture radnoga tjedna.

Neki radnici radili su i smjene od 24 sata, kakav je i primjer ispitanice D.T., koja je 1980. doselila u Zagreb te se zaposlila u bolnici kao čistačica te je ovakva smjena bila uobičajena na njenom poslu pa je recimo zato najčešće se prehranjivala na poslu budući da je nekolicinu dana u tjednu provodila čitav dan na poslu.²⁵⁰

Još jedna važna stavka kod istraživanja svakodnevice u obitelji osamdesetih je svakako i kakva je bila kvaliteta stanovanja u to doba što nam uvelike može približiti istraživanje provedeno koncem desetljeća pod nazivom *Socijalna struktura i kvaliteta života*. Istraživanje je provedeno na području cijele države sa iznenađujućim rezultatima koji pokazuju da je kvaliteta stanovanja više ovisila živite li na selu ili u gradu, favorizirajući

²⁴³ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str 73.

²⁴⁴ „Tito među nama“, *Slobodna Dalmacija*, 10095, (1977.) str. 1.

²⁴⁵ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str 109.

²⁴⁶ isto. str 109.

²⁴⁷ Gelo, „Statistički godišnjak Republike Hrvatske“, str. 117.

²⁴⁸ Duda, „Kamo za vikend?“, str. 319.

²⁴⁹ isto. str. 320.

²⁵⁰ *Usmena povijest*, D.T.

dakako drugu opciju, nego u kojoj ste Republici te je pokazala kako upravi SR Hrvatska ima iznenađujuće loše uvjete stanovanja s obzirom na percipiranu razvijenost.²⁵¹ Generalno u Jugoslaviji najbolje uvjete stanovanja imaju građani na području Slovenije i Vojvodine, a najgore na području Kosova i Crne Gore. U istraživanju je potvrđena teza da je naglom urbanizacijom gradova zanemarena urbanizacija sela što je uvelike utjecalo na kvalitetu stanovanja ljudi na selu u čitavoj Jugoslaviji pa tako i u SR Hrvatskoj.²⁵²

Da bismo shvatili kako je nastala takva situacija moramo zaviriti u razdoblje nakon kraja Drugog svjetskog rata kada dolazi do nagle urbanizacije i deagrarizacije koje nije pratila odgovarajuća infrastruktura. Zbog toga dolazi do prenapučenosti gradova dok mnoga sela ostaju napuštena.²⁵³ Ovaj proces je uzrokovao kvalitativni i kvantitativni problem stanovanja koji država nije bila u stanju riješiti iako je u sklopu planske privrede preuzela teret stambene proizvodnje.

Generalna slika stanovanja u Hrvatskoj izgledala je ovako: do stanova se u gradovima najčešće dolazilo na način da su se dobili od radne organizacije pa tek nakon toga gradnjom i kupnjom od vlastitih sredstava. U selu je situacija dosta drugačija, postotak dobiven od radne organizacije je zanemariv i većina mjesta stanovanja su ili izgrađena ili kupljena.²⁵⁴ Važno je za napomenuti da su viši društveni slojevi i češće dobivali stanove za razliku od nižih slojeva koji rade manualna zanimanja. U istraživanju se navodi i više načina dolaženja do stanova, a to su: stanuje kod rodbine, dobio od radne organizacije, dobio stan solidarnosti, dobio kadrovski stan (stanovi za izrazito bitne stručnjake ili umjetnike ili političare), dobio od roditelja, naslijedio, gradio, kupio, podstanar, te ostalo.²⁵⁵ Ako govorimo o tipu vlasništva, postojalo je privatno i državno vlasništvo. Privatno vlasništvo je osuđivano, a državno poticano te se se generalno smatralo privilegijom dobiti stan od države pošto je to bila neusporedivo jeftinija opcija od gradnje ili kupnje.²⁵⁶ Po ovim tipovima vlasništva gradovi u Hrvatskoj podijeljeni su podjednako između državnih i privatnih sa malom prevagom u korist privatnih stanova. Na selima je situacija potpuno drugačije te je preko 90 % mjesta stanovanja privatno, a broj državnih stambenih površina zanemariv.²⁵⁷

Nadalje, važna stavka kod stanovanja su i opremljenost stanova te njihova veličina. Veličina stanova je problem koji u to vrijeme muči cijelu državu pa tako i SR Hrvatsku.

²⁵¹ Seferagić, „Kvaliteta stanovanja u republikama bivše Jugoslavije“, str. 193.

²⁵² isto. str. 193.

²⁵³ isto. str. 193.

²⁵⁴ isto. str. 195.

²⁵⁵ isto. str. 195.

²⁵⁶ isto. str. 195.

²⁵⁷ isto. str. 196.

Stanovi u gradovima su pretežno dvosobni i trosobni. Još više zabrinjava činjenica da je na području cijele Jugoslavije upravo u hrvatskim gradovima najveći postotak jednosobnih stanova. U svim gradovima općenito je taj postotak 17,4 % dok je u Zagrebu najveći postotak jednosobnih stanova u cijeloj državi sa 20,7 %.²⁵⁸ Probleme sa stanovanjem imala je osamdesetih godina prošlog stoljeća ispitanica D.T. koje se u Zagrebu zaposlila u bolnici kao čistačica. Sa skromnom plaćom čistačice teško je tada bilo živjeti pa je ona nekoliko puta mijenjala mjesto stanovanja najčešće živjevši u iznajmljenim sobama koje su kako ona kaže bile skromno uređene sa krevetom i ormarom te malim električnim kuhalom koje se morali skrivati od stanodavca koji je najčešće živio u stanu zbog veće potrošnje struje.²⁵⁹ Treba napomenuti kako je u to vrijeme teško bilo biti podstanarom. Tome svjedoči i mnoštvo članaka napisanih na temu toga da se podstanari tretiraju kod nas kao građani drugog reda. O njihovim problemima nitko ne brine te ako se požale na visinu najamnine mogu odmah dobiti otkaz, a drugi smještaj će teško naći.²⁶⁰ Nasuprot priči o skućenoj sobi istaknimo primjer S.G. koji je dok je živio u proširenoj obitelji na Braču, boravio u velikoj kući sa velikim dvorištem te je imao vlastitu sobu, što je tada bio određen luksuz. No, kasnije se situacija mijenja te u četvrtom razredu osnovne škole seli u Split te tamo dijeli sobu s majkom pošto su, kao i ispitanica D.T. tada, živjeli kao podstanari u jednom stanu.²⁶¹

Stvaranje slike o opremljenosti stanova u SR Hrvatskoj u osamdesetim godinama nešto je kompleksnije. Prvo recimo kako su u istraživanju napravljene neke opće odrednice koje determiniraju da li je neki stambeni objekt elementarno, srednje ili luksuzno opremljen. Elementarne odrednice uključuju: tekuću vodu, struju, kanalizaciju, WC s ispiranjem, kupaonu/tuš. Srednja opremljenost uključuje: centralno grijanje, telefon, štednjak, hladnjak, stroj za pranje rublja, škrinju za zamrzavanje hrane, dok luksuzna opremljenost podrazumijeva: stroj za pranje suđa, kućni computer, umjetnine, biblioteku, TV, Hi-Fi, te video.²⁶² Rezultati pokazuju da srednja razina opremljenosti prevladava i u gradovima i u selima. Luksuzna opremljenost i dalje je stvar prestiža te je u manjini s naglaskom da u gradovima ima više luksuzno opremljenih stambenih površina nego na selima, dok je elementarna opremljenost i u gradovima i u selima visoka, premda je u selima taj postotak nešto niži.²⁶³ Važno je za spomenuti da su se u pojmu srednja opremljenost najviše označavali

²⁵⁸ isto. str. 196.

²⁵⁹ *Usmena povijest*, D.T.

²⁶⁰ „Ispovijed jednog podstanara“, *Vikend*, 982, (1987.): str. 8.

²⁶¹ *Usmena povijest*, S.G.

²⁶² Seferagić, „Kvaliteta stanovanja u republikama bivše Jugoslavije“, str. 196.

²⁶³ isto. str. 196.

kvačicom elementi poput štednjaka, hladnjaka, stroja za pranje rublja te škrinje za zamrzavanje hrane. Ostale stavke uvelike variraju od mjesta do mjesta.²⁶⁴

Sada kada znamo sve faktore koji definiraju uže područje stanovanja valja prikazati vanjske čimbenike počevši sa opremljenosti stambene okolice. Opremljenost stambene okolice podrazumijeva sve ustanove i prostore neophodne za svakodnevni život obitelji u urbanim sredinama. Ti elementi su: dječiji vrtić, ambulanta, dom zdravlja, pošta, banka, rekreacijski prostor, stanica javnog prijevoza, prodavaonica mješovitom robom, samoposluga, mesnica, voćarna, gostiona, kafić, ljekarna, kino te dom kulture.²⁶⁵ U tom pogledu nailazimo na dobru opremljenost gradova u svim republikama pa tako i Hrvatskoj. U selima je stanje nešto drugačije te se hrvatska sela ističu lošom opremljenosti s čime je ocijenjeno 34,4 % hrvatskih sela.²⁶⁶ Najčešće imaju tek stanicu javnog prijevoza, prodavaonicu mješovite robe, osnovnu školu i gostionu. Zanimljivo je da je Zagreb kao glavni grad lošije opremljen ako gledamo neposrednu stambenu okolicu s obzirom na ostale gradove.²⁶⁷ Ovaj podatak je i daljnja potvrda da naglu urbanizaciju nije pratila adekvatna infrastruktura. Gradovi, a posebice glavni gradovi najmanje u blizini imaju kina, rekreativne prostore, ljekarne, banke i pošte.²⁶⁸

Istaknimo još kako su ekološki uvjeti generalno loši u čitavoj zemlji pa tako i Hrvatskoj. Zagađenost zraka je velika i u gradovima i nešto manje u selima, dok je zagađenost vode recimo puno bolja u Hrvatskoj i u gradovima i u selima u usporedbi s ostatkom Jugoslavije.²⁶⁹

Na kraju spomenimo i jedan element stanovanja koji nije objektivan, a to je zadovoljstvo stanovanjem. Ako usporedimo odgovore o zadovoljstvu stanovanjem s postalim objektivnim varijablama uvidjet ćemo da zadovoljstvo najviše ovisi o užitim stambenim uvjetima i o pripadnosti socijalnom sloju, odnosno bolji stambeni uvjeti u pravilu znače više zadovoljstva ako gledamo samo gradove.²⁷⁰ U selima je zadovoljstvo veće nego što to pokazuju objektivne odrednice stanovanja. U selima možemo diskutirati o možebitnoj nižoj kritičkoj svijesti stanovništva, ali prema ovom dijelu istraživanja seoski način stanovanja u

²⁶⁴ isto. str. 197.

²⁶⁵ isto. str. 197.

²⁶⁶ isto. str. 197.

²⁶⁷ isto. str. 198.

²⁶⁸ isto. str. 198.

²⁶⁹ isto. str. 198.

²⁷⁰ isto. str. 199.

individualnoj kući s vrtom i okućnicom daje najviše zadovoljstva stanovnicima bivše Jugoslavije pa tako i Hrvatske.²⁷¹

Slobodno vrijeme možemo definirati kao vrijeme koje osoba provodi radeći razne aktivnosti, koje generalno uključuju užitek i zabavu ili imaju pak neku utilitarnu ulogu te se odnosi na vrijeme izvan posla ili škole. Ovakve aktivnosti pretežito se rade vikendom. Treba nešto reći i o pojavi samog pojma vikend te ispunjavanju tog vikenda dokoličarskim aktivnostima. Naime, kako je već rečeno Zakon o radu iz 1957. propisao je 48satni tjedan koji se sastojao od šest osmosatnih dana rada te je uz to propisivao obavezni tjedni odmor koji je morao trajati najmanje 32 sata uzastopno uključivši nedjelju.²⁷² Ovo je bio početak otvaranja slobodnog vremena obiteljima koje su mogli koristiti kako su htjeli. Ideja je bila upoznati građane sa raznim načinima kako aktivno provesti nedjeljni odmor, ali ispostavilo će se u praksi da je mnogo ljudi svoje slobodno vrijeme vikendima provodilo doma. U skladu sa stvaranjem vikendaške kulture 1965. donesen je zakon u kojemu se skraćuje radni tjedan na 42 sata te je uvedeno da vikendi kraći od 24 sata nisu bili dopušteni. Ovime se jugoslavensko društvo u potpunosti približilo pravome slobodnom vikendu koji je uključivao slobodne subote i nedjelje.²⁷³

Iz izjava ispitanika usmene povijesti doznajemo razne načine na koje su ispunjavali svoje slobodno vrijeme. Primjerice D.T. bi nakon napornih smjena na poslu ponekad izlazila i družila se s prijateljima.²⁷⁴ Iako ispitanica kaže kako nikada nije imala osobito veliko društvo odnos između prijatelja koje je imala je bio odličan što potvrđuje činjenica da je nekoliko puta bila vjenčana kuma nekoliko parova, tj. svojih tadašnjih prijatelja.²⁷⁵

S.G. djetinjstvo je proveo većinski u Splitu i djelomično na Braču.²⁷⁶ U njegovom iskazu možemo saznati kako su djeca doživljavala i proživljavala dokolicu osamdesetih pošto je 1980. godine imao 3 godine. Dokoličarske aktivnosti je kod bake i djeda na Braču provodio pomažući i radeći, ali i družeci se na raznim obiteljskim proslavama.

Praznike je ispitanik provodio družeci se s prijateljima na igralištu.²⁷⁷ Ovu tvrdnju potvrđuje i ispitanik M. koji je 1980. godine imao 14 godina.²⁷⁸ Dio slobodnog vremena je

²⁷¹ isto. str. 199.

²⁷² Duda, „Kamo za vikend?“, str. 319.

²⁷³ isto. str. 321.

²⁷⁴ *Usmena povijest*, D.T.

²⁷⁵ *Usmena povijest*, D.T..

²⁷⁶ *Usmena povijest*, S.G.

²⁷⁷ isto.

provodio pomažući po kući i oko domaćih životinja koje su tada imali. Ostatak slobodnog vremena provodio je igrajući nogomet na igralištu koje je bilo blizu njegove kuće ili po ljeti kupajući se na obližnjem jezeru, a zimi igrajući hokej na njemu.²⁷⁹ To je bilo umjetno jezero koje je nastalo iskopom šljunka za izgradnju autoceste koje je bilo vrlo popularno te su se na njemu održavala čak i skijaška takmičenja na vodi.²⁸⁰ Sezona dokolice na jezeru je, prema iskazu ispitanika trajalo od petog do devetog mjeseca. Većernji izlasci su bili u obližnji Samobor, u kafiće i disko klubove, ponekad u kino, a popularne su bile i terase sa živom glazbom.²⁸¹ Uz to važnu ulogu u društvenom životu igrao je i lokalni nogometni klub koji je oko sebe okupio mnoštvo mladeži tada koji su trenirali i družili se i van terena. Praznike je provodio kao i ostali ispitanici, sa prijateljima iz mjesta.

Autorica autobiografskih zapisa svojeg djetinjstva Tisja Kljaković Braić u svojoj knjizi piše i o svakodnevicu onih najstarijih u obitelji. Jedan tipičan dan njene bake je počinjao ispijanjem prve jutarnje kave te nakon toga odlaskom u trgovinu. Nakon toga red je došao na druženje sa susjedama te bi se popila druga kava dok se pričalo o svakojakim temama, većinski o svojim obiteljima i međusobnim odnosima.²⁸² Poslije ručka stariji članovi obitelji bi zaspali na neko vrijeme dok je Tisja bila prepuštena svojim dokoličarskim aktivnostima koje su uključivale ponajprije igru sa lutkama koje joj je djed kupio te igru s ostalom djecom iz susjedstva. Nakon toga red je došao na još jednu kavu, ovoga puta za tetu Katu. Ona, kako doznajemo nije bila tako stalan gost, ali kad je dolazila redovito je nosila mali znak pažnje u obliku čokolade *Runolist* za Tisju ili pak flašu bijelog vina za djeda.²⁸³ Iz ovih zapisa o tome kako su proticali dani starijih članova obitelji Kljaković možemo zaključiti kako su imali ponešto obaveza, ali i puno više slobodnog vremena kroz dan koji su koristili za provođenje vremena sa svojom unukom i ispijajući velike količine kave uz raznorazne goste.

Kako nam je većina ispitanika u intervjuima rekla, glavno i najčešće obiteljsko okupljanje ipak se odvijalo uz televizor. Važno je istaknuti da je televizor pretekao po zastupljenosti hladnjak 1978. te je tijekom osamdesetih u hrvatskim kućanstvima bio najbrojniji uređaj nakon štednjaka. Zanimljivo je i da je 1983. svaki četvrti ekran bio crnobijeli, te je do kraja desetljeća prevladala slika u boji među radničkim kućanstvima, ali u poljoprivrednim domaćinstvima zamjetno se sporije odustajalo od crnobijelog televizora.²⁸⁴

²⁷⁸ *Usmena povijest*, M.O.

²⁷⁹ isto.

²⁸⁰ isto.

²⁸¹ isto.

²⁸² Kljaković Braić, *U malu je uša dava*, str 32.

²⁸³ isto. str 34.-35.

²⁸⁴ Duda, „S Bucom i Bongom protiv krize“, str. 406.

Prema nekim anketama više od polovice stanovništva slobodno vrijeme provodi čitajući ili prateći televizijski program.²⁸⁵

Posjedovanje televizora je bilo vidljivo svima, zbog antena postavljenih na vrhovima zgrada i kuća. Pošto nisu sve obitelji posjedovale televizor, primanje gostiju, susjeda i prijatelja kako bi se zajednički gledala televizija označavalo je novi način provođenja slobodnog vremena.²⁸⁶ U osamdesetim godinama je zajedničko gotovo svima bilo da podignu osobni životni standard ulagajući u to da im se dom pretvori u mjesto gdje će se opustiti i zabaviti te tako provesti svoje slobodno vrijeme.²⁸⁷ U tome se očituje i tolika poželjnost televizora u dnevnim boravcima širom zemlje. Televizija je postala središte obiteljske dokolice kao ključni element koji je pružao pogled u svijet popularne kulture televizijskih filmova, serija te glazbenih i zabavnih emisija kao što je ispunila i želje za obrazovanjem i informiranosti o raznim temama od zabave do politike.²⁸⁸

S.G. je, također, obiteljsko vrijeme provodio s obitelji uz televizor pričajući o raznoraznim temama.²⁸⁹ Obiteljsko vrijeme kod M.O. se također kao i kod prethodnog ispitanika provodilo često uz televizor. Vikendom se, kako kaže, najčešće gledala utakmica dok se preko tjedna gledao dnevnik te razne emisije poput *Tajni velikih majstora kuhinje, Gruntovčana, Velog mista...*²⁹⁰ No, nije televizor bio jedini izvor okupljanja obitelji. Uz televizijski program M. kaže kako su se u kući često igrale razne kartaše igre, ili igre poput *Čovječe ne ljuti se*.²⁹¹ I u obitelji autorice Kljaković Braić za kraj dana gledali su se crtići te nakon toga *Dnevnik*.²⁹² Iza dnevnika obično bi se prikazivao neki film, a sve to se savršeno poklapa sa ostalim iskazima o tome kako se ipak većinski provodilo slobodno vrijeme osamdesetih, a to je kolektivno obiteljsko druženje uz televizijski program koji iako je iz današnje perspektive siromašan tada bio očito i više nego dovoljan da pobudi pažnju najmlađih i najstarijih ukućana.

No, nisu svi ispitanici svoje slobodno vrijeme provodili u razbibrizi. Zanimljivo je da su dvije žene intervjuirane obje govorile i o kućanskim poslovima koji su zauzimali nemali dio provođenja slobodnog vremena s obitelji. To se u neku ruku i ne može nazvati slobodnim vremenom pošto kućanski poslovi u pravilu ne spadaju u domenu stvari koje radimo iz užitka,

²⁸⁵ isto., str. 406.

²⁸⁶ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 198.

²⁸⁷ isto. str. 197.

²⁸⁸ isto. str. 197.

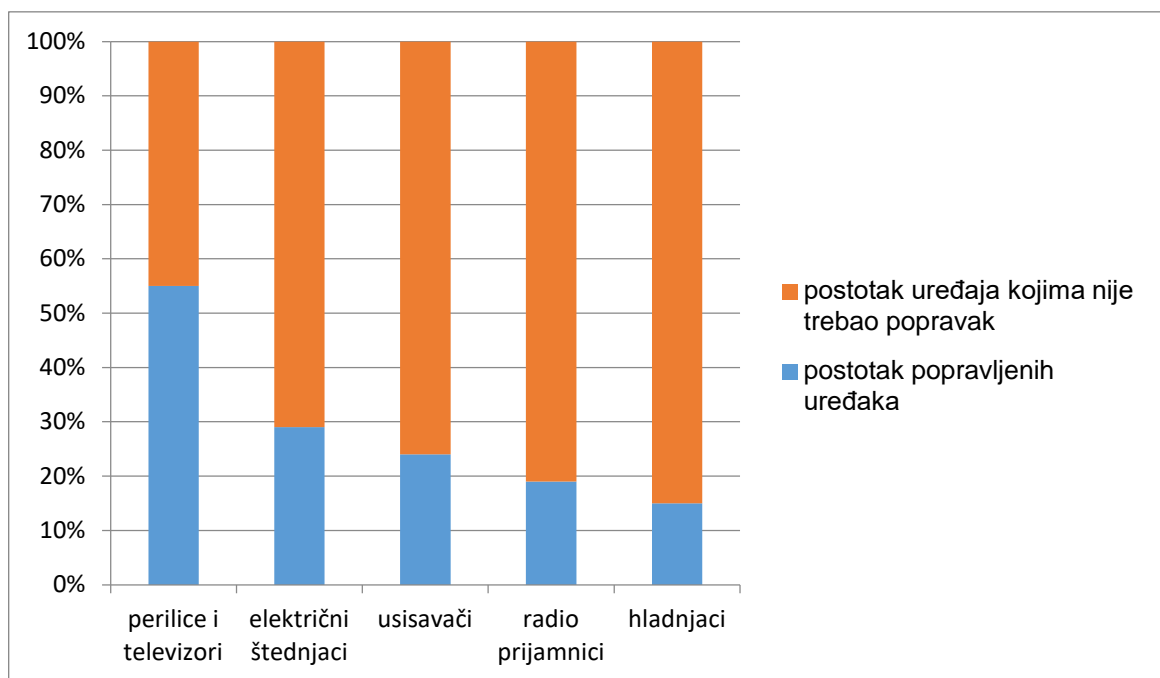
²⁸⁹ *Usmena povijest*, S.G.

²⁹⁰ *Usmena povijest*, M.O.

²⁹¹ isto.

²⁹² Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str 35.

već iz potrebe. Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju položaj žena je bio u teoriji jednak muškarcima, ali ipak u praksi one su češće svoje slobodno vrijeme provodile primjerice obavljajući kućanske poslove. Ono što možemo ovdje spomenuti kao problematiku je koliko su kućanski aparati uistinu pomagali ženama da svoje slobodno vrijeme provode u dokolici, a ne u obavljanju poslova. Nedvojbeno je svakako da, primjerice stroj za pranje rublja olakšava taj konkretan fizički posao. No, kako doznajemo iz izjava žena tog doba one su vrijeme uštedeno na pranju rublja ispunile primjerice glačanjem.²⁹³ Kućanski aparati u pravilu jesu ženu u obitelji oslobađali od primjerice pranja rublja, grijanja i nošenja vode, istresanja tepiha, pranja suđa, ali vrijeme koje je trebalo da se ti poslovi obave je ostalo približno isto. Možemo zaključiti kako su uređaji olakšali obavljanje kućanskih poslova, ali ga nisu i znatno ubrzali pa je tako vrijeme provedeno provedeno radeći ostalo približno isto iako se sama težina posla smanjila tehnološkim napretkom.²⁹⁴



Prikaz 20: Postotak popravaka na kućanskim aparatima u Jugoslaviji 1982.²⁹⁵

²⁹³ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 201.

²⁹⁴ isto. str. 201.

²⁹⁵ isto. str. 204.

Kvarovi ovih aparata u obiteljskim kućanstvima bili su učestali. Tako pokazuje jedno istraživanje u kojem je 1982. u Jugoslaviji popravak trebalo 55 % perilica i televizora, 29 % električnih štednjaka, 24 % usisavača, 19 % radijskih prijarnika te 15 % hladnjaka. Među navedenim aparatima možemo vidjeti kako su se daleko naviše u postotku kvarile perilice i televizori, gotovo svaki drugi je trebao neku vrstu servisa. Ovlašteni servisi su i najčešće obavljali ove popravke (37-64 %), nakon toga po zastupljenosti bili su ovlašteni obrtnici (19-24 %), prijatelji i znalci (7-21 %) te samostalno vlasnici uređaja (9-24 %).²⁹⁶ Najčešće su serviseri popravljali perilice rublja, a najrjeđe usisavače koje su velikim dijelom vlasnici uređaja znali popraviti.²⁹⁷

Pomaganje u poslovima u kući i oko kuće spominje ispitanica D.T. koja bi svaka dva do tri mjeseca autobusom ili vlakom otputovala do svoje obitelji gdje je vrijeme provodila uglavnom radeći pošto je to bila poljoprivredna kuća sa puno stoke i zemlje.²⁹⁸ Kućanske poslove i u obitelji Kljaković većinom je obavljao ženski dio obitelji, najčešće subotom. Zanimljivo je i da se spominje usisivač koji je cijeli zakrpan izolir-trakom²⁹⁹ da se ne raspadne što je praktičan primjer ranije spomenute ankete u kojoj su se od svih kućanskih aparata upravo usisivači najčešće uspješno popravljali od strane vlasnika uređaja.

Odmor kao pojam obuhvaća turističke aktivnosti, ali ima širi okvir. Turizam i odmor nisu sinonimi te turizam nije neodvojiva sastavnica odmora, Odmor može činiti opuštanje na jednom mjestu. Bilo da govorimo o dokoličarskim putovanjima, turizmu ili dopustu odmor podrazumijeva intervencije od strane politike kao i djelovanje turista i ljudi na odmoru, ali i turističkih radnika koji sve to ostvaruju.³⁰⁰

Nakon kraja Drugog svjetskog rata 1946. godine uvodi se plaćeni godišnji odmor koji traje dva tjedna.³⁰¹ Ovaj zakon proširen je 1958. kada se radnicima jamčilo dvanaest do trideset dana odmora, a broj se određivao po dobi i radnom stažu.³⁰² Ovaj trend proširivanja i povećavanja dana godišnjeg odmora nastavio se 1965. produljivanjem minimalnog trajanja godišnjeg odmora na četrnaest dana te je kasnije 1973. bio u minimalnom trajanju od osamnaest dana do već ranije spomenutih trideset. Uz to valja spomenuti kako su poslodavci bili prisiljeni davati godišnji odmor, a isto tako radnici ga nisu mogli odbiti. Također, vrijeme

²⁹⁶ isto. str. 204.

²⁹⁷ isto. str. 204..

²⁹⁸ *Usmena povijest*, D.T.

²⁹⁹ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str 71.

³⁰⁰ Duda, „Od radnika do turista“, str. 28.

³⁰¹ isto. str. 57.

³⁰² isto. str. 57.

godišnjeg odmora se na ovim prostorima shvaća kao vrijeme za putovanje, a ne ostajanje kod kuće, a o tome svjedoče brojni tekstovi u časopisima i novinama koji se bave godišnjim odmorima, izletima, putovanjima, ljetovanjima i zimovanjima.³⁰³ Ideja socijalnoga turizma počinje se ostvarivati 1947. godine kada Služba odmora radnika kreće sa primjenom zakonskih rješenja o plaćenom godišnjem odmoru, planiranjem odmora, izgradnjom centara za izlete te slanja najboljih radnika u radnička odmarališta.³⁰⁴ Kako bi se dalje potaknulo stanovništvo na putovanje u sklopu godišnjeg odmora uvela se iste godine i potvrda kojom se ako ste bili član sindikata, a mnogi radnici tada i jesu, dobili u pola cijene voznu kartu za autobus ili vlak, 25 % popusta na smještaj ukoliko je predviđeni boravak iznad pet dana te ne plaćanje boravišne pristojbe.³⁰⁵ Nešto kasnije, 1961. pojavljuje se iskaznica K-15 koja je u sklopu trajanja godišnjeg odmora nudila nositelju pedeset posto popusta na povratnu zrakoplovnu kartu te čak 75 % popusta na prijevoz vlakom ili autobusom.³⁰⁶ Jugoslavenska je država nakon kraja rata od Hrvatske očekivala da predvodi turistički razvoj u zemlji te tako doprinosi deviznom priljevu. Zbog nerealizacije ovih stavova krenula je orijentacija na inozemni turizam.³⁰⁷

Ovo je u praksi značilo da je 1966. prvi puta zabilježen veći broj stranih noćenja nego domaćih.³⁰⁸ Nažalost po domaće turiste to je značilo ukidanje popusta na troškove putovanja, ali su zadržana radnička odmarališta te regres. Pojam regresa postao je tema rasprave u kasnijim godinama sve do kraja osamdesetih jer su postojale poteškoće sa isplatom navedenog regresa, tada ponekad i nazivanog K-15.³⁰⁹ Iako je regres uveden kako bi stanovništvo lakše financijski podnijelo odlazak na odmore te su u pravilu, iznosili 30 do 60 % plaće prema zakonu donesenom 1974.³¹⁰ U praksi taj novac je rijetko bivao potrošen u vrijeme ljeta i godišnjih odmora pošto su se regresu počeli isplaćivati sve više početkom godine, a ne ljeti pa je tako većina novca od regresa odlazila na krpanje kućnog budžeta.³¹¹ Primjer toga je i obitelj Kljaković Braić koja za financiranje svojeg ljetovanja nije koristila regres od plaće, već je obitelj izdvojila novce za ljetovanje od vlastite uštedevine.³¹²

³⁰³ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 293.

³⁰⁴ Duda, „Od radnika do turista“, str. 58.

³⁰⁵ isto. str. 59.

³⁰⁶ isto. str. 59.

³⁰⁷ Vukonić, *Povijest hrvatskog turizma*, str. 170.

³⁰⁸ Duda, „Od radnika do turista“, str. 60.

³⁰⁹ isto. str. 60.

³¹⁰ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 364.

³¹¹ „Regres ili trinaesta plaća“, *Radničke novine*, 9, (1983.): str. 9.

³¹² Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str 73.

Ipak, usprkos ovim podacima članci u novinama su i tada izvještavali o rekordnim posjećenostima. Najbolje prikaze toga možemo naći u *Slobodnoj Dalmaciji* koja je za vrijeme jednog vikenda objavila kako je na tom području bilo 297 000 turista, što stranih, što domaćih.³¹³ Ako pogledamo поближе situaciju u pojedinim gradovima možemo saznati kako je u Splitu tada bilo 12 000 gostiju uz napomenu kako je ove godine osjetnije više stranaca. Slična situacija bila je i u Zadru u kojem je bilo 38 000 gostiju što predstavlja porast od dvadeset posto. I tamo se bilježi mnogo noćenja stranih gostiju i to čak osamdeset posto.³¹⁴ Slično stanje nalazimo i u Makarskoj, Šibeniku i Dubrovniku, porast broja noćenja te poglavito porast broja stranih noćenja uz napomenu da Dubrovnik tek čeka vrhunac priljeva turista, a već taj vikend ih je bilo oko 45 tisuća posjetitelja.³¹⁵

Ovakve odredbe direktno su utjecale na stanje na obali koja je sve više obilovala stranim turistima. Iako je broj ležajeva u radničkim odmaralištima rastao, komercijalni turizam se razvijao je i brže te se razmjerno s tim udio radničkih odmarališta u ukupnom kapacitetu smanjivao. Preko 80 % radničkih odmarališta te jednako toliko komercijalnih odmarališta nalazilo se na jadranskoj obali na velikom većinom hrvatskom dijelu što je SR Hrvatsku činilo poprištem jugoslavenske turističke scene.³¹⁶ Iako je turizam bio važan jer se podizala navika putovanja i jer se izgrađivala moderna infrastruktura te na kraju te zato jer se i državna blagajna punila od priljeva stranih turista u vrijeme turističke sezone veliki broj domaćeg stanovništva nije išao čak niti u radnička odmarališta.³¹⁷ To potvrđuju i saznanja iz iskaza ljudi koji su pitani kako su provodili godišnji odmor ili praznike te je većina rekla kako je odlazak na more tek nešto kasnije postao opcija. Ispitanik M.O. nam svjedoči o dijelu stanovništva te onih obitelji koje nisu odlazili često na more, što zbog poljoprivrednih poslova, a što zbog teže financijske situacije.³¹⁸ Isto nalazimo i u iskazu D.T. koja je na sličan način provodila godišnji odmor početkom osamdestih putujući vlakom ili autobusom u rodno mjesto kako bi posjetila obitelj, ali i pomogla im u obrađivanju zemlje ili vođenja brige o stoci.³¹⁹ U kasnijem periodu, od 1985. do 1990. godišnji odmori za nju izgledali su nešto bliže odmorima koje povezujemo sa komercijalnim turizmom u kojima je ispitanica išla u Rijeku na par dana sa svojim partnerom kod njegove sestre. Naravno tu vrijedi iznimka gospodina S.G. koji je praktički cijelo vrijeme u osamdesetima živio ili na Braču ili Splitu. Ovakvo

³¹³ „Dalmacija: 300 000 turista“, *Slobodna Dalmacija*, 12504, (1985.) str. 5.

³¹⁴ isto. str.

³¹⁵ isto. str.

³¹⁶ Duda, „Od radnika do turista“, str. 64.

³¹⁷ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 293.

³¹⁸ *Usmena povijest*, M.O.

³¹⁹ *Usmena povijest*, D.T.

stanje bilo je u početku razvijanja kulture ljetovanja uobičajeno. Puno ljudi je tada svoje godišnje odmore provodilo na selu radeći u poljoprivredi te je njima turističke navike tek trebalo stvoriti.³²⁰ U posjeti Tisjine obitelji možemo saznati da je njena obitelj bila potpuno neprilagođena i nenaviknuta na kulturu ljetovanja i na to kako se ponašati u takvim uvjetima. Primjer toga možemo vidjeti iz priče o tome kako su svako jutro zatezali krevete kako bi zaposlenici hotela mislili kako je riječ o uljudnoj i urednoj obitelji iako je taj posao obavljala spremačica. Njena obitelj se nije osjećala ugodno te nisu bili naviknuti biti u poziciji turista.³²¹ Još jedan pokazatelj njihove neprilagođenosti je ponašanje za švedskim stolom za kojim je majka dala instrukcije Tisji, a i njenom mužu da se uzme umjereno jer „nisu seljaci“, a ne žele ni da drugi misle da su gladni.³²² Sve to kulminiralo je ranijim odlaskom iz hotela jer kako kaže Tisjina majka, imaju oni sve to i kod kuće.³²³ Vratili su se nakon samo tri provedena dana u hotelu što je još jedan pokazatelj neprilagođenosti i neshvaćanja kulture ljetovanja čak i u jednoj obitelji koji su prema prikazanome živjeli iznadprosječno od ostatka.

Tako jedna anketa iz *Radničkih novina* govori kako je odlazak na odmor 1985. godine luksuzom smatralo čak 35 % ispitanika dok je 57 % smatralo da je to standard, a ostatak je smatrao da je to neophodan standard bez kojeg se ne može.³²⁴ Rezultat brojnih ispitivanja saveznih i republičkih zavoda donose nam sliku tipičnog jugoslavenskog turista. On je svoj godišnji odmor koristio ljeti te je svaki drugi ili treći putovao, pretežito na Jadran u trajanju tjedan do dva, često kod rođaka ili pak u privatnom smještaju pritom ne koristeći usluge putničkih agencija.³²⁵ U istraživanju 1982. godine doznajemo kako je 54 % jugoslavenskih turista do mjesta za odmor putovalo osobnim automobilom, a ostali su putovali autobusom ili vlakom izuzev 5 % onih koji su putovali zrakoplovom. Primjere ovakvih putovanja govori nam D.T. koja je u početku putovala vlakom, ali kasnije sa svojim partnerom uspjeva priskrbiti si automobil za lakše putovanje pridružujući se tako gornjoj polovici jugoslavenskih putnika na ljetovanje. U početku je to bio *fičo*, kasnije *buba* te tada popularni *stojadin*.³²⁶ Svaka nova kupovina vršena je na način da se stari automobil prodao te se na taj iznos nadodalo ponešto novca te se kupilo nešto bolje. Te, nazovimo nadograde su se događale

³²⁰ Duda, „Od radnika do turista“, str. 71.

³²¹ Kljaković Braić, *U malu je uša đava*, str. 77.

³²² isto. str. 76

³²³ isto. str. 77.

³²⁴ „Ljetovanje je preskupo“, *Radničke novine*, 30. (1989.) str. 11.

³²⁵ Duda, „Od radnika do turista“, str. 77.

³²⁶ *Usmena povijest*, D.T.

svakih otprilike godinu dana, odnosno kada je iskrsnula prilika za kupiti nešto bolji automobil.³²⁷

No putovanja nisu morala biti ograničena samo na ljetovanje na Jadranu. Mnoge obitelji su često išle izvan granica Jugoslavije po raznorazne namirnice ili odjeću. Jednodnevni izleti su činili veliki dio potrošačke kulture u Hrvatskoj u osamdesetim godinama te su igrali značajnu ulogu u opskrbljivanju obitelji sa raznolikom robom i namirnicama, onima koje su bile nedostupne unutar Jugoslavije. Kroz ta jednodnevna putovanja obitelji su dobile i uvid u to kako funkcioniraju stvari na Zapadu te im je kupovina preko granice bila pokazatelj da ipak žive u sustavu koji im pruža određene slobode, makar one bile i ograničene.³²⁸

Jednodnevni izleti postali su praksa već ranije, a u osamdesetima se taj trend nastavio i omogućio priliku da ljudi u Hrvatskoj iskuse kako funkcionira zapadno potrošačko društvo.³²⁹ U ovakvim vrstama putovanja nesumnjivo je prednjačio Trst. To nije bio grad koji je plijenio pažnju, ne zbog svojih prirodnih ljepota, već zato što je bilo korisno otići tamo i dobiti pristup robi koja u ostatku države nije bila pristupa. Trst je bio središte potrošačkog turizma, osobito nakon 1967. kada je dopušteno je putovanje bez vize.³³⁰ Talijanski proizvodi bili su jako cijenjeni i traženi na našim prostorima. Država je imala puno razumijevanja za uvoz raznih predmeta što se očitovalo u blagosti carinika koji su dopuštali uvoz perilica rublja i hladnjaka, hrane i odjeće i raznih drugih stvari dok god ti predmeti nisu bili u neprimjereno velikim količinama, ali jedan primjerak određene robe u pravilu nikad nije bio problem.³³¹ Kupci su najčešće osobnim automobilima, autobusima i vlakovima došli kupovati široki spektar robe, skupocjene i cijenjene do jeftine i nekvalitetne, sve se to moglo naći u Trstu.³³² Posebno zanimljivo to je bilo mlađim obiteljima koje nisu bile zadovoljne ponudom robe u domaćim dućanima. Oni su išli u Trst kako bi se istaknuli novim trapericama primjerice, dok su drugi iskoristili priliku i kupili primjerice jagode ili maline u studenome kada ih nije bilo na domaćim tržnicama te se tako pokazivali pred rodbinom i prijateljima jer je to bio na neki način simbol da vam dobro ide u životu.³³³

³²⁷ isto.

³²⁸ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 70.

³²⁹ isto. str. 70.

³³⁰ isto. str. 70.

³³¹ „Na granici: malo novog“, *Start*, 2, (1969.) str. 20-21.

³³² Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 72.

³³³ „Štos iz Trsta“, *Vikend*, 179. (1971.) str. 44.

Prema jednoj anketi zapravo glavni razlog zbog kojeg su ljudi prelazili granicu s Jugoslavijom bio je upravo odlazak u kupovinu, a to je činilo između 31 i 65 % obitelji.³³⁴ To pokazuje kako većina Jugoslavena koji su putovali u inozemstvo nisu primarno išli radi tradicionalnog turističkog putovanja, već u nabavku hrane i robe. Turistička putovanja bila su na drugome mjestu i u tom dijelu nije bilo većih odstupanja između prosjeka hrvatskih rezultata i prosjeka jugoslavenskih rezultata.³³⁵ Nakon ljetovanja, razlozi za prelazak granice su bili posjete rodbini, što je posljedica migracija i rada u inozemstvu, te su nakon toga slijedili razlozi kao što su službeni put ili popravak auta i ostali.³³⁶ U prosjeku, i kod putovanja unutar i izvan zemlje obitelji koje su putovale su imale veće prihode od prosjeka, češće su putovali oni koji su bili zaposleni i oni koji su bili višeg obrazovanja te obitelji koje su živjele u većim gradovima.³³⁷ Hrvati su drugi po broju prelazaka granice odmah iza Slovenije što potvrđuje i podatak iz 1989. godine kada je granicu prešlo 34 % Jugoslavena i 41 % hrvatskih građana što stavlja SR Hrvatsku iznad prosjeka ostatka države.³³⁸

Najčešći trend prekogranične kupnje bilo je putovanje dvaput godišnje. To je očito ovisilo i o godišnjem dobu i o tome koliko je obitelj udaljena od talijanske granice sa Jugoslavijom. Logično je zaključiti da su ljudi koji su živjeli bliže granici mogli ići u kupnju češće i u manjim količinama, ali tako da im se put ipak isplatio. Kada su ljudi imali slobodne dane održavane su jednodnevne ekskurzije, dok su veće ekskurzije bile predviđene za državne jugoslavenske praznike, poput Praznika rada 1. svibnja ili Dana republike 29. studenog. Izuzev ovih okolnosti, oni koji su putovali preko granice često su u kupovinu odlazili na službenom putu, a možda i češće tijekom simpozija i konferencija.³³⁹ Još jedan razlog zašto je putovanje u Trst ili bilo gdje na jednodnevno shopping putovanje toliko važno u proučavanju obiteljske svakodnevice je taj da većina ljudi koja se prisjeća tih izleta se sjeća kako su bili jako zamorni, ali unatoč tome su predstavljali vrlo važan aspekt obiteljskog druženja i ljudima je sve to bilo ipak zanimljivo i uzbudljivo te svi, gotovo bez iznimke, pamte ova putovanja kao društvena događanja koja su se poduzimala u društvu obitelji ili prijatelja.³⁴⁰ Ipak je u krugu obitelji bilo lakše prebroditi sve izazove puta, od prelaska granice i carine do ne govorenja lokalnog jezika ili snalaženja u nepoznatome gradu.³⁴¹

³³⁴ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 377.

³³⁵ isto. str. 377.

³³⁶ isto. str. 377.

³³⁷ isto. str. 377.

³³⁸ isto. str. 378.

³³⁹ Mikula, „Highways of desire“, str. 221.

³⁴⁰ isto. str. 221.

³⁴¹ isto. str. 224.

No, nije tijekom cijelog desetljeća put u Trst bio jednako primamljiv. Još od 1978. godine posjete Trstu su padale da bi dotakle dno 1983. godine sa 1,1 milijun prelazaka što je značajan pad u primjerice odnosu na 1978. kada je preko granice prešlo 6,5 milijuna jugoslavenskih putnika.³⁴² Razlozi za takav pad bili su višestruki, najvažniji faktor je bio slabljenje dinara koji se u Trstu dalje prodavao po Europi preko banaka. Također 1983. godine realna plaća je pala za desetak posto te je ukupno bila dvadeset posto slabija nego te rekordne 1978.³⁴³ Posljednji bitni faktor bio je primjena ograničavajućih mjera koje su onemogućavale obiteljima putovanja u inozemstvo kako bi se spriječio odljev deviza i dinara, a to se radilo tako da su obitelji morale položiti depozit od 5000 dinara ako žele prijeći granicu.³⁴⁴ Ove mjere su postupno ublažavane pa je tako nakon 1983. broj posjeta Trstu u porastu. Taj broj je rastao do 1989. godine kada je nova savezna vlada uvela odluku o bescarinskom uvozu robe u vrijednosti do sto dolara. Iako je realna plaća bila u konstantnom padu 1989. je zapravo bila čak za trećinu veća nego godinu ranije.³⁴⁵

No, nije Trst bio jedina destinacija koja je bila popularna radi kupovine. Obitelji su vrlo često putovale u Mađarsku, Italiju ili Austriju kako bi uštedili novac primarno radi prehrambenih namirnica jer su smatrali da se isplati napuniti prtljažnik automobila ako se trošak putovanja podijeli između dvije do tri osobe. Austrija je bila posebno primamljiva za umirovljenike čemu svjedoči umirovljenica Lj. P. koja je autobusom putovala u Austriju te kupovala namirnice koje su joj znale potrajati i po nekoliko mjeseci. Ona živi sama s mužem te kaže kako se najviše isplati kupovati kavu i rižu. Još se ističe povoljnost omekšivača i deterdženata te meda, ulja i čokolade.³⁴⁶ Manji broj putnika odlazio je na duža putovanja iz kojih su se uredno vraćali sa širokim spektrom proizvoda koji nisu bili dostupni u Jugoslaviji. Vratili su se kući iz Londona s trapericama, gramofonskim pločama i raznoraznm odjećom, a iz New Yorka sa satovima, *Samsonite* putnim torbama i tehnologijom poput *walkmana* i telefona koji su se mogli spojiti na kućnu mrežu.³⁴⁷

Većina ljudi je robu iz svoje kupnje krijumčarila tako što su staru odjeću i obuću ostavljali u Trstu i oblačili novu, dok su sitnije stvari skrivali u svim dostupnim skrovištima, među sjedalima, u vratima, u prtljažnicima automobila, koristili su duplo dno u torbama, a nerijetko se roba skrivala i u sendvičima, donjem rublju i potplatima cipela.³⁴⁸ No, bilo je i

³⁴² Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 76.

³⁴³ isto. str. 76.

³⁴⁴ isto. str. 77.

³⁴⁵ isto. str. 81.

³⁴⁶ „Groznicu subotnjeg shoppinga“, *Vikend*, 1124. (1989.) str. 10-11.

³⁴⁷ Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 71.

³⁴⁸ Mikula, „Highways of desire“, str. 225.

drugih tipičnih metoda krijumčarenja, a jedna od njih je bila ostavljanje predmeta u torbi koja je bila skrivena negdje u vlaku ili autobusu. Putnici bi tvrdili da torba nije ničija i jednostavno je odnijeli bez pitanja jesu li je carinici pronašli.³⁴⁹

Sve u svemu, možemo reći kako je svakodnevnica osamdesetih za svaku obitelj izgledala ponešto drugačije te je dinamika dana bila određena poslom ili školom. Neki su se snalazili u podstanarskim sobama te „krpali kraj s krajem“, a neki su imali u svojoj kući zadnje krikove tadašnje tehnologije, od televizora u boji do famoznog *Zeptera*. Oni boljeg financijskog statusa uspjeli su uštediti novce za novi automobil, ostali su putovali vlakom, autobusom ili ipak nekim rabljenim automobilom koji su tada mogli priuštiti. Središte dokolice u to vrijeme nesumnjivo je bio televizor. Koji god izvor da pogledamo, bili to autobiografski zapisi ili intervjui, svi su složni da je televizija donijela određenu koheziju unutar obitelji, to je bilo mjesto okupljanja i provođenja zajedničkog vremena, bilo to u tišini gledajući program ili pričajući dok se program vrtio u pozadini. Neizostavna stavka je svakako bilo i trend jednodnevnih shopping putovanja u Trst ili neku drugu državu, Mađarsku, Austriju, Grčku... Razlog putovanja bio je u pravilu ekonomske prirode, ljudi su htjeli uštedjeti na namirnicama ili samo doći do robe koja nije bila dostupna unutar Jugoslavije. Pritom je dolazilo do povezivanja članova unutar obitelji, ali i međusobnih povezivanja više obitelji primjerice kada je trebao grupni napor da bi se preko granice vratili sa stvarima koje su u inozemstvu kupili.

³⁴⁹ isto. str. 225.

Zaključak

Što na kraju možemo reći o obitelji u hrvatskoj u osamdesetim godinama? Prvo spomenimo da u SR Hrvatskoj imamo gotovo milijun i pol domaćinstava koja pretežito imaju tri ili četiri člana, a taj se broj smanjuje. Nepismenih ljudi je malo, ali i dalje tek trećina stanovništva ima završeno četiri razreda osnovne škole. Broj visokoobrazovanih raste, ali je i dalje taj broj razmjerno mali. Još uvijek je češći primjer obitelji u kojoj je muškarac zaposlena osoba u obitelji te koja uzdržava ostatak obitelji, iako se ti trendovi mijenjaju te se sve više izjednačava broj uzdržavanih muškaraca i žena. Ljudi su generalno sve češće u potražnji za poslom, a otvorenih radnih mjesta je sve manje. U periodu osamdesetih godina promijenjen je odnos mladih ljudi prema obitelji, sve više žena se zapošljava. Sve više su oba roditelja zaposlena, a sve veći je i udio jednoroditeljskih obitelji te parova bez djece. Odnos među supružnicima je u teoriji više uravnotežen, žene imaju veća prava i češće imaju posao te nisu uzdržavane, no i dalje postoje neravnopravnosti, primjerice u obavljanju kućanskih poslova. Većina žena uz svoj redovan posao kasnije dolazi kući i preuzima većinu kućanskih poslova i brige oko djece što je problem na kojemu se tada još ne radi aktivno.

U osamdesetim godinama karakterističan je i demografski pad. Broj vanbračne djece je u porastu, a brakovi su sve rjeđi, iako treba reći da nema značajnog porasta broja razvedenih brakova. Kada ipak dolazi do razvoda on je tek jednu do dvije godine star, a sukobi među supružnicima su bili najčešće ekonomske ili kulturološke prirode. Odrastanje djece, kao članova obitelji osamdesetih godina, bilo je određeno raznim društvenim, ekonomskim i političkim promjenama. Te promjene su utjecale na sve članove obitelji, a osim same obitelji na odgoj djece utjecala je i država kroz razne ustanove kao i političke organizacije. Brigu za djecu su sve učestalije preuzimali vrtići, u kojima su za djecu brinule osobe koje nisu bile članovi njihovih obitelji. Polaskom u školu, taj dio brige za djecom kao i sam odgoj, preuzimaju učitelji i profesori. Kroz školstvo, djeca su se susretala s mnogim pojavama specifičnim za to razdoblje koje su bile povezane s političkom situacijom u državi. Zbog toga djeca su bila članovi pionirskih, a potom i omladinskih organizacija. Usprkos tome, djeca su u osamdesetima uživala puno slobode, ali su imala i više odgovornosti te su češće bila čuvana od strane baka i djedova, a ponekad su dobivali i batine. Također, puno su vremena provodila vani igrajući se.

Politička i ekonomska situacija u Jugoslaviji značila je nužnost obitelji da se prilagode novonastalom okruženju osamdesetih godina. Ekonomska kriza utjecala je negativno na

budžet svih obitelji, a to se odrazilo i na njihovu potrošačku moć. Obitelji najviše troše na prehranu i odjeću. Oko deset posto se prosječno sredstava troši na otplatu kredita, ali standard života ipak raste što vidimo iz porasta broja telefona, televizora i automobila po kućanstvu iako se to dakako razlikuje ovisno o financijskom stanju. Neki se snalaze u podstanarskim sobama bez vlastite kuhinje ili dnevnog boravka, a neki u svojoj kući imaju najmoderniju tadašnju tehniku, od televizora u boji do famoznog *Zeptera*. Glavno mjesto obiteljskog okupljanja bilo je pred televizorom, to je bio najpopularniji način provođenja zajedničkog vremena u obiteljima. Ovakva druženja su se događala većinski vikendom. Oni boljeg financijskog statusa uspjeli su uštediti novce za novi automobil, ili barem rabljeni, a ostali su putovali na odmor ili posao većinom vlakom ili autobusom.

Neizostavna stavka je svakako bilo i trend jednodnevnih shopping putovanja, najčešće u Trst ili pak Mađarsku, Austriju ili Grčku. Razlog putovanja bio je u pravilu radi uštede na namirnicama ili pak radi veće dostupnosti različite robe koja nije bila dostupna unutar granica Jugoslavije. Ljetovanje na Jadranu je postalo dostupno širokom broju obitelji. Bilo da se radilo o radničkim odmaralištima ili hotelima broj domaćih i stranih turista je u stalnom porastu. Turizam je postao važna stavka jer se državna blagajna punila od priljeva stranih turista, a država je nastojala graditi modernu infrastrukturu kako bi podigla naviku putovanja među domaćim stanovništvom.

Bibliografija

- Arhiva HRT, „Anketa o ravnopravnosti žena“, 3:22, 11.03.1980. (pristupljeno 4. kolovoza 2022.)
- Batinić, Štefka „Dijete u školskom sustavu“, U: *Stoljeće djeteta u Hrvatskoj. Djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću*, katalog izložbe. ur. Štefka Batinić i Elizabeta Serdar, str. 35-49. Hrvatski školski muzej, 2019.
- Benvin, Anton. "Obitelj kroz povijest." *Bogoslovska smotra* 42, br. 1 (1972): 35-51.
- Bošković, Ratko. „Granica za Commodore“, *Start*, 415, (1984.): str. 7-8.
- Bujan, Juraj. „Trebali li nježnost samo ženama“, *Vikend*, Posebno izdanje Jesen (1984.): str. 18-20.
- Čiček, Marija, Borovečki, Željko. „Kakav otac takav sin“, *Vikend*, 1028. (1988.): str. 16-17.
- Čiček, Marija, Borovečki, Željko. „Strah od odrastanja“, *Vikend*, 1031. (1988.): str. 31.
- Dergić, Vanja. "Razvoj civilnoga društva u osamdesetim godinama u Zagrebu." *Amalgam*, br. 5. (2011): 29-39.
- Dobrivojević, Ivana. „Na radnom mestu“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj, str. 32-44. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Dobrivojević, Ivana, „Omladinska organizacija“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj, str. 30-31. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Dobrivojević, Ivana. „Socijalna prava“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj, str. 72-76. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Dobrivojević, Ivana. „Velika reforma školstva“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj, str. 20-26. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Duda, Igor: *Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, Zagreb: Srednja Europa, 2015.
- Duda, Igor, "Kamo na vikend? Slobodno vrijeme sretnih potrošača, odmornih radnika i dobrih građana", U: *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, str. 313-342. Srednja Europa, Zagreb, 2013.
- Duda, Igor. „Motorizacija i automobilska kultura“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj, str. 66-68. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.

- Duda, Igor. „Odmor za sve“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj, str. 50-58. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Duda, Igor. „Od radnika do turista“, U: *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, str. 55-89. Srednja Europa, Zagreb, 2013.
- Duda, Igor: *Pronađeno blagostanje: Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2010.
- Duda, Igor. "S Bucom i Bongom protiv krize. Hitrecovi smogovci, djetinjstvo i svakodnevica kasnog socijalizma." *Historijski zbornik* 67, br. 2 (2014): 401-418.
- Erceg, Anđelko. "Regres ili trinaesta plaća", *Radničke novine*, 9, (21.02.1983.): str. 9.
- Fattorini Ivan. „Zašto stradaju djeca“, *Vikend*, 1036, (1988.): str. 17.
- Gelo, Jakov: *Statistički godišnjak Republike Hrvatske*, God.22(1990), Zagreb: Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1990-1991.
- Grbac Pismestrović, M. „Groznica subotnjeg shoppinga“, *Vikend*, 1124. (1989.) str. 10-11.
- Jakčin, Dražen. „Ispovijed jednog podstanara“, *Vikend*, 982, (1987.): str. 8.
- Jakovina, Tvrtko. „Sloboda u raspadu“ , U: *Osamdesete! Slatka dekadencija postmoderne*, katalog izložbe, ur. Branko Kostelnik, Feđa Vukić. str. 14-31. Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Društvo za istraživanje popularne kulture, 2015.
- Janković, Josip: *Obitelj u fokusu*. Zagreb: etcetera d.o.o., 2008.
- Jaram, Slavko, i Krešimir Acinger. "Razmjena poštanskih pošiljaka Jugoslavije sa svijetom u 1979-1988.". *Promet - Traffic&Transportation* 2 (4), 215-221. 1979.-1988.
- Jusup, Nedeljko. „Ljetovanje je preskupo?“, *Radničke novine*, 30. (17.07.1989.) str. 11.
- „Kalkulator inflacije“, Republika Hrvatska- Hrvatski zavod za statistiku, 2006.
- <https://web.dzs.hr/App/rss/stopa-inflacije.html> (pristupljeno 20.9.2022.)
- Kljaković Braić, Tisja: *U malu je uša đava*, Zapešić: Fraktura, 2022.
- Mihelj, „Televizija i modernizacija svakodnevnog života“, U: *Nikad im bolje nije bilo? Modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*. ur. Ana Panić, Igor Duda, Sabina Mihelj. str. 68-70. Beograd: Muzej istorije Jugoslavije, 2014.
- Mihoković Kumrić, Nada. „Postoji li savršeni par“, *Vikend*, Posebno izdanje Ljeto (1987.): str. 20.
- Mikula, Maja. „Highways of desire“, U: *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*, ur. Hannes Grandits i Karin Taylor, str. 225-253. Srednja Europa, Zagreb, 2013.
- Miljković, Dubravka, „Dijete, odrastanje, djetinjstvo“, U: *Stoljeće djeteta u Hrvatskoj. Djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću*, katalog izložbe. ur. Štefka Batinić i Elizabeta Serdar, str. 19-27. Hrvatski školski muzej, 2019.

- Mrđen, Snježana. "Rađanja izvan braka u Hrvatskoj." *Geoadria* 2, br. 1 (1997): 63-76.
- Mrđen, Snježana. "Tendencije razvoja mortaliteta u Hrvatskoj od 1950. do 1998.." *Hrvatski geografski glasnik* 62., br. 1. (2000): 25-40.
- Munjiza, Emerik: *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Filozofski fakultet Osijek i HPKZ Slavonski Brod, Osijek, 2009.
- Nekić, Sanja, „Školski prostor i oprema“, U: *Stoljeće djeteta u Hrvatskoj. Djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću*, katalog izložbe. ur. Štefka Batinić i Elizabeta Serdar, str. 57-65. Hrvatski školski muzej, 2019.
- Nekić, Sanja, „Zabava u malom svijetu- igre i igračke, U: *Stoljeće djeteta u Hrvatskoj. Djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću*, katalog izložbe. ur. Štefka Batinić i Elizabeta Serdar, str. 89-101. Hrvatski školski muzej, 2019.
- Nikolić, Melita. "Djetinjstvo u socijalizmu, pioniri i Maja: prilog proučavanja djetinjstva djevojčica u socijalizmu metodom oralne historije." *Pro tempore* , br. 10-11 (2016): 69-84.
- Paparella, Slobodan. „Dalmacija: 300 000 turista“, *Slobodna Dalmacija*, 12504, (15.07.1985.) str. 5.
- Petrović, Ruža. "Razvodi brakova u Hrvatskoj 1950-85. godine." *Revija za sociologiju* 21, br. 3 (1990): 543-551.
- Plačko, Ljudevit. "Naša hrvatska obitelj danas." *Bogoslovska smotra* 42, br. 1 (1972): 52-65.
- Pokos, Nenad i Krešimir Peračković. "Promjene u strukturi radno aktivnog stanovništva Hrvatske od 1971. do 2011.." *Revija za sociologiju* 46, br. 3 (2016): 297-323.
- Prica, Ines. ""Novi val" kao anticipacija krize." *Etnološka tribina* 20, br. 13 (1990): 23-31.
- Puljiz, Vlado. "Demografski procesi i struktura obitelji (europska iskustva)" *Revija za socijalnu politiku* 2, br. 2 (1995): 123-130.
- Puljiz, Vlado. "Profili obiteljske politike." *Revija za socijalnu politiku* 6, br. 1 (1999): 21-33.
- Seferagić, Dušica. "Kvaliteta stanovanja u republikama bivše Jugoslavije." *Revija za sociologiju* 23, br. 3-4 (1992): 193-207.
- Serdar, Elizabeta „Ustanove ranoga odgoja“, U: *Stoljeće djeteta u Hrvatskoj. Djetinjstvo i školovanje u 20. stoljeću*, katalog izložbe. ur. Štefka Batinić i Elizabeta Serdar, str. 27-35. Hrvatski školski muzej, 2019.
- Sikora, Verica. „Naša su i tuđa djeca“, *Vikend*, 1040, (1988.): str. 15.
- Šarić, Tatjana. "Uloga omladinskih organizacija u komunističkoj vladajućoj strukturi." *Časopis za suvremenu povijest* 48, br. 3 (2016): 597-614.
- „Štos iz Trsta“, *Vikend*, 179, (1971.) str. 44.
- Tasić, S. „Na granici: malo novog“, *Start*, 2, (1969.) str. 20-21.
- „Tito među nama“, *Slobodna Dalmacija*, 10095, (15.09.1977.) str. 1.

Vukonić, Boris: *Povijest hrvatskog turizma*, Zagreb: Prometej, 2005.

Živić, Dražen. "Demografski okvir i razvoj obiteljske strukture stanovništva Hrvatske 1971. – 2001.."

Revija za sociologiju 34, br. 1-2 (2003): 57-73.

Prilozi

Prilog A

Transkript usmene povijesti

Ispitanica D.T.

Dobra večer. Prvo nam se predstavite.

Ja sam D.T.

Cilj ovoga će biti da mi pomognete sa mojim diplomskim radom. Ja imam za vas desetak pitanja koja se tiču vašeg odrastanja u osamdesetim godinama. Uz vaš pristanak ja bih trebao snimiti ovaj razgovor.

U redu, potvrđujem.

Ako ste spremni možemo onda početi s pitanjima.

Za početak recite gdje ste odrasli?

Ja sam svoje djetinjstvo provela u BiH U jednom malom mjestu Teslić sa obitelji, otac, majka, tri sestre i brat.

Koliko godina ste imali tokom osamdesetih?

Osamdesetih sam imala 19 godina i tada sam došla u Hrvatsku, u Zagreb kod tetke. Kod njih sam živjela par mjeseci i tu sam našla posao u Draškovićevoj ulici, u Traumatološkoj bolnici gde radim do danas, nakon 42 godine.

Kako je izgledala vaša kuća/stan? Jeste imali svoju sobu te što je sve sadržavala?

Osamdesetih sam došla ovdje te sam ubrzo našla podstanarsku sobu u kojoj sam imala krevet, ormar i rešo gdje sam si tu i tamo podgrijavala gotovu hranu. Inače sam se hranila više-manje na poslu jer sam puno radila.

Kako je izgledao vaš uobičajeni radni dan?

Uobičajeni radni dan mi je izgledao upravo tako, radno, jer smo radili često i smjene od 24 sata, drugi dan nakon toga bi spavala. Imala sam i prijatelje svoje s kojima sam se družila popodne recimo i navečer uz pokoji izlazak, no ništa pretjerano.

Kakav vam je bio odnos sa članovima uže i šire obitelji?

Pa odnos je bio dobar. Mi smo obitelj koja je bila više-manje ista generacija sestara i brata. Odnosi sa majkom i ocem su se održavali bili na način da svaka dva do tri mjeseca bi ih išla posjetiti na dva-tri dana.

I kako ste tada provodili to obiteljsko vrijeme?

Obiteljsko vrijeme smo provodili radeći. Imali smo stoke i zemlje tako da sam vrijeme provela sa njima radeći većinski.

Gdje ste i kako provodili godišnji odmor u tom periodu?

Godišnji odmor sam provodila tako da bi otišla svojim u Bosnu ili sam bila ovdje u periodu kad sam našla dečka. Onda smo otišli kod njegove sestre u Rijeku i tamo smo bili 5-7 dana.

Kojim ste prijevoznim sredstvom onda putovali?

Iz početka smo išli vlakom a kasnije smo kupili auto, u početku je to bio *fičo*, pa se to kasnije zamijenilo za *bubu*, *stojadin* i tako dalje. Uvijek se prodavao auto te se pridodalo nešto novca pa se kupilo nešto što je u tom trenutku bilo bolje svakih par mjececi ili godina.

Kakvi su tada bili obroci, čime ste se hranili?

Nakon preseljenja kod svojeg tadašnjeg dečka sam se doselila u njegovu obitelj te sam tamo bila dvije godine sa svekrvom i jednom sestrom. Kuhala je većinom svekrva. Jelo se varivo, grah, zelje se kuhalo, pečeno pile, uobičajena tadašnja jednostavna jela. Moram reći da se nije puno promijenila prehrana kod mene od tada.

Kakav je bio odnos sa prijateljima? S kime ste se najviše družili?

Sa prijateljima sam imala odličan odnos, iako ih nije bilo puno često smo se družili, a kad su se udavali sam im bila vjenčana kuma većinom što znači da sam imala dobar odnos.

U redu, rekli ste mi sve što je potrebno. Hvala vam što ste izdvojili vrijeme za ovaj kratki intervju.

Prilog B

Transkript usmene povijesti

Ispitanik S.G.

Dobar dan, ja sam Dorijan. Vi ste mi pristali na ovaj kratki intervju. Cilj ovoga će biti da mi pomognete sa mojim diplomskim radom. Ja imam za vas desetak pitanja koja se tiču vašeg odrastanja u osamdesetim godinama. Uz vaš pristanak ja bih trebao snimiti ovaj razgovor.

U redu potvrđujem.

Ako ste spremni možemo onda početi s pitanjima.

Može.

Za početak recite gdje ste odrasli?

Odrastao sam u Splitu veći dio svog djetinjstva, djelomično sam do trećeg razreda osnovne škole proveo na Braču.

Kako je izgledala vaša kuća ili stan, jeste možda imali svoju sobu i ako jeste što je sve bilo u njoj?

Dok sam živio na Braču, živio sam u velikoj kući sa velikim dvorištem a imao sam i svoju sobu. Kad sam u četvrtom razredu došao u Split bili smo podstanari. U jednom trenutku sam dijelio svoju sobu sa majkom, tj ona je djelila svoju sobu samnom. Nakon nekog vremena smo riješili stambeno pitanje i imali smo svatko svoj prostor.

Možete li mi reći nešto o obitelji u kojoj ste odrasli?

Nakon moje treće godine života moji roditelji su se rastali. Živio sam tada sam s majkom. Do trećeg razreda sam bio s bakom i djedom na Braču. Nakon što smo preselili u Split ja sam cijelu svoju mladost proveo samo sa mamom.

Koliko ste onda godina imali tijekom osamdesetih?

Ja sam imao 1980. tri godine a u školu sam krenuo 1983., a u Split sam došao 1987. Godine 1991. sam krenuo u srednju školu.

Kakav vam je bio odnos sa svim članovima uže i šire obitelji?

Sa majkom sam bio imao jedan odnos koji je i u ovom trenutku odnos majka i sin ali nekako smo stvorili nekakav odnos koji je bio više prijateljski, odnos povjerenja koji nije se zasnivao samo na hijerarhiji roditelj- dijete nego baš na povjerenju jedan drugome te smo povjeravali ideje i želje jedno drugome. Kao dijete dok sam bio na Braču većinu vremena dok je mama radila u Splitu sam provodio sa bakom i djedom koji su mi pokazali da povjerenje i snaga ljubavi u obitelji je najvažnija.

Možete li mi reći kakve su bile odgojne mjere korištene tada?

Mogu ja to kroz anegdotu ispričati, evo. Ja kao mali nisam imao potrebu za sjest za stol i hraniti se. Hrana je meni bila neka stvar koja je bila nebitna. Uvijek su me tjeroali: „Moraš jest, moraš jest!“ Kad sam bio mlađi onda smo i tjeroali koke po dvorištu, sve samo da bi pojeo nešto. Sjećam se jedne anegdote koja više pokazuje moj karakter. Došli su neki prijatelji kod nas i planirali smo ići na plažu. Ja nisam pojeo. Majka mi je rekla da ostanem doma dok ne pojedem. Sjećam se i jedne situacije dok sam bio u Splitu iza operacije krajnika. Ujna je spremala ručak i pita mene ujak zašto ne jedeš, a ja sam rekao pa nisam gladan. On kaže pa moraš jest a ja ga pogledam i kažem „što me gledaš i dalje?“ na što mi je on rekao da to ponovim opet nakon čega sam počeo jesti. Meni je hrana u tom trenu bila nebitna. U Splitu kada sam kasnije krenuo sa plivanjem tek sam krenuo govoriti da sam gladan ponekad. To su te neke stvari odgojne koje su se pokušavale primijeniti na koje ja danas kao roditelj gledam na način, ako neće jesti neće. Ali tada je to bio stav mršav si moraš jesti i tako. Ako pričamo o fizičkom kažnjavanju i udaranju, tog nije bilo. Samo uvjetovane verbalne situacije su bile.

Kako ste išli u školu, kada ste išli a kada se vraćali i kako ste se hranili?

Što se tiče perioda do trećeg razreda osnovne škole škola je bila 100 metara od kuće, išao sam pješice u kombinaciji sa prijateljima. Kad sam se preselio u Split hodao sam nešto dalje bez

obzira što sam mogao možda ići autobusom, više-manje sam išao pješice jer sam imao ekipu od nas dvoje-troje koji smo išli u školu, to je bio naš ritual. Jednostavno nisam koristio javni prijevoz, tek eventualno poslije u srednjoj školi koja je bila u drugom dijelu Splita ali u osnovnoj iako sam bio potpuno drugi kvart sam išao pješice otprilike 25 minuta i to mi je pasalo jer je to bilo više druženje do škole i od škole. Dok nisam započeo sa treninzima u Splitu hrana je meni bila nužno zlo tako da uvijek nekakvi obrok koji bi nosio u školu, nekakvo voće ili sendvič koji bi nosio od kuće što je eto bila nužnost. Kako mi je majka pripremila tako sam ja to morao pojesti tako da do petog razreda hrana mi nije bila fina, ja bih ju pojeo, ali to mi ništa nije značilo.

Kako ste tada provodili obiteljsko vrijeme nakon škole?

Kako je to meni ispresijecano dio osnovne škole osamdesetih uz baku i djeda prve tri godine školovanja u biti prvih šest godina života. To su bile neke aktivnosti oko kuće u vidu pomoći ili rada ili druženja, proslava i takvih stvari. Televizija i razgovori o raznoraznim temama.

A kako su vam izgledali obroci ako se sjećate tada?

Klasični standardni obroci, ručak je uvijek bio kompletan od juhe do glavnog jela i najčešće deserta. Pudinzi i takve stvari. Doručak je uvijek bio kruh s nečim i s mlijekom. Večera je znala biti recimo zelje, lagana hrana, kada bih sada rekao retrospektivno tipična dalmatinska prehrana.

Kako ste provodili praznike tada?

Praznike sam u osnovnoj školi na Braču do desete godine su bili druženje sa prijateljima ovisno jesu li bili ljetni praznici ili ne. Uglavnom druženje sa prijateljima i proslave razne.

Kojim ste prijevoznim sredstvom putovali kada bi ste primjerice išli se družiti s prijateljima?

U Splitu sam koristio trajekt kako bi došao do Brača većinom, ako već druženja nisu bila u blizini.

Hvala vam na izdvojenom vremenu za ovaj intervjue. Prošli smo sada kroz sva pitanja. Imate li vi kakvo pitanje za mene?

Nemam evo, hvala vama.

Prilog C

Transkript usmene povijesti

Ispitanik M.O.

Dobar dan, ja sam Dorijan. Vi ste mi pristali na ovaj kratki intervju. Cilj ovoga će biti da mi pomognete sa mojim diplomskim radom. Ja imam za vas desetak pitanja koja se tiču vašeg odrastanja u osamdesetim godinama. Uz vaš pristanak ja bih trebao snimiti ovaj razgovor.

U redu.

Ako ste spremni možemo onda početi s pitanjima.

Možemo.

Gdje ste odrasli?

Odrasao sam tu cijeli život tu gdje sam se rodio, Samobor, Orešje. Rodio sam se u Samoboru, ali od prvog dana sam na istom mjestu na istoj adresi.

Recite nešto o obitelji u kojoj ste odrasli.

Obitelji su nekad bile takve, otac je radio, majka je bila domaćica, u kući su još bili deda baka i moja sestra. Kuća je uvijek bila puna i nikad se nije zaključavala. U bilo koje doba da si došao uvijek je netko bio u kući, pa čak ni noći ju nismo zaključavali.

Koliko ste godina imali tijekom osamdesetih?

Početak osamdesetih sam imao 14. Završetkom sam imao dvadesetak, tada sam se vratio iz vojske, iz ondašnje vojske, jugoslavenske.

Kako je tada izgledala vaša kuća ili stan, jeste imali svoju sobu?

Pa, moram priznat da nisam imao sobu do završetka srednje škole. Spavao sam s dedom u sobi jer je bilo malo prostora. Živjela je i sestra, no sestra se u međuvremenu oženila. Šogor je došao u kuću. Onda su oni imali jednu sobu. Tata i mama su spavali zajedno i ja i deda zajedno.

Kako je izgledao vaš tipičan dan u školi? Kada ste išli, kada ste se vraćali?

U osnovnu školu sam išao u dva turnusa, a osamdesetih godina kad sam krenuo u srednju školu sam isključivo imao ujutro, tako je bila škola koncipirana tako da je svaki dan počinjao buđenjem u pola 7, odlaskom, škola je počinjala u pola 8, trajala je do pola 3, imali smo po 7 sati i popodnevnih aktivnosti. Bavio sam se nogometom, trenirao sam nogomet dva do tri puta tjedno. Pomagao u poslovima oko kuće imali smo nekada i stoku, krave, svinje, trebalo je pomoći na polju.

Kakav vam je bio odnos sa širom i užom obitelji, s kim ste si bili najbliži?

Najbolji sam bio, sa svima jednako sam bio dobar. Kad smo bili u kući nije bilo kao sada, deda i baka te čuvaju pa si blizak s njima, uvijek je bila kući majka, ako je ona bila u polju čuvala me baka, u principu sam se čuvao sam. Početkom odlaska u školu sestra je bila tu, sestra me znala čuvat no ona je 7 godina starija, ona je isto pomagala ako se radilo u polju u vrtu... Svi smo bili ono, čopor.

Kakve su bile odgojne mjere koje su bile korištene tada?

Bilo je batina i kažnjavanja, ne izlazaka na igru. Nisu to bile nekakve krvničke batine, ali ono, dobilo se po turu. Šibom. Ovisno kakva je šteta bila i kakav se eksces dogodio.

Kako ste provodili obiteljsko vrijeme za vrijeme osamdesetih?

Pa s obzirom da baš nije bilo nešto programa na televiziji, ako je bila kakva utakmica gledala se utakmica, to je bilo pretežno za vikend. Navečer su se gledali dnevnik, bile su neke emisije tipa *Tajne velikih majstora* kuhinje, gledale su se domaće serije, poput *Gruntovčana*, *Velog mista*, u biti smo se znali kao obitelj kartati, igrati čovječe ne ljuti se. Bilo je zanimljivih situacija.

Kako ste provodili slobodno vrijeme?

Slobodno vrijeme sam provodio tako, malo mjesto i selo, djeca su bila sigurna, nije bilo prometa, 50-ak metara dalje bilo je nogometno igralište, neki kao parkić, jezero smo imali u blizini. U ljetnim mjesecima smo se kupali, u zimskim smo igrali hokej ako se voda smrznula. Postoji i dan danas nogometni klub oko kojeg su se ljudi okupljali. Igrali smo nogomet, išli na ribičiju, svega je bilo.

Kako su izgledali obroci, što ste jeli?

Kako u kojem periodu. U principu bili su žganci, bila su jaja na razne načine ako govorimo o doručku i to. Kada se doručkovalo, doručkovalo se obiteljski svi zajedno. Ručak su bila variva, pokoji puta je bilo za vikende normalno meso nedeljom, obavezno kroz tjedan se znala i riba nekad ispeć pretežno slatkovodna, bilo je domaćih pilića pa su se radili razni paprikaši, pilići na naglo, poneki put smo imali zečeve, ali prevladavala je žlica kroz tjedan, variva i tako...

Kako ste provodili praznike?

Pa, praznike sam provodio isključivo u društvu sa ekipom iz mjesta. Nije se odlazilo baš na more. Ja sam tamo negdje dok nisam počeo raditi bio možda dva-tri puta na moru, nije se moglo i zbog poljoprivrednih poslova ali i zbog financijske situacije ići svake godine na more, ali smo imali tu sreću da je tu bilo jedno umjetno jezero koje je nastalo iskopom šljunka za izgradnju autoceste. Jezero je bilo stvarno atraktivno i čak su se održavala i skijaška takmičenja na vodi. Odrasli smo na tom jezeru. Sezona se otvarala 1.5. i završavala u drugoj polovici 9. mjeseca tako da smo provodili dane tu, a navečer se izlazilo u Samobor. U kafiće u disko, nekad su bile popularne terase sa živom glazbom. Kino i tako.

Kojim ste prijevoznim sredstvima putovali u školu?

U školu isključivo autobusom. jer sam išao u Voltino naselje pa nisam putovao tramvajem. Tramvajem se išlo ako se išlo u grad u centar ili ako se išlo u nekakav šoping, kino ili nešto. Isključivo, isključivo autobus kasnije kada sam na prvo radno mjesto išao imali smo autobus

tvornički koji nas je skupljao u liniji kao redovni autobus. Kasnije kada su se zaradili prvi novci kupio se prvi auto i onda se kombiniralo sa autom autobusom i tako.

Hvala vam na izdvojenom vremenu za ovaj intervju. Prošli smo sada kroz sva pitanja.

Hvala vama.

Prilog D

Transkript usmene povijesti

Ispitanica K.O.

Dobar dan, ja sam Dorijan. Vi ste mi pristali na ovaj kratki intervju. Cilj ovoga će biti da mi pomognete sa mojim diplomskim radom. Ja imam za vas desetak pitanja koja se tiču vašeg odrastanja u osamdesetim godinama. Uz vaš pristanak ja bih trebao snimiti ovaj razgovor.

U redu, da.

Ako ste spremni možemo onda početi s pitanjima.

Možemo, naravno.

Recite, gdje ste odrasli?.

Do prvog razreda osnovne škole sam živjela u Njemačkoj u Munchenu, a onda od prvog osnovne u Rakovom Potoku, dakle to je općina Samobor.

Recite nešto o obitelji u kojoj ste odrasli.

Živjela sam u Njemačkoj sa mamom i tatom. Brat je bio u Hrvatskoj i onda kad smo se ja i mama vratile u Hrvatsku bili smo svi zajedno brat, mama, i ja. A tata je došao kad sam ja išla u 4. osnovne škole iz Njemačke i onda više se nije vraćao u Njemačku, onda poslije je bio u Zagrebu i nažalost, kad sam ja išla u 6. razred osnovne škole onda je poginuo u prometnoj nesreći. I onda smo ostali nas 3, brat, ja i mama.

Koliko godina ste imali tijekom osamdesetih?

Tijekom osamdesetih sam imala 11 godina 1980. pa do 21. godine, to je znači bio dio osnovne škole od 5. do 8. razreda. Cijela srednja škola, viša škola i 1989. sam se zaposlila.

Kako je tada izgledala vaša kuća/stan, jeste imali svoju sobu i kako je izgledala?

Jesam. Imala sam svoju sobu, kuća katnica, znači prizemlje i kat. Imala sam svoju sobu posebno. U njoj je bio radni stol pisaci, ormar, krevet.

Kakav vam je bio odnos sa članovima uže i šire obitelji? S kim ste si bili najbliži?

Pa najbliža sam si bila sa svojom obitelji to je normalno, znači s mamom i bratom. Sa širom rodbinom na nivou nekakvog posjećivanja, poštovanja. Prijatelji iz osnovne škole, srednje škole, s faksa...

Kako je izgledao vaš tipični dan kad ste išli u školu?

U osnovnoj školi, normalno jedna smjena, u srednjoj školi prve dvije godine sam išla u farmaceutsku školu. To je bilo ono usmjereno obrazovanje za vrijeme Šuvara, to je isto bilo ujutro popodnevna smjena, a kad sam krenula u treći razred medicinske škole onda sam imala treći, četvrti razred svaki dan ujutro od 7 do 11 praksu i poslije od 2 do 7 po prilici školu, tako, dan mi je bio dosta turbulentan jer sam se dizala svaki dan u 5 da bi bila u 7 na Rebru. Tamo bi odradila praksu i nisam stizala doma pa sam hodala po Zagrebu. Pojela nešto, pa bi išla popodne u školu, došla navečer u 9 iz škole, i tako su te dvije godine izgledale baš onako, naporene dosta. Vikendom su bili izlasci, druženja s prijateljima.

Što ste radili kada ste se družili s prijateljima, kakva su to bila druženja?

Vikendom smo obavezno išli na plesnjake. Dakle, to je bilo negdje u nekakav birc gdje je bila živa muzika i tu se išlo na ples, na druženje, na cugu. A ovako nedeljom smo znali jedan kod drugoga, znali smo se voziti biciklima kad je bilo lijepo vrijeme. Ono uobičajeno za tu dob.

Kakve su bile tada odgojne mjere koje su korištene?

Pa ne znam, odgoj bi trebao uvijek biti isti, poštovanje prema roditeljima, sudjelovanje u kućanskim poslovima, pospremanje kuće, pranje suđa, peglanje, koliko sam stigla naravno uz taj ritam, vikendima isto tako. Roditelje se moralo poštovati i slušati, tako je to bilo nekad. To je bilo puno više poštovanja prema starijima nego što je danas bi ja rekla.

Kako ste provodili obiteljsko vrijeme tada?

Normalno, neki obiteljski ručkovi, navečer gledanje televizije kad se stiglo. Podijeliti neke stvari koje su se mogle podijeliti s roditeljima, naravno uvijek se nešto i zatajilo. Uobičajeno, kako je prošao dan njima, meni i tako, razgovori.

Kako su izgledali obroci, koja su bila neka tipična jela?

Pa definitivno se manje šopingiralo u smislu nekih namirnica za frižider. Tako da se više kuhalo doma, mama je radila vrt, bilo je u vrtu domaćeg povrća. Kuhalo se svaki dan, ne sjećam se baš što se kuhalo, ali kuhala su se variva, bilo je i mesnih obroka, nedeljni ručkovi su uvijek bili bolji, kompletniji, svečaniji. Kroz tjedan se jelo uglavnom kako je tko došao doma, uglavnom ono što je mama skuhalo, ali definitivno nije bilo toliko izobilja koliko ga sad ima.

Kojim ste prijevoznim sredstvima tada putovali u školu?

Autobusom, a poslije tramvajem. Dok sam išla u osnovnu školu samo sa školskim autobusom, a poslije u srednjoj sam išla ZETovim autobusom do Savskog mosta i dalje do Rebra sa tramvajem i isto tako gore na Zvijezdi mi je bila srednja škola i isto tako do škole sam išla tramvajem.

Kako ste provodili praznike tada?

Uglavnom smo išli svake godine na more. Svake godine s mamom i tatom, poslije samo sa mamom. Do 17 godine, tek onda sam išla kod prijateljice bez mame.

U redu, hvala vam na izdvojenom vremenu za ovaj intervju. Prošli smo sada kroz sva pitanja.

Hvala vama.

